

**KARİZMANIN YENİDEN KEŞFİ: CUMHURİYET
SONRASI TÜRK SİYASETİNİN WEBER'İN
KARİZMA ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

Murat ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Eylül, 2015

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KARİZMANIN YENİDEN KEŞFİ: CUMHURİYET
SONRASI TÜRK SİYASETİNİN WEBER'İN
KARİZMA ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

Hazırlayan
Murat ÖZTÜRK

Danışman
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Karizmanın Yeniden Keşfi: Cumhuriyet Sonrası Türk Siyasetinin Weber’in Karizma Anlayışı Çerçevesinde İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/09/2015

Murat ÖZTÜRK

TEZ JURİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

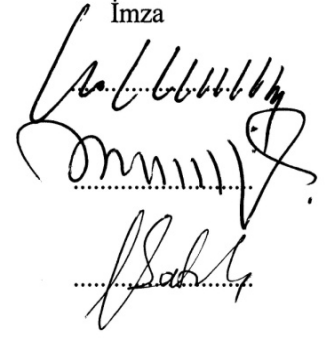
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAN

: Yrd. Doç. Dr. Fatma DORE

İmza

Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Murat Öztürk'ün “**Karizmanın Yeniden Keşfi: Cumhuriyet Sonrası Türk Siyasetinin Weber'in Karizma Anlayışı Çerçevesinde İncelenmesi**” başlıklı tezi, 16.09.2015 günü saat 14:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

KARİZMANIN YENİDEN KEŞFİ: CUMHURİYET SONRASI TÜRK SİYASETİNİN WEBER'İN KARİZMA ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Murat ÖZTÜRK

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Eylül 2015

Danışman: Prof Dr. Mehmet KARAKAŞ

Liderlik ve benzeri bir yapılanma her toplumda vardır. Lider, izleyenlerini yönlendirir, bir arada tutar ve onlara ilham kaynağı olur. Lider özellikle siyasal lider, Türk siyasi hayatının dinamiğini oluşturan ve Türk siyasetinin anlaşılmasında ve açıklanmasında anahtar rol oynayan bir kavramdır. Türkiye siyasetine sadece lider temelli bakmak tek yönlü ve siyaset gibi karmaşık yapıyı aşırı basitleştirmek anlamına gelir. Merkez-çevre gerilimi, sınıf çatışmaları, ordu, din ilişkileri gibi bir çok faktör de siyasete yön vermektedir. Bu kadar farklılaşma ve çeşitliliği liderlik tiplerinden biri olan karizmatik lider birleştirip bir amaç uğruna yönlendirebilme gücüne sahip olmaktadır. Türkiye'deki siyasi, toplumsal, ekonomik değişim ve dönüşümlerin büyük bir çoğunluğu karizmatik olarak nitelendirilen liderler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın konusu Max Weber'in otorite tiplerinden biri olan karizma çerçevesinde Cumhuriyet sonrası Türk siyasetinin incelenmesidir. Bu amaçla öncelikle birçok disiplinin ortak konusu olan lider ve liderlik açıklanmaya çalışılmış, ardından karizmaya sosyolojik bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Weber'in karizma anlayışı çerçevesinde Mustafa Kemal Atatürk,

Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yaşamları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karizma, otorite, liderlik, Türk Siyaseti

ABSTRACT

REDISCOVERY OF CHARISMA: A RESEARCH ABOUT TURKISH POLITICS AFTER REPUBLIC WITHIN WEBER'S CONCEPT OF CHARISMA

Murat ÖZTÜRK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMANT of SOCIOLOJİ**

September 2015

Advisor: Prof Dr. Mehmet KARAKAŞ

Each community has a leadership and a similar structure. The leader directs his or her viewers, keeps them together and becomes a source of inspiration to them. The leader especially political leader is a concept that creates the Dynamics of Turkish political life and plays a key role of understanding and explaining of Turkish politics. Looking Turkish politics just based on leadership means to oversimplify one way and the complex nature of politics. Many factors such as center-periphery tensions, class conflicts, army, religion relationships also give direction to the politics. The charismatic leader, who is one of the types of leadership, is having the power of combining that differences and diversity and directing them for purpose. The vast majority of the political, social and economic change and transformation in Turkey were conducted by leaders described as charismatic.

The subject of this work is examining the Turkish politics after Turkish Republic within the concept of charisma which is one of the authority types of Max Weber. For this reason, first, it has been tried to explain leader and leadership which is the common issue of many disciplines and then it has been attempted to

establish a sociological perspective to the charisma. The political life of Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan were examined within the concept of Weber's charisma.

Key words: charisma, authority, leadership, Turkish politics.

ÖNSÖZ

Siyasetle ilgilenmemek ne kadar mümkün? Bu soruya Foucault, çok basit bir cevap verir ve “neden ilgilenmeyeyim ki?” der. Çünkü siyaset hayatın öyle bir içindedir ki, asıl sorun siyasetle ilgilenmemektir. Aslında bu cevap bir nevi siyasetlessiz bir hayatın olamayacağını ya da olmaması gerektiğinin de ifadesidir. Siyaset insan hayatını o kadar çevreler ki, ondan uzaklaşmak ya da onun dışına çıkmak mümkün değildir. Genel anlamda siyaset özelde de iktidar yapılanmaları hayatın her noktasındadır. Hukuk, eğitim, sağlık, ekonomi vb. gibi birçok alanın içindedir ve onları yönlendirebilme gücüne sahiptir. Hatta toplumsal yaşamı tanımlar ve koyduğu yasaklarla insanları sınırlama gücüne sahiptir. Bu anlamda siyaset, belki de insan hayatının en can alıcı konusudur. Onunla ilgilenmemek bu anlamda körlükten ve sağırlıktan başka bir şey değildir.

Siyasetin her yerde olduğu düşüncesinden hareketle ben de siyaset ve insan ekseninde bir alanda çalışmak istedim. Bu konuda çalışma fikri üçüncü genel seçiminde üstelik her seçimde bir önceki seçime göre oy oranını artırarak iktidara tek başına sahip partinin genel başkanının ünlü balkon konuşmasından sonra, 2011 genel seçimleri sonrasında filizlenmişti. Seçim gecesi, partinin genel merkez binası önünde birlerce kişiden oluşan kalabalık sanki seçimi kendisi kazanmış gibi seviniyordu. Bu nasıl bir sevgi ve nasıl bir bağlılıktı? Aynı şekilde ülke seçmeninin neredeyse yarısı aynı düşünce içinde olmuştu ki, partinin ve başındaki liderin yükselişini kendi yükselişi gibi görmüştü. Acaba ülke olarak kahramanları çok mu seviyorduk? Bu nedenle krizlerden ve büyük sorunlardan bizi uzak tutacak kurtarıcılara mı muhtaçtık?

Aslında ilk yola çıktığımda bu soruya cevap olarak ideolojik alt yapıdan uzak, kişisel çekişmeler ve menfaatler üzerine bina edilmiş, yer yer paternalizmden beslenen, uzuvları eksik ya da özürlü doğmuş ve darbelerle sürekli kesintiye uğramış çarpık bir demokrasi kültürüyle bu durumu açıklamayı düşünmüştüm. Ama konunun ayrıntılarına girdikçe, derinlemesine inceledikçe farklı bir açıklamanın da olabileceğini gördüm. Aslında Cumhuriyet sonrası siyasetin temeli, ülkenin kendi tarihsel kodlarını ve coğrafi motiflerini barındırmadan atılmıştı. Karizmatik liderlerin varlığı, yanlış temel üzerine bina

edilmiş siyasete karşı halkın bir duruşu, bir karşı cevabı olabilir miydi? Aslında bu soruya cevap aramak bu çalışmanın en önemli amacıdır. Bu noktadan hareketle Weber'in karizmatik otorite düşüncesi içerisinde bu soruya cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın oluşmasında rehberim, kendisinden çok şey öğrendiğim ve bana karşı sabrından dolayı hayran kaldığım danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Karakaş'a, katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Osman Metin'e ve yazın işlerindeki yardımı ve desteğinden dolayı eşim Rahime Öztürk'e, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde görevli veya bölümden ayrılmış hocalarıma da düşünce hayatıma katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Murat ÖZTÜRK

Afyonkarahisar, Eylül 2015

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEZ JURİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİDERLİK, SİYASİ LİDERLİK, OTORİTE VE KARİZMA

1. LİDER VE LİDERLİĞİN DOĞASI.....	5
2. LİDERLİĞİN GÜÇ (ETKİ) KAYNAKLARI.....	8
2.1. BİÇİMSEL GÜÇ:.....	8
2.2. ÖDÜLLENDİRME GÜCÜ:.....	8
2.3. ZORLAYICI (CEZALANDIRICI) GÜÇ:.....	8
2.4. UZMANLIK GÜCÜ:.....	9
2.5. BEĞENİYE DAYANAN (KARİZMATİK) GÜÇ:.....	9
3. LİDERLİK VE ÖZELLİKLERİ.....	9
4. LİDERLİK YAKLAŞIM VE TEORİLERİ.....	10
4.1. ÖZELLİKLER KURAMI	11
4.2. DAVRANIŞSAL KURAM.....	11
4.3. FİEDLER'İN ETKİN LİDERLİK MODELİ.....	12
4.4. MODERN LİDERLİK YAKLAŞIMLARI.....	12

4.5.	HOUSE'IN AMAÇLARA YÖNELİK LİDERLİK KURAMI.....	13
5.	LİDERLİĞE YENİ YAKLAŞIMLAR.....	14
5.1.	LİDERLİKTE ATIF KURAMI.....	14
5.2.	DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİK YAKLAŞIMI.....	15
5.3.	KARİZMATİK LİDERLİK.....	15
5.4.	KARİZMATİK LİDERLERİN ÖZELLİKLERİ	16
6.	SİYASAL LİDERLİK KAVRAMI.....	17
7.	İKTİDAR, OTORİTE VE LİDERLİK.....	22
8.	WEBER'İN OTORİTE TİPLERİ VE KARİZMA	23
8.1.	GELENEKSEL OTORİTE	24
8.2.	HUKUKİ (YASAL-AKILCI) OTORİTE	25
8.3.	KARİZMATİK OTORİTE	26

İKİNCİ BÖLÜM

KARİZMA SOSYOLOJİSİ VE LİDERLİK BİÇİMİ OLARAK KARİZMA

1.	KARİZMANIN YENİDEN KEŞFİ.....	28
2.	KARİZMANIN ANLAMI.....	31
3.	KARİZMANIN ÖZELLİKLERİ.....	33
3.1.	KARİZMANIN KAYNAĞI VE ORTAYA ÇIKIŞ KOŞULLARI.....	33
3.2.	KARİZMANIN BİREYSEL NİTELİĞİ.....	35
3.3.	KARİZMANIN DEVRİMCİ, YIKICI VE YENİDEN YAPICILIĞI.....	36
3.4.	SÖZDE VE ÜRETİLMİŞ KARİZMA	40
3.5.	KARİZMA VE İZLEYEN İLİŞKİSİ	43
3.6.	KARİZMA VE RUTİNLEŞMESİ	45
4.	KARİZMATİK LİDERLİĞİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİNİN ANA EKSENLERİ VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SİYASET

1. TÜRK SİYASETİNİN ANA EKSENLERİ	53
1.1. DEVLET VE “MİTOS”U	53
1.2. MERKEZ VE ÇEVRE GERİLİMİ	55
1.3. SİYASET VE ORDU	61
1.4. SİYASET VE DİN	66
1.5. BÜROKRATİK GELENEK	72
2. CUMHURİYET SONRASI TÜRK SİYASETİ.....	75
2.1. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE SİYASET.....	76
2.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SİYASET.....	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI TÜRK SİYASETİNDE KARİZMATİK LİDERLİK VE ÖNEMİ

1. KARİZMATİK LİDERLİĞİN TÜRK SİYASETİNDEKİ YERİ	84
2. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE KURTARICI KARİZMA.....	85
2.1. MUSTAFA KEMAL'İN LİDERLİK YOLU	86
2.2. ASKER VE KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ MUSTAFA KEMAL	89
2.3. KURTARICI VE KURUCU KARİZMA: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	94
3. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE KARİZMANIN RUTİNLEŞMESİ: GELENEKSELLEŞEN KARİZMA VE İSMET İNÖNÜ.....	99
3.1. MİLLİ ŞEF VE RUTİNLEŞEN KARİZMA	100
4. ÇOK PARTİLİ DÖNEM, ADNAN MENDERES, KURUMSAL VE DEMOKRAT KARİZMA	103
4.1. ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE KURUMSAL KARİZMA.....	103

4.2.	ADNAN MENDERES VE DEMOKRAT KARİZMA.....	106
4.3.	ADNAN MENDERES'İN LİDERLİK YOLU.....	109
4.4.	ADNAN MENDERES'İN KARİZMASI.....	112
5.	TURGUT ÖZAL LİBERAL-MUHAFAZAKAR KARİZMA.....	118
5.1.	TEKNOKRAT VE BÜROKRAT ÖZAL'IN LİDERLİK YOLU.....	120
5.2.	LİBERAL-MUHAFAZAKAR VE DÖNÜŞÜMCÜ KARİZMA.....	123
5.3.	ÖZAL VE ÇAĞ ATLATAN KARİZMA.....	129
6.	RECEP TAYYİP ERDOĞAN: MARKA KARİZMA.....	133
6.1.	KASIMPAŞA'DA ZİRVEYE: RECEP TAYYİP'İN LİDERLİK YOLU	134
6.2.	RECEP TAYYİP ERDOĞAN VE KARİZMASI.....	139
6.3.	RECEP TAYYİP VE LİDERLİĞİN ANLAMINI.....	140
6.4.	HALK ADAMI, İYİ BİR HATİP VE EKİP GÜCÜNE VERİLEN ÖNEM.....	143
6.5.	KARİZMATİK LİDERLİKTE YENİ BİR MARKA: RECEP TAYYİP ERDOĞAN.....	145
	SONUÇ.....	152
	KAYNAKÇA.....	158

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
Haz	: Hazırlayan
IMF	: International Monetary Fund(Uluslararası Para Fonu)
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MSP	: Milli Selamet Partisi
RP	: Refah Partisi
vb	: Ve benzeri

GİRİŞ

Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin siyasal yaşamına bakıldığında sınıf çatışmalarının, çevre-merkez ilişkilerinin, ideolojik gerilimlerin, etnik veya mezhep çekişmelerinin siyasal yaşama yön verdiği söylenebilir. Aynı zamanda siyasal yaşamı derinden etkileyen ve yön veren önemli bir aktör daha var o da siyasal liderdir. Siyasal lider, Türk siyasi hayatının dinamiğini oluşturan ve Türk siyasetinin anlaşılmasında ve açıklanmasında anahtar rol oynayan bir kavram olarak kabul etmek gerekir. Türk siyaseti üzerine araştırma yapanların üzerinde durdukları en önemli kavram yine siyasal liderdir. Bu noktada lider, Türk siyasetinin odak noktasındadır. Öyle ki, Türklerin kurmuş olduğu devletlere bakıldığında eski Türklerden Selçuklu'ya, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar siyasete yön veren en önemli figür şüphesiz liderdir.

Lider ve liderlik benzeri bir yapılanma her toplumda vardır. Türk siyasi tarihine bakıldığında ise diğer toplumlardan farklı olarak siyasi sisteminin; liderlerin görüşleri, kararları ve eylemleri doğrultusunda daha çok şekillendiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Türkiye'de siyasi liderlerin toplumsal, iktisadi, siyasal alanları şekillendirmedeki baskın rolleri günümüzde de devam ediyor. Türkiye'deki siyasi, toplumsal, ekonomik değişimlerin büyük bir çoğunluğu liderler tarafından şekillendirilmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik değişim tarihi aslında liderlerin değişim tarihi olarak okunabilir. Aynı zamanda Türkiye'nin demokrasi tarihi bile aslında liderlerin demokrasi tarihidir. Türkiye'deki siyasi liderlerin uyguladıkları siyasalar, ürettikleri söylemler ve hatta verdikleri günlük demeçlerle siyasetin akışını alt üst edecek güce sahip oldukları rahatlıkla iddia edilebilir. Türk siyasetinde merkez noktada bulunan siyasi lideri anlamak ve çözümlemeye çalışmak aslında Türk siyasetini anlamak ve çözümlemeye çalışmaktır. Çünkü Türkiye siyasetinde çoğu zaman siyasal akımlardan yada partilerin genel yapısından daha ziyade liderler ön plana çıkar. Hatta bazen parti isimleri değil de lider isimleri siyasal görüşün ifadesi olur. Bu noktada siyasal lider bir kere parti içinde yerini sağlamlaştırıp kökleşirse parti üstü konuma gelir. Lider, toplum içinde o kadar önemlidir ki; yeni doğan çocuklara liderlerin isimleri verilmesi bu durumun en güzel ifadesidir.

Türk siyasetine yön veren tek gücün lider olduğunu söylemek çok iddialı ve tek yönlü açıklama olacaktır. Türk siyasi hayatına aynı zamanda sınıf çatışmaları, çevre-merkez ilişkileri, sağ-sol eksenli ideolojik gerilimler, etnik veya mezhep çekişmeleri de yön vermiştir ve vermeye devam etmektedir. Bütün bunlarla birlikte Türkiye siyasal yaşamında bir liderin tüm süreçleri değiştirebilme imkanı yakalaması da söz konusudur. Bir “lider” veya “karizma” faktörü bütün çatışma eksenlerini kaydırabilmekte, insanları sınıfsal, dinsel ve etnik konumları ne olursa olsun etrafına toplayabilmekte, siyasi tutumlarını yeniden şekillendirebilmektedir. Türk siyasi hayatı, o yüzden Türkiye’de yaşanan sağ-sol, çevre-merkez, etnik, sınıfsal ve dinsel kimlikler kadar lider figürlerinin belirleyici olduğu bir başka çizgiyi de öne çıkarıyor. Bu çizgi Weber’in işaret ettiği karizma ve lider kavramlarının bulunduğu karizmatik liderliktir. Siyasal, sosyolojik literatüre bir liderlik/otorite biçimi olarak karizmayı kazandıran Max Weber’dir. Weber bir otorite/liderlik biçimi olarak üç tipten bahseder. Bunlar geleneksel, yasal/ussal ve karizmatik otoritedir. Weber, gerçekte saf haliyle bulunamayacağını söylediği ve “otoriteye karşı beslenen inanç” olarak tanımladığı tiplerde asıl ulaşmak istediği tip yasal otorite/liderliktir. Çünkü Weber’e göre karizmatik ve geleneksel otorite geçmişe aittir ve modern çağın meşruluk kaynağı yasal/ussaldır. Weber çalışmalarında karizmatik liderlik biçiminin bugünden ziyade geçmişe ait bir tipoloji olduğunu anlatmak için epey dil dökmüştür. Amacı modern hayattaki rasyonelleşmenin siyasal alan üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Oysa modern hayat süreçleri, tamamen karizmanın geçmişte kalmadığını kalamayacağını göstermiştir. En küçük grup tarzı bir yapılanmada bile ön plana çıkan bir lider, gruba anlam yükleyip yönlendirebilmektedir. Daha büyük siyasal gruplarda ise her ne kadar rasyonel biçimde örgütlense bile bir noktada eksik kalmaktadır. Bu eksiklik siyasal gruplara anlam yükleyen, motive eden, bir anlamda siyasal grubun mayası olan karizmatik liderdir. O yüzden Weber’in “yasal” ve “rasyonel” dediği otorite ile birlikte, yasanın geçerliliğini ve etkinliğini temin etmenin ilginç bir yolu olarak, bir tür yasal otoritenin veya siyasal etkinliğin ruhu ve heyecanı olarak karizma yeniden keşfedildi. Özellikle Türkiye’nin ilk defa cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve devlet başkanlığının siyasetin önemli başlıkları içinde yer alması karizma kavramını daha da önemli hale getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet sonrası Türkiye siyasetine farklı bir açıdan bakabilmektir. Bu anlamda Weber'in otorite tiplerinden karizmatik otorite kavramı üst çerçeve olarak kullanılacaktır. Cumhuriyet sonrası siyaseti incelemek için bu kavramın önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü Türkiye'nin olumlu yönde yaşadığı siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin karizma sahibi liderler tarafından yapılması yada bu değişimlerin onların iktidarda olduğu dönemlerde yaşanmasıdır. Bu durumdan hareketle Türkiye'nin kırılma noktalarında karizmatik liderlerin olduğu söylenebilir.

Weber'in karizmatik otorite tipolojisi Cumhuriyet sonrası Türk siyasi yaşamına uygulanabilir nitelikte olması ve siyasi yaşamı anlamamız açısından açıklayıcı bir güce sahip olduğundan sadece yaklaşımsal bir çerçeve sunmamakta aynı zamanda son derece yararlı özgün bir takım analiz ve kavramları ortaya koymaktadır. Yalnız şu noktayı netleştirmekte fayda var. Her ne kadar Weber'in karizma yaklaşımı ve terminolojisi bu araştırmada hem yaklaşımsal hem de analiz safhasında önemli bir yer tutsa da Weber'in tipolojisinin tamamıyla Türk siyasi yaşamına uyarlanması şeklinde düşünülmemelidir. Zira bu çalışmada yapılmak istenen şey, Weber'in tipolojisini merkeze koymak yerine siyasal yaşamı bütüncül bir yaklaşımla ve bir süreç olarak ele alıp, Weber'in tipolojisinden yaklaşımsal çatı olarak, ilgili terminolojiden de kavramca analiz elemanı olarak yararlanmak böylece, ele alınan süreci bunlar aracılığı ile anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

Bu çalışma konu bütünlüğünü gözetecek çerçeve, amaç ve problem ilişkisi kurularak dört bölümde kurgulanacaktır. Birinci bölümde, birçok disiplinin ortak konusu olan lider ve liderlik yapıları üzerinde durulacak, liderliğin ortaya çıkış koşulları, doğası ve yapısı farklı disiplinlerin ve teorilerin altında incelenmeye çalışılacaktır. Bunun yanı sıra siyasal liderlik kavramı üzerinde durulacak, iktidar, otorite liderlik kavramlarının farkları ortaya konulacak ve Weber'in otorite tipleri açıklanmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde karizmatik liderlik için sosyolojik bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Özellikle bu bölümde diğer disiplinlerden farklı olarak karizma sosyolojisi ve liderlik biçimi olarak karizmatik lider incelenecektir. Weber'in otorite tiplerinden "geleneksel" ve "yasal/ussal" tiplerinden yola çıkarak

“karizmatik” otoritenin anlamı, kaynağı, oluşum şekilleri ve karizmatik lideri ortaya çıkartan koşullar, karizma-izleyen ilişkisi ve rutinleşmesi üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde Cumhuriyet sonrası Türkiye siyasetine daha geniş açıdan ve çok yönlü bakabilmek için Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki siyaset anlayışına dair kısa bir değerlendirme yapılacak ve Türkiye siyasetine yön veren ordu, din, devlet anlayışı ve merkez-çevre gerilimi gibi diğer aktörler üzerine değinilecektir.

Dördüncü bölümde ise karizmatik liderliğin Türkiye siyasetine yansımaları incelenecektir. Bir lider nasıl bir güce sahip ki; diğer liderlerden farklı olarak sınıfsal, dinsel ve etnik kökenleri farklı olan insanları etkileyebiliyor ve arkasında sürükleyebiliyor? Bu soruya yanıt bulabilmek aslında bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Sistemik olarak Weber’in karizmatik otorite anlayışından yola çıkarak bu soruya yanıt aranacaktır. Bu anlamda dört lider incelenecektir. Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan inceleme konusu liderlerdir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın amacı doğrultusunda ve temel problem kapsamında değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİDERLİK, SİYASİ LİDERLİK, OTORİTE VE KARİZMA

1. LİDER VE LİDERLİĞİN DOĞASI

Liderlik genişliği, derinliği, çok boyutluluğu, zenginliği ve karmaşıklığı olan bir kavramdır. Bu anlamda tanımını noktasında tam bir fikir birliğine varıldığını söylemek mümkün değildir. Liderliği bu kadar karmaşık hale getiren durum kavramın birçok alanın konusu olmasıdır. Felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji, kamu yönetimi, yönetim bilimleri ve din gibi birçok alanın konusu olan liderlik aslında insani ilişkilerin olduğu her durumda ortaya çıkan bir kavramdır. Yapılan her liderlik tanımı, kavramının değişik boyut ve yönlerini ifade etmekte, farklı açılara ışık tutmaktadır. İki veya daha fazla kişinin amaçlarını gerçekleştirmek için, birbirleriyle etkileşimde bulunarak, güçlerini, zamanlarını, maddi kaynaklarını ve çabalarını uyumlu bir şekilde bir araya getirerek oluşturdukları grupsal her toplulukta lider, liderlik ve izleyicilik olgusundan söz edilebilir. Küçük klan topluluklarından siyasal partilere, sivil toplum kuruluşlarından küçük ya da büyük örgütlenmelere, şirket içi yapılanmalardan dini cemaatlere hatta sanal gruplara kadar liderlik yada buna benzeyen hiyerarşik bir yapılanmadan bahsetmek mümkündür.

Liderlik sosyal bilimlerin (psikoloji, sosyoloji, siyaset bilim, yönetim bilimi) ortak inceleme konularından biri olmasına karşılık liderliğin ne ifade ettiği konusunda sosyal bilimciler arasında ortak bir algı dayanağı oluşmamıştır. Liderlik, farklı bakış açılarından yaklaşıldığında ve bakıldığında farklı biçimlerde analiz edilebilen ve tanımlanabilen bir olgudur. Nasıl ki, bir bireye farklı açılardan bakıldığında onun farklı özellikleri görüldüğü gibi liderlik olgusuna da farklı yönlerden yaklaşıldığında, onun farklı biçimlerde analiz edilip tanımlanması doğal karşılanabilir. Buna göre liderlik yönetim biliminin bir konusu ve iş yaşamıyla ilgili bir konu olduğu kadar, psikolojik, sosyolojik, politik, askeri, felsefi, tarihsel açılardan ele alınıp analiz edilebilen bir olgu olmaktadır (Şişman, 2002:1).

İnsanlar ister zorunlu isterse işbirliği ihtiyacına dayalı olsun birlikte yaşarlar ve bu durum ilk insandan itibaren böyledir. Bu birliktelik küçük gruplar olabileceği gibi bir çok örüntüyü içinde barındıran büyük gruplar şeklinde de olabilir. İnsanların

birlikte yaşama isteği ya da zorunluluğu aslında bir işbölümü veya bir zorunluluktan değil insanlığının doğasından kaynaklanır. Birlikte yaşayan insanlar arasında bir ast-üst ilişkisi ortaya çıkmakta grup içinde bir kişinin sözü daha çok dinlenmekte ve diğerlerini kendi etrafında toplayabilmekte ve onları yönlendirebilmektedir. Bu anlamda liderlik insanların birlikte yaşaması sonucu ortaya çıkan doğal bir durumdur. Başka bir deyişle, nasıl ki insanların birlikte bir yaşam sürmesi onun doğasından kaynaklanıyorsa liderlikte aynı kaynaktan beslenmektedir. Bu noktada liderlik, oldukça karışık ve kesin olarak betimlenemeyen bir olgudur. Derin ve kapsamlı bir olgu olma özelliği ile liderlik bizleri “insan grubunun olduğu her yerde liderlik vardır” sonucuna götürmektedir (Eraslan, 2003: 19).

Liderlik ve benzeri yapılanmaların anlaşılması adına iki noktanın açıklanması gerekir: ilk olarak, hangi toplumda olursa olsun yöneten ve yönetilen bir kesim olmuştur ve olmaya devam edecektir. İkinci nokta ise, ast - üst ilişkisinin olduğu biçimsel örgütlerden, biçimsel olmayan bir yapıya sahip olan aile gruplarına kadar uzayan süreçte, etkileyen - etkilenen veya lider - izleyen ilişkisinin varlığıdır.

Liderlik tarihi çok eskilere dayanan, güncelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş, araştırmacıların hep yoğun ilgisini çekmiş konulardan birisidir. Yalnız lider ve liderliğin nasıl tanımlanması gerektiği üzerinde tam olarak da hem kavramsal hem de kuramsal açıdan fikir birliğine varılamamıştır. Bunun nedenleri liderliğin bir çok disiplinin ortak noktasında olmasından ve değişen süreçlerle liderlikle ilgili algılarında değişmesinden kaynaklanmıştır.

Her ne kadar böyle bir algı dayanağı oluşmasa da konunun açıklığı kavuşması adına farklı liderlik tanımlarına bakılması gerekir. Liderlik konusunda yapılan tanımlardan bazıları şunlardır.

- Liderlik belirli koşullar içinde kurumsal yada toplumsal amaçları gerçekleştirmek için insanların faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme sürecidir.
- Liderlik grubun yaşantılarını düzenleme ve bu yaşantılar yoluyla grubun mevcut gücünden yararlanma sürecidir.
- Liderlik belli bir durumda, zamanda ve şartlarda takipçileri üzerindeki; insanların belirlenen hedeflere ulaşmak için gönüllü olarak çabalamalarını

teşvik eden, ortak hedeflere ulaşmada yardımcı olan, deneyimleri aktaran uygulanan liderlik türünden hoşnut olmalarını sağlayan etkileme sürecidir.

- Liderliği etkileme sanatı olarak açıklayan tanımlar da vardır. Bu etkileme ise, otorite ve güç kaynakları ile ilgilidir. Buna göre liderlik “belirli şartlar altında, belirli kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi sürecidir”.
- Liderlik, herhangi bir gaye ve hedefe ulaşmak için insanlar bulmak ve amaca doğru tek bir kuvvet halinde birleştirerek sevk etme kabiliyet ve yeteneğidir. “Liderlik, insan davranışını anlama, tahlil etme, önceden kestirme ve kontrol edebilme yeteneklerini kapsar”.
- Liderlik, baskı kurmadan, başkalarının davranışları üzerinde olumlu bir etki yaratma sürecidir.
- Liderlik, belirli şartlar altında grubun amaçlarını gerçekleştirmek için başkalarının faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme sürecidir.
- Liderlik, toplumu oluşturan bireyleri bir araya toplayıp, belirli amaç ve hedeflere yöneltme yeteneğidir. İşletmeler açısından liderlik şöyle tanımlanabilir: İş görenleri işletmenin amaçları etrafında toplayabilme ve onların verimli çalışmalarını sağlayabilme yeteneğidir.
- Liderlik, izleyenleri, grubun isteklerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini yansıtan belirli amaçlar doğrultusunda harekete geçirmektir.
- Liderlik, öncülük etme, yol gösterme, harekete geçirme, ekip ruhu oluşturabilme birleştirici, motive edici, etkileyici ve yapılanlarla iz bırakabilme sürecidir.
- Liderlik hayalleri uygulama becerisidir.
- Lider, amacın saptanması ve bu amaca ulaşmak için gerekli faaliyetler üzerinde yaptığı etki nedeni ile insanlardan farklılaşan kimsedir.
- Lider, grubun kendisine başkanlık etmesi için seçtiği kişidir.
- Hemen hemen bütün liderlik tiplerini kapsayan tanım da şöyledir: Lider, mensup olduğu grubun gayesini tayin ve bu gayenin tahakkukunu temin hususunda gruba en etkin şekilde yön verebilen kimsedir.

- Liderlik, grup amaçlarına ulaşmaya doğru örgütlenen grup üyelerinin faaliyetlerini uyumlaştırmak ve yöneltmeyi zorlama yapmadan etkilemektir (Güney, 2012: 35-36).

2. LİDERLİĞİN GÜÇ (ETKİ) KAYNAKLARI

Liderlikle ilgili bir çok tanımın olmasına rağmen liderliği, insanları etkileyebilme gücü olarak tanımlamak mümkündür. Daha genel anlamda liderlik, örgütün amaçlarına ulaşabilmek için takipçilerinin istekli katılımını sağlayan sosyal etki sürecidir. Bu tanımlardan hareketle liderin grubu harekete geçirme ve amaca ulaştırma boyutlarındaki etkililiği, grubun özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan “gücü” etkin kullanma becerisine bağlıdır. Ancak, liderin bu gücü nasıl ve ne şekilde kullanacağı örgütün ve örgüt üyelerinin özelliklerine bağlıdır. Bir örgüt içinde liderin izleyenlerini etkileyebilmek için kullanacağı beş çeşit güç kaynağı vardır. Bu güç kaynakları biçimsel, ödüllendirme, zorlayıcı, uzmanlık ve benzetim yada karizmatiktir.

2.1. BİÇİMSEL GÜÇ:

Liderin örgüte sahip olduğu pozisyonundan, makamından dolayı elde ettiği bir güç türüdür. Lider, hiyerarşik yapı içindeki konumuna ya da rolüne bağlı olarak astları üzerinde yetki sahibidir ve bu yetki astlar tarafından meşru olarak kabul edilen bir güçtür.

2.2. ÖDÜLLENDİRME GÜCÜ:

Liderlerin örgütteki ödül gücünden yararlanarak astlarının yeteneklerini değerlendirmesine izin veren bir güçtür. Liderler iş görenlerini ücret artışıları, terfiler vd. biçimsel ödül türlerini kullanarak etkileyebilirler. Örneğin, ödül gücü ücret yükseltme, değerlendirme ve övgü gibi güçleri kapsayabilir.

2.3. ZORLAYICI (CEZALANDIRICI) GÜÇ:

Bu güç türü, ödüllendirme gücünün karşıtı olan bir güçtür. Zorlayıcı güç, liderin emirlerine karşı astların itaatsizlik göstermesi durumunda liderin astlarını

cezalandırma yetkisinin olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, rütbe indirme, ücret artışını engelleme, eleştirme, kötü sicil notu verme gibi davranışları içermektedir.

2.4. UZMANLIK GÜCÜ:

Liderin göreve ilişkin belli bir bilgi, uzmanlık, tecrübe ve becerisinin olması sonucunda ortaya çıkan güç türüdür. Bu güç, grubun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik liderin sahip olduğu özel yetenek ve bilgileri yansıtmaktadır. Lider, analiz etme, uygulama ve kontrol etme yeteneğine sahiptir. Liderin konusunda gerçek bir uzman olması, astlarını etkileyebilmesini önemli ölçüde kolaylaştırır.

2.5. BEĞENİYE DAYANAN (KARİZMATİK) GÜÇ:

Bu güç, liderin diğerleri üzerinde sahip olduğu güçlü etkiye dayanır. Liderin kişilik özellikleri ile ilgili bir güç türüdür. Bu güç türünde biçimsel bir unvan ya da pozisyon yerine lideri diğerlerinin gözünde çekici yapan kişilik özellikleri önem kazanır. Beğeniye dayalı güç, liderin diğer insanlar üzerindeki çekiciliğini ve saygısını yansıtmaktadır. Astlar, saygı duyup beğendikleri liderlerin emirlerini daha kolay yerine getirirler. Bu güç, liderin astları üzerinde bir güven ve bağlılık oluşturur.

3. LİDERLİK VE ÖZELLİKLERİ

Genel çerçevesiyle liderlik, belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla liderlik, liderin yaptığı işlerle ilgili bir süreçtir (Koçel, 2001: 465). Lider ise başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda davranmaya sevk eden bireysel çabaları uyumlaştıran ve bu doğrultuda grup üyelerini etkileyen ve “izlenen kişi” olma özelliği bulunan kişidir. Bu tanımlarda liderlik kavramlarının şu belli başlı özellikleri dikkati çekmektedir;

- Liderlik, belli bir insan kalabalığı içinde ve belirli amaçlara ulaşması hedeflendiğinde söz konusudur.
- Liderlik, bu kalabalığı oluşturan insanlar (üyeler) arasındaki iletişimi sağlamalı ya da kolaylaştırmalıdır.
- Liderlik, bu kalabalığı oluşturan bireylerin öznel çabalarını uyumlaştırmalıdır.

- Liderlik, bu belli amaç ya da amaçlar doğrultusunda bireyleri harekete geçmeye isteklendirmelidir.
- Lider, hem bu kalabalığı ve hem de amaçları simgelemeli, izlenen kişi olarak başı çekmeli ve engellerle karşılaştığında “danışılan”, “hakemlik yapan”, “bağdaştırıcı” bir kişilik sergilemelidir (Usal, 1999: 268).

Bu son özellik, liderliğin hem sosyal hem de işlevsel bir içerik taşıdığını belirtmektedir. Burada belirtilmesi gereken hususlardan birincisi, liderliğin sadece formel organizasyonlara has bir süreç olmadığıdır. Belirli bir grubun, belirli bir kişinin arkasından, belirli amaçları gerçekleştirmek üzere gitmesi liderlik süreci oluşur. Dolayısıyla liderliğin oluşması için formel organizasyonlar şart değildir. İkinci husus, liderliğin oluşması için liderin resmi yetkilerle donatılması da şart değildir. Üçüncü husus, lider ile yöneticinin eş anlamlı olmadığıdır. Dördüncü husus ise liderliğin sadece organizasyonların üst kademelerini işgal edenlere has bir süreç olduğu da düşünülmemelidir (Koçel, 2001: 466).

Liderlik, bir özellikte çok iyi olmak değil, tüm özelliklerin toplamında çok iyi olmak ve karizmasıyla bu özellikleri kendine özgü bir şekilde bütünleştirmektir (Baykal, 2000: XVI). Liderin, organizasyon amaçlarını gerçekleştirmek ile astlarının ihtiyaçlarını karşılamak arasındaki sorumlulukları, “liderliğin çelişkisi” olarak ifade edilmektedir. Bu çelişkili durumdan kurtulmak liderliğin en kritik yönüdür. Lider, hem organizasyonun hem de astlarının ihtiyaçlarını tatmin edebilecek ortak bir yol bulmak zorundadır (Zel, 2001: 93).

Liderlik kavramı ile ilgili yapılan değişik tanımlarda bir takım ortak noktalar mevcuttur. Örneğin; etki, güç ve otorite kavramları bu tanımların hemen hepsinde belirgin olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla etki, güç ve otorite kavramlarının liderliğin yapısı içerisinde temel taşları teşkil ettikleri söylenebilir. Tanımlardan de anlaşılacağı üzere, liderlik bir süreci, lider ise bu süreçte insanları etkileyebilen ve yönetsel otoriteye sahip olan kişiyi ifade etmektedir.

4. LİDERLİK YAKLAŞIM VE TEORİLERİ

Liderlikle ilgili farklı zamanlarda ve farklı ekollerin yaptığı çalışmalar vardır. Bu çalışmalarda, özellikle yönetim bilimciler liderlik yaklaşımlarını çeşitli şekillerde

sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmalar temelde birbirlerine benzemekle birlikte yaklaşıma verilen ad ve vurgulanan konular bakımından birbirinden farklılık göstermektedir (Yıldız, 2002: 225). Aslında her yaklaşım veya teori bir uzlaşıya ya da tam anlamıyla lideri ve liderliği tanımlamasa da kavrama değişik açılardan ışık tutmaktadır.

4.1. ÖZELLİKLER KURAMI

Özellikler kuramı, liderlik konusu ile ilgili olarak geliştirilmiş, liderleri sahip oldukları kişisel özellikleri yönünden inceleyen ilk yaklaşımdır (Güney, 2007:361). Liderin doğuştan sahip oldukları ve sonradan kazandıkları bazı nitelikleri 1900'lü yılların başından itibaren ve özellikle 1940'larda popüler olan bu liderlik kuramının temelini oluşturmaktadır (Eren, 2011:502). Belirli bir grupta bir kişinin lider olabilmesi ve grubu yönetmesi, liderin fiziksel ve kişilik özellikleri olarak diğer grup üyelerinden farklı niteliklere sahip kişiler olmaları sayesinde gerçekleşmektedir(Koçel, 2011:576). Bu kuram, liderlerin sahip oldukları fiziksel (yaş, cinsiyet, görünüş, duruş, ırk vb.), sosyal (popüler, sosyal, iyi eğitilmiş, bireylerarası ilişkileri kuvvetli vb.) ve kişilik (yaratıcı, yenilikçi, dürüst, Samim, uyumlu, güven veren, kararlı vb.) özellikleri üzerinde durmaktadır (Bolat vd., 2008: 172).

Bu kuramın temelinde "Büyük Adamlar Okulu" teorisinin ve bu adamların toplumdaki etkilerine ilişkin bir görüş bulunmaktadır. Thomas Carlyle tarafından öne sürülen bu teoriye göre, bazı insanlar belirli niteliklere sahip olarak doğarlar ve bu nitelikler onların her zaman ve her yerde lider olarak ortaya çıkmalarını sağlar (Can, 2005:262). Liderin sahip olduğu özellikler, bireylerin liderlik davranışlarını ve başarısını etkileyen temel faktör olarak kabul edilir (Bakan ve Doğan, 2013: 11-12).

4.2. DAVRANIŞSAL KURAM

Liderlik konusu ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda özellikler kuramının etkili bir liderlik için yeterli olmadığı anlaşılmış ve bu durum etkili liderlik için araştırmacıları liderlik konusundaki başka boyutları araştırmaya, liderin sahip olduğu özellikler yerine liderin davranışlarına yöneltmiştir. Araştırmacılar liderin nasıl ve ne şekilde davrandıkları konusuna önem vermeye başlamışlardır (Güney, 2007:362).

Liderlik sürecini liderin davranışlarını esas alarak açıklamaya çalışan davranışsal yaklaşıma göre, liderin etkinliğini kişisel özellikleri değil, iş yaparken çalışanlara karşı sergilediği davranışları belirlemektedir. Liderin asları ile olan iletişimi, yetki devri yapıp yapmaması, karar verme tarzı, çatışmaları yönetme ve amaçları belirleme şekli gibi davranışlar liderin etkinliğini belirleyen önemli faktörler olarak ele alınmıştır (Çetin ve Beceren, 2007:126).

4.3. FIEDLER'İN ETKİN LİDERLİK MODELİ

Durumsallık yaklaşımları içerisinde en çok bilinen modellerden birisi Fiedler'in Etkin Liderlik Modelidir. Fiedler'e göre her durumda ve koşulda geçerli bir liderlik tarzı mevcut değildir. Fiedler arkadaşları ile beraber liderin bireysel özelliklerini ve lider için uygun ortam koşullarını araştırmaya başlamış ve liderin etkinliğini belirleyen değişkenleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Fiedler, liderin kişilik özellikleri ve içinde bulunduğu mevcut şartların liderlik sürecini nasıl etkilediğini belirlemeye çalışırken iki soruya cevap aramıştır:

1. Aynı şartlarda, benzer hatta çoğunlukla aynı niteliklere sahip liderlerden neden biri etkin lider olabilirken, diğeri etkin olmamaktadır?
2. Neden belli bir durumda etkili olan bir lider, başka bir durumda etkili olamamaktadır? (Erçetin, 1998: 35).

Bu çerçevede, Fiedler geliştirdiği modelde liderin etkinliğinin lider-üye arasındaki ilişkiler, görevin yapısı ve liderin pozisyonunun gücü gibi üç değişkene bağlı olduğunu ifade etmiştir (Güney, 2007: 367).

4.4. MODERN LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

Liderlik konusunda geliştirilen özellikler kuramı ve davranışsal kuramlar, evrensel nitelikte liderlik özelliklerinin belirlenmesinde yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı 1950'lerden itibaren bu konuda araştırma yapanlar dikkatlerini çevresel koşullara ve liderin izleyicilerine çevirmişlerdir.

Bu kurama göre liderlik, çevresel şartların birçok değişkeni ile lider arasındaki karşılıklı ilişkilerle açıklanabilir. Bu kuram, bir liderin davranışının, ulaşılmak istenen amacın özelliklerine, liderin kişiliğine, yapılacak işlerin özelliklerine, grup üyelerinin yetenek ve beklentilerine, liderin geçmiş tecrübelerine vs. bağlı olduğunu ileri sürer.

Bu kuramın temsilcilerine göre, liderlik belirli nitelikler sonucu ortaya çıkan bir durum olmayıp, daha çok çevrenin ve şartların bir gereği olarak ortaya çıkan bir durumdur. Başka bir deyişle, belirli niteliklere sahip olan bir kimse bazı durumlarda ve çevrelerde lider olabildiği halde, aynı şahıs farklı durum ve çevrelerde lider olmayabilir. Yani farklı bir çevrede aynı kişi etkili olmayabilir.

Modern liderlik kuramına göre lider, işin durumuna göre değişik davranışlarda bulunarak grup üyelerini güdülemeye çalışıp onların başarılı olmalarını sağlar. Bu kuramın amacı, evrensel bir liderlik modeli geliştirmek değildir. Asıl amacı, değişik durum ve koşullarda etkili olan değişkenleri belirleyip bunların liderin davranışlarına olan etkilerini tespit etmektir.

Bu kuramın temel felsefesi şudur: “Her zaman ve her yerde geçerli tek ve en iyi bir liderlik tarzı yoktur”. Duruma göre, bazen yönetilen bireylerin yerine getirdikleri göreve önem veren liderlik tarzı daha etkili olabilir (Güney, 2012: 387).

4.5. HOUSE'IN AMAÇLARA YÖNELİK LİDERLİK KURAMI

Liderlik kuramı ve araştırmalarıyla ilgili olarak en son çalışmalardan birisi Robert House ve Martin Evans tarafından yapılmıştır.

House ve Evans'a göre, bu kuram genel bekleyiş kuramının bir parçasıdır. Bekleyiş kuramının liderlik açısından taşıdığı anlam şudur: Lideri takip edenler, lider tarafından iki konuda motive edilebilirler:

- Amaçları belirlemede,
- Grup üyelerinin bu amaçları gerçekleştirebilecekleri yolları bulmalarında.

Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, liderler yönettikleri üyelerin izledikleri amaçları ve bu amaçların değerlendirilmesini etkileyebilirler.

Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre liderin iki önemli işlevi vardır:

- Amaçları açık bir hale sokmak, yani ödüllendirilecek davranış biçimi hakkında izleyenlere bilgi vermek.
- İzleyenleri, istenilen davranışa varma çabalarında destekleyerek, hedefe varılması için ödülleri artırmak.

Bu kurama göre, liderler izleyicilerin davranışlarını etkileme konusunda çeşitli araçlara sahiptirler. Bunlardan bir tanesi, izleyicileri ödüllendirme gücüdür.

Ayrıca liderler, izleyenleri, eğiterek, yönlendirerek ve amaca ulaşma yolundaki engelleri kaldırarak, onların daha kısa sürede amaçlarına ulaşmasını da

sağlar. Bu kurama göre, liderler grup üyelerinin daha iyi ve daha başarılı olmalarına yardım ederek yararlı olurlar.

House'ın amaçlara yönelik liderlik kuramı, temelde liderin davranışlarının, grup üyelerinin motivasyonu, performansı ve beklentileri üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmaktadır (Güney, 2012: 392).

5. LİDERLİĞE YENİ YAKLAŞIMLAR

Toplumsal ve kurumsal alanlardaki gelişmeler ve yeni oluşumlar aynı zamanda liderlik alanında da farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikler kuramına ve davranışsal teorilere getirilen eleştiriler durumsal teorilerle bir ölçüde giderilmişse de genel anlamda liderlik teorilerinin tam anlamıyla geçerliliği üzerinde henüz bir ortak görüş yoktur. Bu nedenle liderlik teorilerinin araştırma ve uygulama yöntemlerinin sorgulanmasına devam edilmiş ve bunun sonucunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Liderlik alanında yapılan araştırmalar sonucunda geliştirilen bazı yeni yaklaşımlar şunlardır:

5.1. LİDERLİKTE ATIF KURAMI

Atfetme, bir kişinin kendi davranışlarının ya da başkalarının davranışlarının sebeplerini açıklaması ve belli özelliklere dayandırılmasıdır. Kısaca atıf, bireyin algılamada bilişsel bir süreç geliştirmesidir. Atıf kuramı aynı zamanda çağdaş motivasyon kuramları arasında sayılmaktadır. Bu kurama göre, insanlar diğer insanların davranışlarını anlamaya çalışırken bunun nedenlerine inerek niçin ortaya çıktığını kavramaya çalışırlar. Yani neden-sonuç ilişkisi kurmaya çalışırlar. Liderlikte atıf kuramına göre bireylerin diğer bir kişiye ortak atfettikleri özelliklere göre o kişi lider olarak algılanmaktadır. Bu özellikler; zeki olmak, sıra dışı kişilik sahibi olmak, güçlü hitabet yeteneğine sahip olmak, anlayışlı ve üretken olmak olarak sayılabilir.

Liderlikte atıf kuramına göre lider olarak kabul edilen kişilerin en önemli özelliği belirledikleri hedeflere ulaşmada ısrarcı olmaları ve amaçlarını gerçekleştirmek için hızlı ve yerinde kararlar verebilmeleridir.

5.2. DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİK YAKLAŞIMI

Günümüz dünyasında ortaya çıkan yeni eğilimleri ve gelişmeleri yalnızca değişim kavramıyla açıklamak yeterli olmamaktadır. Değişim yerine dönüşüm kavramını kullanmak artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Toplumlar, işletmeler, kurumlar, kuruluşlar ve onların yöneticileri yapacakları yeniliklere, değişmelere ve gelişmeler nasıl yön vereceklerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu yönlendirme yirminci yüzyıldaki dönüşümlerin devamı olacaktır (Güney, 2012: 402-403).

Dönüşümcü lider, grup içindeki insanların birbirleriyle olan ilişkilerini geliştiren ve aralarındaki iletişimi arttırıp düzenleyen bir yapıya sahiptir. Dönüşümcü lider aynı zamanda, grubun ve organizasyonun kendini tanımlayabilmesi ve güven duygusunu arttırmasına önem vererek astları sadece var olma amacı gütmekten uzaklaştırarak, başarı ve gelişmeye doğru yönlendirir, yaratıcılıklarının geliştirilmesini sağlayacak bir zemin oluştururlar (Yıldız, 2002: 233). Dönüşümsel liderlik tarzı, günümüz dünyasının belirsizlik ve krizleri içerisinde değişimlere uyum sağlayabilmek için gerekli özellikleri (süreci okuyabilme, değişimi görebilme, cesur, güçlüklerle baş edebilme yeteneğine sahip olma gibi) yapısında barındıran liderlik biçimidir. Dönüşümcü ya da değişimci liderler, kendilerine bağımlı astlar yaratmak yerine, bağımsız düşünebilen, eleştiriye açık tutum içinde olan, böylece örgüte önemli katkıları olabilen, yaratıcı ve yenilikçi özelliklere sahip astlardan bir grup oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Risk almaktan ve hata yapmaktan korkmazlar. Hatalar kendileri için bir gelişme fırsatıdır. Kısaca dönüşümcü liderler reformcu, değişimci ve yenilikçi bir yapıya sahiptirler (Tengilimoğlu, 2005: 6).

5.3. KARİZMATİK LİDERLİK

Bir çok liderlik yapısını bir arada bulunan liderlik tipi Karizmatik Liderliktir. Koçel'e (2001:483) göre karizmatik lider, sahip olduğu karizma (çekicilik) yaratan özellikleri ile izleyicilerini, istediği yönde davranmaya yöneltebilen kişi olarak tanımlanmaktadır. Karizma kelimesi Max Weber tarafından sosyolojiye ve yönetim bilimine kazandırılmıştır. Kişisel özellikleri ortaya koyup olağanüstülük yarattığı için kelimenin aslında psikolojik bir ifadesi vardır. Fakat karizmanın sağladığı meşruiyet ve hakimiyetle yani liderlik gücü ile yönetsel bir anlam kazandığı için de, kelime sosyolojiktir (Aslantürk ve Amman, 1999: 161). Bu liderlik türünün ilk örneklerindeki dinsel motif, Weber'in karizmanın din dışı figürlere de

uygulanabileceği savı ile genellikle kazanmıştır Karizma, lidere güvenmeyi ve koşulsuz itaati sağlayan gizemli bir çekim gücünü ifade etmektedir (Ergeneli, 2006:233). Karizma, liderin bireysel özelliği olarak kabul edilmektedir, bu tip liderler kendilerine güvenirlere, kendi düşüncelerine inanırlar ve insanları etkileme ihtiyaçları fazladır (Kırel, 1998:197).

Karizmatik liderlerin kullandığı otorite de karizmatik otoritedir. Bu çeşit otorite, geleneksel ve akli-hukuki otoritelerden farklı olarak, muayyen ve istisnai kutsallığa, otoriteye sahip kişinin kahramanlığına ve örnek teşkil edecek karakterine, onun açıkladığı ve getirdiği düzen ve normatif örneklere yürekten bağlılığa dayanır. Karizmatik otoritenin temeli liderlerin kişisel özellikleridir; oysa diğer otorite şekillerinde kişisellik söz konusu değildir. Karizmatik otoritede bir ödev çağrı niteliği vardır. Karizmatik otorite alışkanlık teşkil eden mutlak uygulamalardan ayrılmayı, hatta radikal olarak bunları bir kenara atmayı belirler. Karizmatik otorite kişisel maddi kazanç düşüncesini reddeder, hiç değilse buna karşı ilgisizdir. Nihayet karizmanın hayatiyeti için en esaslı unsur otoriteye tabi olanların bunu tanımalarıdır. Bu tanıma serbestçe bahşedilmekte ve lidere karşı olan mutlak itimada, kahramanlığa tapmaya, onda bir tür mucize işareti görmenin ruhi olgusuna dayanmaktadır (Dönmezer, 1999: 274).

5.4. KARİZMATİK LİDERLERİN ÖZELLİKLERİ

1. Karizmatik liderler örgüte dair gerilim alanlarında, yerleşik değerler sorgulandığında ve geçerliliklerini yitirdiklerinde ya da alışlagelmiş yöntemlerin karşılaşılan sorunlara çözüm olmama sonucunda ihtiyaç duyulan değişim ortamlarında gündeme gelirler.
2. Karizmatik liderlere izleyicilerinin duyduğu aşırı güven, aldıkları her türlü kararın sorgulanmadan kabullenip uygulanmasını sağlar.
3. Karizmatik liderler ortak amaçlar uğruna özverilerde bulunurlar, kendilerini riske atarlar ve bu yönden büyük bedeller öderler.
4. Karizmatik liderler çözüm önerisi olarak radikal ve etkileyici programlar ortaya koyarlar.
5. Karizmatik liderler arzu edilen vizyonu yaratma ve iletişim kurma konusunda son derece başarılıdırlar.
6. Karizmatik liderler izleyicilerine alışılmadık bir motivasyon ve enerji aşırlarlar.

7. Karizmatik liderler ortaya koydukları bilgi gücüyle de izleyicilerinin güvenini kazanabilmiş kişilerdir.

8. Karizmatik liderler kendilerine son derece güvenirlere.

9. Karizmatik liderler ileri görüşlüdürler, örgütün şimdiki durumunun ötesini görerek farklı bakış açıları ve çözüm yolları sergileyebilirler (Ceylan, 1997: 319).

Sonuç olarak Karizmatik Lider;

1. Sahip olduğu karizma yaratan özellikleri ile başkalarını, kendi istediği yönde davranmaya sevk edebilen kişidir.

2. Takipçilerini üstün performansa sevk edebilen kişidir.

3. Takipçilerine bu tür liderle olan temasları ilham kaynağı olur. Takipçileri liderine tamamen güvenir ve onu insanüstü niteliklere sahip biri gibi görürler.

4. Örgüt üyeleri üstünde önemli bir etki gösterir, takipçileri onu rol model olarak görürler ve onun davranışlarını kendilerine örnek alırlar.

Bu alana kadar liderlik kavramının ortaya çıkışı, koşulları ve daha çok yönetim bilimleri açısından lider ve liderlik tanımlarını verilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi küçük yada büyük bir araya gelen insan topluluklarında liderlik veya buna benzer bir yapılanma ortaya çıkmaktadır. Konumuz açısından önemli olan liderliğin daha özel bir alanını siyasal liderlik kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.

6. SİYASAL LİDERLİK KAVRAMI

Bir toplumdaki farklı ve çatışan menfaatleri bulunan kişi, grup ve sınıfların bir arada tutabilmek, bir siyasal sistemin birinci fonksiyonudur (Kongar, 1983: 102). Siyasal sistemin söz konusu fonksiyonu yerine getirmesindeki temel araç siyasi partilerdir. Siyasi partiler olmadan bir toplumdaki farklı ve çatışan menfaatler temsil edilemez. Bu doğrultuda Öz'e (1996: 9) göre, siyasal partiler belli bir programa ve devamlılık arz eden bir örgüte asgari düzeyde de olsa sahip olan halkın desteğini alarak devlet mekanizmasının yönetimini ele geçirmeye ya da bunu sürdürmeye gayret eden toplumsal kuruluşlardır şeklinde tanımlanabilir.

Doğdukları dönem olan 19. yy'dan günümüze kadar siyasal partiler çağdaş siyasal sistemlerin tümünün vazgeçilmez unsurlarından bir tanesi olarak önemini muhafaza etmiştir (Öz, 1996: 6) ve bir ülke içerisinde siyaseti uygulayan ve siyasi güç olarak nitelenen kurumların başında siyasi partiler gelir. Söz konusu bu partiler

ülkenin alt sistemlerinin oluşmasında diğer organizasyonların tümü gibi önemli bir rol üstlenir (Berberoğlu, 1997: 3).

Siyasal partiler modern sınıfsal yapıların siyasetteki temsilcileri olarak algılanabilir ve parti içerisinde gerçekleşen ilişkiler modern tüzel kişiler şeklinde değerlendirilebilir. Ancak daha yakından ve kültürel boyuttan bakıldığında çağdaş siyasi partilerin iç yapılarında ortaçağın kültürünü karakterize eden patrimonial bir anlayışın veya patronaj ilişkilerinin devamlılık arz ettiği görülebilmektedir (Sarıbay ve Ögün, 1999: 201). Bu doğrultuda Berberoğlu'na göre, iktidarı ve devlet gücünü ele geçirerek ülkede kendi ideolojisi ve yöntemlerini yerleştirmek siyasi partilerin hedefidir (Berberoğlu, 1997:31). Söz konusu hedefine ulaşabilmesi için disiplinli bir yapılanma içerisinde halk tarafından kabul edilecek ve peşinden gidilecek fikir ve ideoloji üretmek zorundadır.

Üretim süreci siyasi partilerde geniş bir zamana yayılmıştır. Siyasi anlamda fikir ve politika üretmenin yanı sıra, söz konusu fikir ve politikaları uygulamaya koyma; bir taraftan üyelerin amaç birliğini koruma, diğer yandan sahip olunan oy potansiyelini artırma gayretleri faaliyetlerin çok çeşitliliğini gösterir (Berberoğlu, 1997: 31-32). Siyasi partilerin tepe yönetim kademelerinde geliştirilen siyasi ürünlerin ayrı kademelerce etkili bir şekilde kamuoyuna ve partinin hedef kitlesine ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bu açıdan siyasi partilerin tepe yönetimini oluşturan kişiler yani partinin genel başkan ile genel merkez organları tarafından hem siyasi görüş üretiminin hem de siyasi pazarlama tekniklerinin bilinmesi ve uygulanabilmesi gerekmektedir (Berberoğlu, 1997: 32). Bunu gerçekleştirebilmesi için de parti yönetiminin yenilikçi ve üretken bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde parti ideolojisini halka sağlıklı bir şekilde duyuramadığı için onları parti lehine harekete geçirebilme imkanı azalacaktır. Kısaca söylenecek olursa, siyasi parti yönetimi ve özellikle de siyasi parti liderliği oldukça önem arz eden bir meseledir.

Günümüzdeki birçok sosyal grup (Sendikalar, Şirketler, Dernekler v.b.) gibi siyasi partilerin liderliği ikili bir özellik taşır. Yani görünüşte demokratiktir ama gerçekte oligarşiktir. Yalnızca faşist partilerin birkaçı bu kurala istisna oluşturur (Duverger, 1993: 188). Genelde siyasi parti liderleri halka karşı demokratik bir görünüm sergilerken, parti içerisinde oligarşik bir tavır takınmaktadırlar.

Çünkü Riker'in (1997: 75) de dediği gibi, siyaset, kazanma ve kaybetmedir. Kazanma ve kaybetmenin büyük oranda dayandığı nokta ise taraflardan birinin diğerinden göreceli olarak güçlü olma derecesidir. Her şeyden evvel, siyasi partiler tarafından toplumdaki bölünmeler ve çatışmalar temsil edildiği (Sarıbay, 1998: 100) için söz konusu çatışma içerisinde siyasi partiler ve siyasal liderler kazanmak için ellerinden geleni yapacaklardır. Partinin kazanabilmesi için de en büyük rol partinin başında bulunan siyasal lidere düşmektedir.

Siyasi partilerin sahip olduğu hiyerarşi içerisinde genel başkan tarafından temel bir rol ve işlev yüklenilmiştir. Türkiye'de belirgin örneklerine rastlanılan lider partilerinde liderin sahip olduğu karizma diğer unsurların tamamının önündedir (Berberoğlu, 1997: 37). Liderin sahip olduğu bu karizma, ona yaptığı faaliyetlerde başarı şansı katmakta ve özellikle de halk tarafından başarılı olarak algılanmasını sağlamaktadır. Ancak Berberoğlu'nun da belirttiği gibi, bir siyasal partinin başında bulunan başarılı bir genel başkanın herhangi bir sebepten ötürü parti yönetiminden ayrılması benzer özellikleri bünyesinde taşıyan başka bir lider arayışını ortaya çıkarmaktadır. Parti söz konusu bu arayış sürecinde kamuoyu ve seçmen üzerinde sahip olduğu etkiyi ve oy tabanını kaybetme riski ile karşı karşıyadır (Berberoğlu, 1997: 37). Bu riski ortadan kaldırmak için de en kısa sürede en az eski lider kadar başarılı olabilecek ve halkı peşinden sürükleyebilecek bir lider bulması gerekmektedir. Çünkü lider siyasal yaşamda oldukça belirleyici bir konumdadır.

Liderlerin siyaset süreci içerisindeki belirleyiciliği sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Artık siyasetin temel aktörü siyasal partiler değil liderlerdir ve söz konusu bu gerçek siyasal sistemden bağımsızdır (Yıldız, 2002: 81). Siyasal liderlerin belirleyiciliğinin en temel sebebi başında bulunduğu ve peşinden sürüklediği siyasal topluluktur.

Siyasal Topluluk, analitik olarak kişiler tarafından siyasal hayat tecrübelerinin edinildiği-bunların öğrenilip uygulamaya konulduğu bir ortamdır (Sarıbay, 1998: 39). Her topluluğun bir lideri olduğu gibi siyasal toplulukların da liderleri mevcuttur. Siyasal topluluğun başında bulunarak, söz konusu topluluğu amaçlar yönünde kanalize eden, üyelerin bireysel amaçlarıyla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak siyasal topluluğu yükseltme çabası içerisinde olan kişi siyasal liderdir.

Siyasal parti liderlerinin seçimlerde temel aktör olması, oy verme davranışında başında bulunduğu partinin sahip olduğu kimliğin önüne geçmesi iletişim araçlarındaki temsil oranıyla da kuvvetlendirilmektedir (Yıldız, 2002: 84). Özellikle oy verme davranışında siyasal parti liderlerinin ve onun imajının başında bulunduğu partinin kimliğinin ve parti bağlarının önüne geçmesinin iki ana sebebi vardır. Bunlardan birincisi, partilerin benzer olması, ikincisi ise, söz konusu partilerin demokrasinin köklü kurumları haline gelecek kadar siyasal yaşamını devam ettirememesidir (Yıldız, 2002: 88). Bu sebeplerin üzerine bir de liderin etkileyici yapısı eklendiğinde, siyasal lider ister istemez başında bulunduğu partinin önüne geçmekte ve ismi partiden önce anılmaktadır. Tabii bu biraz da insanların içerisinde sosyalleştiği siyasal topluluklarla ve onların mevcut siyaset anlayışlarıyla da ilişkilidir.

İnsanların siyasal olmayı öğrenmeleri, her şeyden evvel, donatıldıkları siyasal semboller vasıtasıyla içerisinde buldukları topluluğa duygusal olarak bağlanmaları, anlamlar değerler yönünden diğer insanlarla dayanışma içerisinde olmalarıdır (Sarıbay, 1998: 40). Söz konusu dayanışmanın yönünü ve şeklini içerisinde bulunan siyasal topluluk şekillendirmekte, bir topluluğa göre uygun olan bir siyasal davranış diğer bir topluluğun anlayışına ters gelebilmektedir. Ancak hepsinde ortak olan nokta lidere karşı duyulan itaattir.

Sosyal Psikolojinin belirttiği gibi, bir kişiye karşı duyulan aşın itaat, o kişinin lider olarak değişmezliğini ve otorite kurmasını sağlayan ana unsurlardan bir tanesidir (Bal, 2001: 158). Siyasal lider, mevcut konumunu uzun süre devam ettirmek istiyorsa üyelerinde aşın itaati ve bağlılığı sağlamalıdır. Sağlanan bu aşırı itaat ve bağlılık sonucunda siyasal liderin faaliyetlerinin eleştirilmesi olasılığı azalacak ve siyasal lider daha geniş bir hareket serbestisine sahip olacaktır. Ancak söz konusu bu hareket serbestisinin lideri kibirlenmeye götürmemesi gerekmektedir. Çünkü Riker'in (1997: 77) de söylediği gibi, kibirli insanların siyasette burnu sürtülür. Bazı kişiler tarafından belirtildiği gibi, bu, basit bir ahlakçılık anlayışının neticesi olabilir. Fakat gerçek olan şudur ki; toplumsal yapı kibiri önce tahrik etmekte, ortaya çıkınca da onu kınamaktadır. Yani aşırı itaat beraberinde lidere kibiri getirmekte ve başında bulunduğu siyasal topluluk içerisindeki demokratik yapılanmayı da azaltmaktadır.

Siyasal parti liderlerinin siyasal sürecin temel aktörleri olmaları sonucunu getiren sebepler, parti içi demokrasilerin olmayışı ya da işletilmeyişi, liderin ön plana çıkarak kurumsal anlamda güçsüz olan partileri temsil etmesi açısından toparlayıcı işlev görmeleridir (Yıldız, 2002: 91). Ancak burada Kongar'ın tespiti de unutulmamalıdır. Kongar'a (1983: 101) göre, siyasal iktidar, sadece belli bir grup veya sınıfa dayalı ve bunlara bağımlı ise bir müddet sonra doğal olarak toplumdaki diğer grup, sınıf ve kişiler huzursuzlaşır. Üstelik bir müddet sonra, muhalefette birleşmenin meydana gelmesi ve bir "memnuniyetsizlik ittifakı" şeklinde, güç birliğiyle iktidara el koyması da beklenebilir. Onun içindir ki, Kongar'ın da belirttiği gibi, bir toplumda mevcut güç dengesinin gerçeğe en uygun şekilde siyasal iktidara yansması gerekmektedir. Aksi takdirde gerçek güç dağılımına uygun bir siyasal iktidar mutlaka oluşur. Ancak söz konusu bu süre zorla ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, demokratik olsun ya da olmasın siyasal rejimlerin hepsinin işlevsellik kazanması, mevcut dengede en güçlü olanın iktidara gelmesiyle olur. Söz konusu işlevini yerine getiremeyen rejimin değişmesi kesindir (Kongar, 1983: 101). Bu doğrultuda parlamenter sistemlere bakmak konun aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır.

Parlamenter sistemlerde lideri güçlendiren ve onun siyasetin temel aktörü olmasına neden olan oluşumların belki de en önemlisi parti içi demokrasi sorunudur (Yıldız, 2002:94). Faşist partiler dışındaki parti liderleri demokratik kurallar doğrultusunda parti üyelerince ve oldukça kısa bir görev süresi için seçilir (Duverger, 1993: 191). Parti liderleri demokratik kurallar doğrultusunda seçilmesine rağmen Duverger'in de belirttiği gibi, siyasi parti liderliği, doğal olarak oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Gerçek bir "yönetici sınıf" az çok kapalı bir kast yapılanmasına girilmesi güç bir "iç çevre" partilerde meydana gelir. Bu olayın söz konusu olduğu kişiler gerek görünüşteki ve gerçek anlamdaki liderler, gerekse otokratik ve demokratik manadaki yöneticilerdir (Duverger, 1993: 210).

Parlamento liderleri siyasal açıdan oldukça güçlüdür. Bunun nedeni de modern yasama meclislerinin çoğunda üyelerin kendi sahip oldukları güçlerini liderlerine teslim etmeleridir. Fakat liderlerin güçlülüğü, üyelerin buna rıza göstermeye devam ettiği müddetçedir. Eğer lider, birleşmiş ve disiplinli bir çoğunluğu arkasına almışsa, önemli sayılabilecek herhangi bir engelle karşı karşıya

gelmeden önündeki işleri istediği biçimde yapabilir. Ancak, liderin sahip olduğu otoritesinin yok olma durumu ise, söz konusu çoğunluğun disiplini yitirmesi ya da çoğunluğu bölen bir fonksiyonun ortaya çıkması halinde olur (Riker, 1997: 166).

Lider, otorite ve iktidar kavramları çoğu zaman birbiriyle karıştırılan ve genelde birbirinin yerine kullanılan kavramlardır. Konumuz açısından bu kavramları açıklamakta fayda vardır.

7. İKTİDAR, OTORİTE VE LİDERLİK

Liderlik ve otorite arasında doğrudan bir bağ vardır. Otoriteyi tanımlayabilmek için öncelikle başka bir kavramı yani “iktidar”ı tanımlamak gerekir. Genelde iktidar özelde siyasal iktidar siyaset bilimi ve sosyal bilimlerde 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkatleri üzerinde toplamaya başlamıştır. Bugün iktidar kavramı, siyasal olayların dinamiğini oluşturan ve politika sürecinin anlaşılmasında ve açıklanmasında anahtar rolü oynayan bir kavram olarak kabul ediliyor. Bertrand Russel’e göre fizik biliminde enerji kavramı ne ise, sosyal bilimlerde iktidar kavramı odur. Bu kavramın modern politika biliminin odak noktası haline geldiği çekinmeden söylenebilir (Kapani, 2003: 46) .

İktidar kavramı gerçekten de son dönemde neredeyse siyaset biliminin en çok üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. En geniş anlamıyla iktidar, başkalarının davranışlarını etkileyebilme ve kontrol edebilme olanağı olarak tanımlanır (Kapani, 2003:46).

Max Weber’in yaptığı tanımlama en çok kabul gören iktidar tanımıdır. Weber’e (1962: 117) göre iktidar, sosyal ilişkiler çerçevesinde bir iradenin, ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilmesi imkanındır. İktidar olgusu, insanlar arası sosyal etkileşimin her düzeyinde ve eşitsizlik durumunda ortaya çıkar. Herhangi bir kişinin iktidar sahibi olabilmesi için, toplum içinde var olan bazı araçları elinde bulundurması gerekir. Bu araçlar, mal ve maddi servet (para) olabileceği gibi, bilgi, özel bazı yetenekler gibi soyut varlıklar da olabilir. Parsons'a göre iktidar bir grubun değil, sistemin tamamının adıdır. İktidar sadece kişiler arası etkileşim ve ilişkiler ve bu ilişkiler içinde bir bireyin diğeri üzerinde hakimiyet kurması biçiminde anlaşılmalıdır, iktidarın ayrıca toplumsal bir bütünle ilişkili olarak da ele alınması gerekir. Bir grup içinde iktidar olgusunun ortaya çıkmasında belirleyici etken ise,

insanların farklı kişisel tutku ve isteklere sahip olmaları ve bu tutku ve isteklerinin bazen grup varlığıyla ve grup kararlılığıyla çelişecek nitelikte olmasıdır (Çam, 1984: 87-91).

Buraya kadar yalpan tanımlar iktidar kavramının çok geniş anlamını verir. İktidar denildiğinde bir babanın çocukları üzerindeki iktidarından tutunda bir çetede iktidar ilişkilerine hatta siyasal partilere kadar uzanan geniş bir anlam yelpazesi karşımıza çıkar. Aslında siyaset bilimini ilgilendiren iktidar kavramı ise diğer iktidar kavramlarından daha geniş ve üste olan, bütün ülkeyi ve toplumu kapsayan, itaat ve rıza unsurlarını içinde barındıran aynı zamanda meşru güç kullanım tekeli elinde bulunduran siyasal iktidardır.

Otorite, en geniş anlamıyla emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, siyasi veya idari güç, fikirleri yargıları bilenlerce doğru kabul edilen insan veya eser gibi anlamlara gelir. Bir çok kimse tarafından otorite ve iktidar aynı anlamda kullanılır. Bir takım düşünürce göre otorite “meşru iktidar”dan başka bir şey değildir. Bir iktidarın emir ve kararlarının tartışma konusu yapılmaksızın geçerli sayılması ve onlara uyulması halinde bir otoritenin varlığından bahsetmek mümkün olur. Bu durumda emirlere muhatap olanlar, onları veren kimsenin veya kimselerin bu husustaki yetkilerini kabul ediyorlar demektir. Otorite normal olarak, kuvvete, zora ve tehdide başvurmaksızın bir iradenin yürütülmesi yeteneğini ifade eder. Gerektiğinde kuvvete başvurulması halinde de, kuvvet kullanmanın haklılığı ve meşruluğu önceden kabul edilmiş olmaktadır (Kapani, 2003: 52-53).

8. WEBER’İN OTORİTE TİPLERİ VE KARİZMA

Weber’in tipolojisi incelenirken baştan iki noktanın belirtilmesinde yarar vardır. Önce, ünlü Alman sosyologunun “meşruluk” kavramını dar anlamda “hukuki geçerlik” karşılığında değil, fakat sosyolojik anlamda “otoriteye tabi olanlarca beslenen inanç” karşılığında kullandığı bilinmelidir. İkinci olarak da şu noktanın hatırd tutulması yerinde olur: Weber, meşru iktidar tipleri arasında iyi veya kötü olarak bir ayırım yapmaz, başka deyişle bunlar hakkında bir değer yargısı kullanmaz. Ona göre sosyal bilimci, sosyal gerçeklik alanında gözlediği olayları ve kategorileri normatif ölçülere bağlanmaksızın ve kişisel değerlendirmelere gitmeksizin tarafsız ve bilimsel bir metotla incelemelidir (Kapani, 2003: 89).

Weber ayrıca siyaset sosyolojisinde iktidarın ve gücün meşrulaştırılması üzerine yoğunlaşır. Sadece fiziksel zorlama veya sadece kişisel çıkarıya dayanan hiçbir yetkeci düzen ayakta kalmaya devam edemez. İnsanlar tabii olmak için meşru sebepler bulduklarında iktidara itaat ederler. Weber otoriteyi meşru bir biçimde gücün uygulanması olarak tanımlar (Turner, 1991: 40)

Weber bu yöntemden hareketle meşruluğun üç kaynaktan doğabileceğini ileri sürmüştür. Dayandıkları meşruluk temeline göre “geleneksel”, “hukuki” ve “karizmatik” olmak üzere başlıca üç otorite tipi mevcuttur.

8.1. GELENEKSEL OTORİTE

Bu otorite tipinde siyasal iktidar meşruluğunu çok eski zamanlardan beri yerleşmiş olan geleneklerden ve bu geleneklerin kutsallığına karşı duyulan inançtan alır. Allah'ın bir lütfü olarak verilmiş olan olağanüstü yetenekler sayesinde bir aile diğerlerinin hepsinden daha yükseğe çıkarılır. Doğal yolla ulaşılamayan bu niteliğe inanma, saltanatın ve aristokratik gücün gelişiminin temelini oluşturur (Weber, 1968: 38). Bu otorite tipinin temelinde, muhafazakar bir inanca dayanma, meşru sayılma ve geleneklere bağlılık vardır. Yönetilenler, iktidarı geleneklere uygun olarak elinde bulunduran ve kullanan yöneticilerin karar ve buyruklarına itaat etmeyi görev sayarlar. İktidar sahibinin (veya sahiplerinin) yetki sınırları açıkça belirtilmiş değildir. Ayrıca kendilerine – gene geleneklere uygun olarak – tamamen takdire bağlı karar vermelerini sağlayacak geniş bir serbest hareket alanı bırakılmıştır. Zaten bu sistemde kanunlara ve otorite sahiplerinin makamlarına değil, daha çok onların şahıslarına karşı itaat söz konusudur (Kapani, 2003: 89).

Patriarkal, feodal ve monarşik otoriteler, geleneksel otorite tipinin başlıca örneklerini oluştururlar. Weber'e göre, bu “en yaygın ve ilkel” otorite tipidir. Zamanımızda saf şekliyle geleneksel otoriteye pek mümkün değildir. Bu bakımdan artık çağdışı bir kategori karşısında bulunduğumuz söylenebilir. Bununla beraber, geleneksel otoritenin bazı kalıntılarını, açık veya örtülü izlerini modern siyasal sistemlerde hala görebilmekteyiz. Siyasal hayatta geleneklerin etki ve ağırlıklarını geniş ölçüde sürdürmekte olduğu İngiltere bu alanda tipik bir örnek sayılır (Kapani, 2003: 90).

Geleneksel otoritede iktidar, sırf eski olduğu için bile doğal sayılmaktadır. Bununla birlikte bu iktidara sahip olan kişiye, kişisel saygınlığından ötürü değil,

yerine getirmiş olduğu görevlerden dolayı kral, soylu, yaşı ve mülk sahibi gibi nitelikler atfedilir. Taç, asa, kılıç, kalkan ve iktidarın sahip olduğu diğer nitelikler hep bu özelliği gösterir (Çapçioğlu, 2010: 55).

8.2. HUKUKİ (YASAL-AKILCI) OTORİTE

Yasal-ussal otorite, güç kullanımının meşruiyetinin, belirli amaçları gerçekleştirmek üzere konmuş, rasyonel yasalarla sağlandığı iktidar yapısını tanımlamak için kullanılır (Demir ve Acar, 1997: 381). Bu otorite tipi, yasalara dayanır. Burada iktidarın meşruiyeti, yasaların geçerliliğine ve rasyonel yasalara dayanan işlevsel yetkiye inanmaya bağlıdır. Yasalarca konulmuş görevlerin yerine getirilmesinde itaat esastır. Bu tür egemenlik, çağdaş devlet memurlarının ve siyasal güç sahiplerinin sahip olduğu egemenliktir (Weber, 2002: 134).

Siyasal iktidarı kullananlar yönetme güçlerini rasyonel (akılcı) ve herkes için bağlayıcı nitelikte kurallardan alıyorlarsa, bu takdirde hukuki otorite söz konusudur. Bu sistemde meşruluk kaynağını hukuktan alır; iktidara itaat onun hukuka uygun olarak kullanıldığı inancından doğar. Yöneticilerin iktidara geliş yolları ve yetkileri, rasyonel normlarla (anayasa ve kanunlarla) açıkça belirtilmiştir. Yönetilenler, onların şahıslarına değil, fakat işgal ettikleri makama, daha doğrusu hukuk düzenine itaat gösterirler. Otorite, ancak belirtilmiş olan yetki sınırları içinde kalındığı ve hukuk düzenine uygun olarak davranıldığı sürece meşrudur. Modern çağda siyasal sistemler, Weber'e göre, genellikle hukuki otorite çerçevesi içine girerler (Kapani, 2003: 90). Yasal otoriteye itaatin temelinde, tanımlanmış işlevsel bir "resmi görev"e kişisel olmayan bağlılık yer alır. Resmi görev, rasyonel olarak konulmuş normlar, yasalar, kararnameler ve yönetmeliklerle saptanır. Bu saptamayla otoritenin meşruiyeti, herkes için geçerli kuralların yasallığına dönüşür (Weber, 2002: 376).

Yasal-ussal otorite tipinde her türlü hukuk kuralı anlaşmayla ya da zorlamayla amaca göre/ya da değerlere dayanılarak ve en azından söz konusu toplumsal küme üyelerince uyulması beklenerek yapılır. Kümenin yönetim düzeni içinde uygun olduğu bildirilen etkinlikler yapan tüm bireylerin, bu kurala uyması beklenir. Yasal egemenliği elinde bulunduran amir, düzenleme yapar ya da buyruklar verirken kendisi de kişisel olmayan bir düzene bağlı kalır ve edimlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği buyruklar çerçevesinde yönetir. Kişi, yalnızca ilgili kümenin üyesi olduğu için "yasa" ya boyun eğmektedir. Üyeler otorite konumundaki kişiye

boyun eğerken o kişiye bir birey olarak uyma yükümlülüğünde bulunmayıp, kişilerden bağımsız olan düzene uymaktadırlar (Weber, 1996: 318). Bürokratik egemenlik yasal otoritenin tek çeşidi olmamakla birlikte en saf biçimdir (Weber, 2002: 379)

8.3. KARİZMATİK OTORİTE

“Karizma” eski Yunan dilinde “Tanrı vergisi” anlamına gelen bir kelimedir. Karizma kavramı ilk kez, Hıristiyan geleneğinde kilisenin müritler üzerindeki otoritesini açıklamak için kullanılmıştır. Rudolf Sohm, 1892 yılında yayımlanan Kirchenrecht (Kilise Hukuku) adlı eserinde kavramı ilk defa bu anlamıyla kullanan kişi olmuştur. Karizma, lideri diğer insanlardan farklılaştırdığına inanılan, çalışılarak kazanılamayan, yaratılıştan gelen olağanüstü özellikler veya herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneği olarak anlaşılmalıdır (Weber, 2002: 375; 1996: 136). Karizmatik otorite tipinde iktidarın meşruluğu, bir kişinin (liderin) olağanüstü sayılan niteliklerine dayanır. Halk, liderde kutsallık veya kahramanlık ya da örnek alınacak üstün bir kişilik simgesi gördüğü için ona bağlanır ve yarattığı düzene tam bir uyumla itaat eder. Liderin gerçekten bu niteliklere sahip olup olmaması o kadar önemli değildir. Önemli olan halkın buna inanmasıdır. Geniş halk tabakalarında liderin olağanüstü bir takım niteliklere sahip olduğu yolunda bir inancın uyanması, onun bir “karizma” halesi (aylası) ile çevrelenmesi ve iktidarın yaygın bir destek sağlaması için yeterlidir (Kapani, 2003: 90-91).

Weber'e göre psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dini, siyasi bunalım dönemlerinin "doğal" önderleri ne resmi görevliler ne de uzmanlaşmış, bilgi kazanmış ve para için çalışan kişiler olmuştur. Bunalım dönemlerinin doğal önderleri, bedence ve ruhça özel yeteneklere sahip insanlardır. Bu yeteneklerin herkesin sahip olamayacağı doğaüstü yetenekler olduğuna inanılmıştır (Weber, 2002: 326). Weber karizmaya verdiği öneme karşın tarihteki büyük adamları incelemelerinin odağı yapmaz. O, yazılarında, Napolyon, Kalvin, Gromwell, Washington ve Lincoln üzerinde çok fazla durmaz. Onun asıl amacı, bu kişilerin yaptıklarının tarihteki kurumlara ne ölçüde mal olduğunu ve süreklilik kazandığını anlamaya çalışmaktır. Weber'in kaygısı Julius Sezar değil, Sezarizm, Kavlin değil, Kalvinizm'dir (Weber, 1993: 101).

Karizmatik lider, toplumun yerleşmiş düzenine ve geleneklerine – hiç değilse bunların bir bölümüne – karşı çıkarak köklü değişikliklere yönelmesi bakımından genellikle radikal ve devrimci karakter gösterir. Öte yandan karizmatik otorite mahiyeti itibariyle geleneksel ve hukuki otorite tiplerinden farklı olduktan başka, onlara nazaran daha az istikrarlı ve daha kısa ömürlüdür. Bunun nedeni de açıktır: Doğrudan doğruya bir adamın kişiliğine bağlı, onun tamamen kendine vergi olağanüstü niteliklerinden doğan bir otorite elbette ki başka bir adama, bir halefe olduğu gibi intikal edemez. Böyle olduğu içindir ki bu kişisel otorite genellikle lider hayatta kaldığı sürece geçerlidir; onun sahneden çekilişinden sonra kurumlaşmaya, geleneksel veya hukuki otorite tipine dönüşmeye yüz tutar (Kapani, 2003: 91).

Karizmatik liderler, bir toplumda tarihi, sosyal ve psikolojik şartların yarattığı belli bir ortamda, genel olarak bunalım dönemlerinde ortaya çıkarlar. Bunların geçmişteki örnekleri olarak Musa, İsa, Muhammed gibi peygamberleri, Cromwell ve Napoleon gibi kumandan ve devlet adamlarını, çağdaş örnekleri olarak da Atatürk, Lenin, Mahatma Gandhi, De Gaulle, Hitler, Mao ve Castro gibi liderleri gösterebiliriz. Kitleleri etkileme ve peşlerinde sürükleme gücüne sahip olan bu adamlar – bu güçlerini iyiye veya kötüye kullanmış da olsalar – herhalde eşlerine her gün rastlanan çapta sıradan önderler değildir (Kapani, 2003: 91).

İKİNCİ BÖLÜM

KARİZMA SOSYOLOJİSİ VE LİDERLİK BİÇİMİ OLARAK KARİZMA

1. KARİZMANIN YENİDEN KEŞFİ

Max Weber'in *Wirtschaft und Gesellschaft* adlı yapıtında ilk kez sistematik olarak ele alışından bu yana karizma, sosyal bilimlerde hala çok tartışılan ve sıcaklığını koruyan bir kavramdır. Antik Yunan'da "gift", "hediye", "bağışlanmış", anlamında bir kelimeden türetilen karizmayı Weber, kilise literatüründen ödünç alır ve bireysel özgürlük, farklılık ve yaratıcılık sorununu bu kavramla çözmeye çalışır. Biraz zorlama ve biraz da basitleştirici bir Türkçe'yle "keramet" olarak çevirebileceğimiz karizmayı, Weber "bireyi görülegelen öteki insanlardan ayıran ve onu doğa üstü, insanüstü veya en azından ayrı özelliğler kazanmış bir kimse olarak tanımaya yol açan belli bir kişilik niteliği" olarak tanımlar. Yalnız karizmayı sadece bireye atfedilen bir özellik olarak düşünmemek gerekir. Aynı zamanda karizma sosyolojisi motivasyon sosyolojisi, toplumsal hareketler sosyolojisi ve otantisite değerlendirmelerinin tabiatı gibi birbiriyle irtibatlı bir çok konu için önemli açıklama çerçeveleri üretme iddiasını taşır.

Karizma kişilere, eylemlere, görevlere, orunlara, kurumlara, simgelere (sembollere) ve materyal nesnelere; bunların düzen belirleyici güçlerle "niha", "temel", "yaşamsal" (hayati) bağıntılarının olduğu gerekçesiyle atfedilen bir nitelik gösterir. Başka deyimle, sadece insanların karizma taşıyıcısı olacağı savı yanlıştır. Kişilerin yanında, ülke bayrakları, parti simgeleri, toplumda genellikle büyük önem verilen kamusal, dinsel, vb. görevler ve orunlara heykeller, resimler gibi daha birçok nesnelere de karizma konusu olabilir, öte yandan, üstün güçlerle ilişki arama ve toplumda birçok şeylere karizmatik nitelikler atfetme eğilimi, bazı kimselerde son derece kuvvetli, bazılarında ise zayıftır. Söz konusu her iki eğilim, insan organizmasının sinir sistemine yerleşir. Bunun derinliği ve güdüsünün gücü, durumun koşulları ile topluma egemen (hâkim) kültürden etkilenir (Aşkun, 1988: 203). Bu anlamda karizma sosyolojisi sadece karizmatik kişilikleri değil, aynı zamanda karizmatik otorite biçimleri, toplumsal hareketler ve eylem biçimlerini de ayırt eder. İçerdiği bütün bu alanlarla birlikte düşünüldüğünde, gerek Weber'in başlattığı sonraki birçok sosyal bilimcinin işleyerek şekillendiği karizma sosyolojisi,

bugün gündeme geldiği bağlamlarla ilgili aslında çok daha işlevsel bir açıklama gücüne sahiptir (Aktay, 2011: 25-26).

Karizma kavramı, özellikle 80’li yıllardan itibaren hem gündelik yaşamda yaygın bir kullanım kazanmış, hem de karizmatik otorite akademik çevrelerin tartışma gündemine yoğun bir biçimde girmiştir. İlk bakışta akademik tartışmalar, terimin gündelik kullanımına bir tepki gibi görünmektedir. Ancak, tartışmaların akademik alanda kazandığı ivme, daha çok, çeşitli ülkelerdeki siyasal liderlerle ilgili karizma araştırmalarının artmasının yarattığı bir rahatsızlığa bağlanabilir. Bu rahatsızlık özel bir alana ait bir terimin yaygın kullanımının onun anlamını değiştireceği; bu değişik anlamın da terimin kavramsal çerçevesini bozacağı, dahası tarihsel çerçevesini tahrip edeceği biçiminde ifade edilmektedir. Örneğin Bendix, karizmanın son yıllarda yaygın ama ucuzlatılmış bir "tedavül" kazandığını söylemektedir (Uysal-Sezer, 1993: 3).

Aslında yapılan eleştiri çok da haksız değildir. Günlük kullanımda neredeyse her alanda bir karizmadan bahsedilmektedir. Oysa Weber’in kullandığı anlamda karizma bir otorite biçimini yada otoritenin dayandığı meşruluğu veya diğerlerinden farklı tanrı vergisi özelliği ifade ederken karizmanın yaygın kullanımı anlamın ucuzlamasına neden olmuştur. Bu durum üç soruyla ilgilidir. İlk soru "karizmatik unsurun her toplumda bulunup bulunmadığı" ile ilgilidir. İkincisi, "karizmatik otoritenin her zaman ortaya çıkıp çıkmayacağı" sorusudur. Üçüncüsü ise, eğer ortaya çıkarsa "bu örneğin ne ölçüde Weber'in analizinin emredicilerine uyduğu"na ilişkindir. Dikkat edildiğinde ilk sorunun karizmayı belli toplumsal özellikler ile bütünleştirdiği; ikinci sorunun karizmatik otoritenin (ya da siyasal liderliğin) ortaya çıkış nedenleri ve önkoşulları ile ilgili olduğu; üçüncüsünün ise modern dünyada ortaya çıkacak bir karizma örneğinin ne ölçüde gerçek karizma sayılabileceğini sorguladığı görülür (Uysal-Sezer, 1993: 3-4).

Karizma kavramını anlayabilmek için öncelikle Weber’in otorite tiplerinden bahsetmek gerekir. Bu tiplere geçmeden iki noktayı hatırlatmak gerekir. İlk olarak Weber; “meşruluk” kavramını dar anlamda “hukuki geçerlik” karşılığında değil, fakat sosyolojik anlamda “otoriteye tabi olanlarca beslenen inanç” karşılığında kullandığı bilinmelidir. İkinci olarak da şu noktanın hatırdan tutulması yerinde olur:

Weber, meşru iktidar tipleri arasında iyi veya kötü olarak bir ayırım yapmaz, başka deyişle bunlar hakkında bir değer yargısı kullanmaz. Bunlar sosyal olayları incelemek için oluşturulmuş birer “ideal tip”lerdir.

Weber bir otorite/liderlik biçimi olarak üç tipten bahseder. Bunlar geleneksel, yasal/ussal ve karizmatik otoritedir. Weber’e göre geleneksel otorite gücünü çok eski zamanlardan beri yerleşmiş olan geleneklerden ve bu geleneklerin kutsallığına karşı duyulan inançtan alır. Yasal/ussal otoritede siyasal iktidarı kullananlar yönetme güçlerini rasyonel (akılcı) ve herkes tarafından bağlayıcı nitelikteki kurallardan alır. Bu sistemde meşruluk kaynağı hukuktur ve iktidara itaat onun hukuka uygun olarak kullanıldığı inancına dayanır. Karizmatik otorite/lider “tanrı vergisi” olarak kabul edilen ve iktidarın meşruluğunu kişinin olağanüstü sayılan niteliklerine dayandığı tiptir. Halk liderde kutsallık kahramanlık yada örnek alınacak üstün bir kişinin simgesi gördüğü için ona bağlanır ve yarattığı düzene tam bir uyumla itaat eder (Kapani, 2003: 91). Karizmatik liderin en önemli özelliği bir toplumda tarihi, sosyal ve psikolojik şartların yarattığı belli bir ortamda genel olarak bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Aynı zamanda karizmatik lider toplumun yerleşmiş düzenine ve geleneklerine –hiç değilse bunların bir bölümüne- karşı çıkarak köklü değişikliklere yönelmesi bakımından genellikle radikal ve devrimci bir karakter gösterir.

Weber, gerçekte saf haliyle bulunamayacağını söylediği tiplerde asıl ulaşmak istediği tip yasal otorite/liderliktir. Çünkü Weber’e göre karizmatik ve geleneksel otorite geçmişe aittir ve modern çağın meşruluk kaynağı yasal/ussaldır. Weber çalışmalarında karizmatik liderlik biçiminin bugünden ziyade geçmişe ait bir tipoloji olduğunu anlatmak için epey dil dökmüştür. Amacı modern hayattaki rasyonelleşmenin siyasal alan üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Oysa modern hayat içinde tamamen karizmanın geçmişte kalmadığı-kalamayacağını göstermiştir. En basit bir grup ilişkisinde bile liderlik vasıflarıyla ön plana çıkan birilerinin, grubu büyük bir heyecanla sürükleyebildiği ve grubun amaçlarına uygun çalışma performansını katlayabildiğini görebiliriz. Bu liderlik farkı hiçbir zaman rasyonel ve iyi yapılandırılmış bile olsa bir teşkilat yapısıyla giderilemiyor. En iyi yapılanmış teşkilat yapısında bile liderin önemli bir fark ortaya koyuyor olduğu aşikar. O yüzden Weber’in “yasal” ve “rasyonel” dediği otorite ile birlikte, yasanın geçerliliğini ve

etkinliğini temin etmenin ilginç bir yolu olarak, bir tür yasal otoritenin veya siyasal etkinliğin ruhu ve heyecanı olarak karizma yeniden keşfedildi (Aktay, 2011: 12).

2. KARİZMANIN ANLAMI

Karizma, Eski Yunan uygarlığına uzanan bir geçmişe sahiptir ve Eski Yunanca “ilahi ilham yeteneği” (divinely inspired gift) anlamını taşır (Yukl, 1994: 317). Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil’de de zikredilen bir kavramdır. Bu kavram eski Yunan felsefesinde hediye veya bağış anlamında kullanılan “gift” kelimesinden türemiştir (Gül ve Çöl, 2003: 165).

Karizma kavramı ilk kez, Hristiyan geleneğinde kilisenin müritler üzerindeki otoritesini açıklamak için kullanılmıştır. Rudolf Sohm, 1892 yılında yayımlanan Kirchenrecht (Kilise Hukuku) adlı eserinde kavramı ilk defa bu anlamıyla kullanan kişi olmuştur. Karizma, lideri diğer insanlardan farklılaştırdığına inanılan, çalışarak kazanılamayan, yaratılıştan gelen olağanüstü özellikler veya herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneği olarak anlaşılmalıdır (Weber, 1996: 136).

Weber, karizma kavramını açıklamadan önce, rasyonelleşme ilkesi üzerinde durur. Ona göre rasyonelleşme, tarih felsefesinin en temel ögesidir. Kurumsal yapıların yükselişi ve çöküşü, sınıfların, partilerin ve yöneticilerin iniş ve çıkışları hep bu genel rasyonelleşme eğiliminin yansımalarıdır. Weber bu sürecin insanların tutum ve zihniyetlerinde yol açtığı değişimleri tanımlamak için, Friedrich Schiller'in "dünyanın büyüünün bozulması" deyimini kullanmıştır. Weber, rasyonelleşmenin derecesi ve yönünü olumsuz açıdan, büyü öğelerinin ortadan kalkmasıyla; olumlu açıdan ise fikirlerin sistematik tutarlılık ve doğaya uygunluk kazanmasıyla ifade etmiştir. Rasyonelleşme süreci tarihteki belli kesintiler yüzünden duraklamalar geçirir. Bunlar katılmış kurumsal dokular, tekdüze yaşam biçimleri, artan gerginlik ve baskı yüzünden çökebilir ve dağılıbilir (Weber, 1993: 94-96). Bu tür buhran dönemlerinde Weber, bürokrasiye karşı denge unsuru olarak karizma kavramını ortaya atar.

Weber'e göre psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dini, siyasi bunalım dönemlerinin "doğal" önderleri ne resmi görevliler ne de uzmanlaşmış, bilgi kazanmış ve para için çalışan kişiler olmuştur. Bunalım dönemlerinin doğal

önderleri, bedence ve ruhça özel yeteneklere sahip insanlardır. Bu yeteneklerin herkesin sahip olamayacağı doğaüstü yetenekler olduğuna inanılmıştır (Weber, 1993: 326). Weber karizmaya verdiği öneme karşın tarihteki büyük adamları incelemelerinin odağı yapmaz. O, yazılarında, Napolyon, Kalvin, Gromwell, Washington ve Lincoln üzerinde çok fazla durmaz. Onun asıl amacı, bu kişilerin yaptıklarının tarihteki kurumlara ne ölçüde mal olduğunu ve süreklilik kazandığını anlamaya çalışmaktır. Weber'in kaygısı Julius Sezar değil, Sezarizm, Kalvin değil, Kalvinizm'dir.

Karizma, kalabalıklardan ayrı duran, özel yetenekler bahşedilmiş bireylere atfedilir. Karizma kavramına ilişkin olarak iki şey ileri sürülür. Birincisi, onun az bulunur ve istisnai olduğudur. İkincisi ise, çok sayıda insanın karizma sahibi kişilere kendisini adamaya gönüllü olmasıdır (Miller ve Dess, 1996: 372). Karizmatik liderliğin, liderin kişisel özelliklerinden mi yoksa lider ile izleyiciler arasında ki etkileşim sürecinden mi kaynaklandığı belirsizliği henüz ortadan kalkmamıştır. Bu anlamda Karizma lidere, izleyicilerin lidere duydukları güvenin oluşturduğu özel bir otorite şekli sağlar; izleyiciler liderin olağanüstü özelliklere sahip olduğunu düşündükleri için ona bağlılık gösterirler; liderin sahip olduğu bu olağanüstü özellikler doğuştan gelen özellikler değildir ancak, izleyiciler bu özellikleri lider olmanın göstergesi olarak yorumlarlar.

Gül'e göre (2003: 20) karizmatik liderlikle ilgili görüşlerini aşağıdaki beş maddeyle özetlemek mümkündür.

- Lider olağanüstü ilahi hediyelerle donatılmıştır.
- Karizmatik liderin ortaya çıkışı bir sosyal kriz durumunun varlığını gerektirmektedir.
- Karizmatik liderler krizlere radikal çözümler önermektedir.
- Liderin olağanüstü güçleri izleyicilerin sadakatini doğurmaktadır.
- Liderin olağanüstü yetenekleri ile elde edilen başarı bağlılığı ve sadakati artırmakta ve devam ettirmektedir.

3. KARİZMANIN ÖZELLİKLERİ

Karizmayı daha doğrusu karizmatik lider/otoriteyi anlamak için, onu oluşturan ve tamamlayan özelliklerini incelemek gerekir. Zira Karizmanın temelinde bireysel özellikler olsa da izleyen bir kitle olmadan karizmadan bahsetmek mümkün olmaz. Aynı şekilde karizmadan bahsetmek için devrimci yada düzenleri yıkıcı ve yeniden yapıcı niteliğin olması gerekir. Karizmanın kaynağına bakıldığında Yunanca bir kelimedenden türetilmiş olsa da kilise literatüründen ödünç alınmıştır. Karizmatik lider/otorite bireyin kişiliğinden kaynaklandığı gibi günümüzde üretilen bir ürün haline gelmiştir. Karizma ben merkezli bir oluşumdur. Dolayısıyla olumlu tarafları olduğu kadar olumsuz tarafları da vardır.

3.1. KARİZMANIN KAYNAĞI VE ORTAYA ÇIKIŞ KOŞULLARI

Karizma ile ilgili tartışmalar temelinde karizmanın kaynağı ve ortaya çıkış koşulları vardır. Doğası gereği karizma doğa üstü veya insan üstüdür ve genel olarak karizmatik lider kriz yada bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Asıl önemli sorun karizmanın genel geçer evrensel bir niteliği olup olmadığı ve toplumdan topluma değişkenlik gösterip göstermediği ayrıca sosyo-kültürel, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile ilgili olup olmadığıdır. Bu sorunun temel kaynağı karizmanın Weber tarafından meşruluk kaynağı olarak kullanılmış olmasıdır. Çünkü Karizmatik lider kendisini, kendi dışında güçlerce bir göreve çağrılmış saymakta; onu izleyenler de liderin böyle bir misyonu olduğuna sorgusuz- sualsiz inanmakta ve bu inanç nedeniyle ona mutlak bir biçimde ve bir görev, bir yükümlülük duygusuyla itaat etmektedir. Bu nedenle Locwenstein, karizmanın işlerlik kazanabilmesi için hala doğaüstü güçlere inanılan bir toplumsal ortamda ortaya çıkması gerektiğini; Bendix ise, karizmanın tarihsel olarak büyüye olan inancın başat olduğu yerlerde geçerli olacağını söylemektedirler. Başka deyişle, söz konusu inancın nesnel bir dayanağının olmayışı nedeniyle mantıksız ya da akıldışı olarak nitelenen karizmatik ilişki tarihsel bir kategori olmaktan öte geçmeyecektir. Bu durumda da modern toplumda siyasal liderlerin karizmalarından söz etmek, hatta bunu düşünmek bile anlamsızlaşmaktadır (Uysal-Sezer, 1993: 5). Karizma ile ilgili bu yorum aslında Weber'in meşruluk kaynağı olarak yasal/ussal otoriteye varma isteğinden kaynaklanmaktadır. Ona göre karizmatik ve geleneksel otorite geçmişe aittir ve çağımızın yazgısı rasyonalizasyon,

entellektüelizasyon ve hepsinin ötesinde dünyanın büyümesini kaybetmesidir. Aynı yazgı toplumsal eylem için de geçerlidir: Entellektüelizasyon ve rasyonalizasyonun artması, insanın her an öğrenebileceği bilgisinin artması demektir. Bu ise toplumsal eylemin amaç ve araç açısından ussallığı; ussal eylemin bilimsel olarak doğrulanan bilgiyi içeren bir eylem olması; ya da planlı, sürekli, amaçlı, bir hedefe yönelik ve yararcı nitelikler taşıması; kısaca bilimsel bir dünya görüşünün geçerli olması anlamını taşır. Böyle bir dünyada ve dünya görüşünde hem toplumsal ilişkilerin belli bir biçimi hem de bir meşruluk temeli olarak karizma "büyüleyicilik" özelliğini yitirecek, geçersizleşecektir (Uysal-Sezer, 1993: 5-6).

Aynı zamanda Weber'e göre tarihte gerilere gidildikçe, karizmatik önderlik olayları daha çok rastlanacaktır . Weber'in eleştirilebilecek noktası onun karizma anlayışının modern teknik dünya ile bağdaşmadığı, günlük basmakalıp düzenin dışında kalan ve bu anlamıyla tüm kurallara yabancı bir karizmatik otorite kavramının çağdaş toplum ve önderlik anlayışının tam karşısı olduğunu ileri sürmesidir. Ancak ne var ki, bu konuya katkıda bulunan bazı yazarlar, karizmatik önderliğin çağımızın karmaşık, bürokratik kuruluşlarında da geçerli olduğunu; eylemleri bulunduğu oranı aşip, genel onayı sağlayacak biçimde gelişim gösteren yüksek nitelikli önder yöneticilerin durumlarının karizmatik bir önderlik olayı ile açıklanabileceğini savunmuşlardır. Buradan çıkan sonuç, karizma olayının herhangi bir tarihsel döneme bağlama zorunluluğunun bulunmadığıdır (Aşkun, 1988 ;205). Karizmanın olağandışı özelliklerle bütünleştirilmesi ise Weber'in karizma analizinin daha esnek, daha geniş bir yorumunu sağlamaktadır. Örneğin Shils, karizmatik unsurun her toplumda bulunduğunu; Ciacci de, karizmatik temellerin her zaman var olduğunu ve karizmatik otoritenin her zaman ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedirler. Bunun yanı sıra, Hitler'den Castro, Sukarno ve Ayetullah Humeyni'ye kadar pek çok liderin karizmatik özelliği olduğunu kabul eden ve bu örneklerle Weber'in karizma analizini uygulayan araştırmalar da bu tür bir bütünleştirmeye dayanmaktadır (Uysal-Sezer, 1993: 6). Bu araştırmalara örnek Edward Shils'in çalışmalarıdır. Shils, Weber'de karizmatik özelliklerin olağan dışılık, olağan dışılığın ise yaşamsal ve dönüm noktası oluşturacak özelliklerin yoğunluğu ile bütünleştiğini ileri sürmektedir. Shils, Weber'in karizmayı yalnızca dinsel alanlarla sınırlı saymadığı, seküler alanlarda da karizmanın ortaya çıkacağını

ve işlerlik kazanacağını öngördüğü savındadır. Weber'in terimi politikacılar, artistler, askerler, bilim adamları için de kullanmasından yola çıkan Shils, bu kişilerin sahip oldukları özelliklerin, insanın varoluşu ve evrenle ilişkisini açıklayan "merkezi" nitelikteki unsurlarla, özelliklerle bağlantılı olmaları nedeniyle "karizmatik bağ (contact)" içerdiğini ileri sürmektedir. Bu bağın yoğunluğu karizmatik ilişkiyi doğurmaktadır. Shils'e göre karizmatik eğilim her toplumda vardır. Toplumların "düzen gereksinmesinin bir fonksiyonu", insanın "kimlik sorununun bir gereğidir. Başka deyişle merkezilik ve yoğunluk karizmanın ayırıcı özelliği olup; onu olağan dışılıkla bütünleştirmektedir (Shils, 1965: 201). Bu noktada şunu söylemek mümkündür. Weber karizma incelemesinde karizmayı geçmişe ait bir özellik olarak görüp modern çağın otorite tipinin yasal/ussal olduğunu belirtmiştir. Ancak "yasal" ve "rasyonel" dediği otorite ile birlikte, yasanın geçerliliğini ve etkinliğini temin etmenin ilginç bir yolu olarak, bir tür yasal otoritenin veya siyasi etkinliğin ruhu ve heyecanı olarak karizma yeniden keşfedildi. Özetle karizmatik liderlerin ortaya çıkışını kolaylaştıran unsurlar şunlardır: (Kılınç, 2008: 116)

- Değişimi zorunlu kılan ya da mevcut durumu yaşanmaz kılan kriz, kaos ya da belirsizlik koşullarının mevcudiyeti.
- İzleyicilerin görev ve rollerinin ideoloji ile bağlantılandırılmış olması.
- Mevcut koşullardan tatminsizlik duygusunun yoğun biçimde yaşanması.
- Aslında mevcut olmayan bir sorunun suni olarak yaratılmış olması.
- Geleneksel iş görme yol ve yöntemlerinin değerini yitirmiş olması.
- İzleyicilerin kimlik ve değerlerinin liderin vizyonu ile uyumlu olması.
- Bastırılmış duygu ve tepkileri harekete geçirecek bir "dava"nın mevcut olması.

3.2. KARİZMANIN BİREYSEL NİTELİĞİ

Weber'in karizma incelemesinin en temel noktası bireysel niteliği ve uzantılarıdır. Weber, en temel ve basit olarak karizmayı sosyolojik olarak bir insanı diğer insanlardan ayıran insanüstü yada doğa üstü veya en azından öyle kabul edilen bireysel güç ve niteliklere sahip olma olarak tanımlıyor. bu özelliğe sıradan insanların sahip olamayacağını belirten Weber ancak peygamberler, kurtarıcılar, "gözü kara" savaş kahramanları, şamanlar, büyücüler, demagoglar vb. karizma sahibi olabilir.

Weber'e göre karizmatik yetke (otorite); bireyin doğa üstü, insanüstü ve olağanüstü güçlere ilişkin savının (iddiasının), başkalarınca olağanüstü karışıklıkta veya belirsizlik durumlarında başarı elde etmekte sağlam bir çıkar yol olarak benimsenip, onaylanmasıyla ortaya çıkar. Böylece, önderin yetkisi ve programı özellikle günlük alışılmış işleyişin (rutinin) dışında ve hem ussal (rasyonel), hem geleneksel yetkinin karşısında kalır. Her ikisi de geçmişi reddeden ve devrimci bir gücü temsil eden karizmatik yetkinin yanında, günlük alışılmış işleyişin kontrol biçimleri olarak kalır. Bu anlamda her karizmatik önder yeni yükümler telkin eder, getirir veya ister. Aynı zamanda önder, günlük alışılmış (rutin) yaşantıyla her türlü dizgeli (sistematik) uğraşmayı reddeder. Söz konusu karşıtlık karizmatik yetki ya da yetkinin özüdür ve sadece bunun ortaya çıkış sürecinde bulunur. Karizmatik yetkinin özündeki kararsızlık nedeniyle sırasında, eylem toplumun düzgülü (normal) işleyişine (rutinine) getirilir. Bu; toplumun sürekli kurumlarına gelip, geleneksel veya ussal toplumsallaştırma (sosyalizasyon) güçlerini bıraktığı için, bir bakıma karizmanın kaderi olur. Weber, karizmatik önderlerden söz ederken, bunların muhtemel izleyicileri üzerindeki, üstün tutulan görev veya davranış biçimlerinin etkisini; kısacası, önderlerin olağanüstü ya da insanüstü nitelikler taşıdığına inanan izleyicileri ele almaktadır. İzleyiciler, önderin olağanüstü niteliklerini inançla benimsediklerinden, onun savını da, kendisini esleyerek (itaat ederek) meşrulaştırmaktadır. Bu ilişki, önderin başlattığı eylemin bir yanlıgı sonucu zarar görmesine veya başarı kazanıp alışılmasına (rutinleşmesine) kadar sürüp gider (Aşkun, 1988: 202). Burada iki nokta öne çıkmaktadır. İlki, bu kişilerin salt bireysel özellikleri nedeniyle başkalarını etkilemesi, "başkalarını etkileyen özellikleri nedeniyle karizmatik kişi niteliği taşımalarıdır". İkincisi, karizmatik kabul edilen bu kişilerin söz konusu özelliklere sahip olmalarının mutlaka gerekmemesi, başkalarınca bu özelliklere sahip olduklarına inanılmasının yeterli olmasıdır. Bu inanç nedeniyle insanlar karizmatik kişiyi lider olarak kabullenmekte ve karizma sahibine itaat etmektedirler (Uysal-Sezer, 1993: 4).

3.3. KARİZMANIN DEVRİMÇİ, YIKICI VE YENİDEN YAPICILIĞI

Karizmatik kişi, alışılmış (rutin) düzenin yıkıcısı olduğu kadar, yeni bir düzenin de yaratıcısıdır. Karizma, evren veya toplumda en yaşamsal (hayati), en

güçlü, en yakın ve en yetkili görülen ögelere dayanan bir inancın sonucu ortaya çıktığından, kendilerine karizma atfedilenler "yetkili" kişiler olarak bilinir. Karizmalı yetke (otorite), şimdiki durumda onaylanmış meşruluk ölçütünden (kıstasından) hareket edip, daha önce sağlanmış başarıyı daha ileri noktalara götürür.

Böyle yetkelerin yeni eylemleri emrettikleri veya öğütledikleri durumlarda, söz konusu karizmalı kişiler, buyruk ve öğütlerini toplumda temel alınan mevcut kurallara göre açıklayıp, bunların meşrulaşmasını gerçekleştirirler. Aslında, kuşkusuz karizma yetkenin koyduğu kuralların meşruluğu, toplumda halihazır yürürlükte bulunanların dışındadır. Gerçi bu, toplumun kültürüne içerlenirse de, karizmalı yetkenin meşruluk ölçütünün (kıstasının) kaynağı, söz konusu yetkenin genişleme istekleriyle çatışan bir rutinin baskısı altındaki kültür içinde belli bir oranı tutar. Bu durum, özünü meşruluğun "en son" (nihaî) kaynaklarıyla doğrudan kurduğu ilişkiden alan bir eylem değeri ortaya koyduğundan, karizmatik yetke zorunlu olarak devrimci nitelik taşır (Aşkun, 1988: 203).

Her ne kadar Weber karizmanın devrimci ve yeniden yapıcı özelliği üzerinde dursa da yasal/ussal modern dünyada karizmanın varlığı pek uzun sürmez/sürmemelidir. Shils bu duruma farklı açıdan yaklaşır. Shils, (1975: 203) Weber'in toplum yorumunun özünde olağandışı ile yasal ve geleneksel normlar ve bu normlar kanalıyla çeşitli kurumların kendilerini yeniden ürettikleri süreçler arasındaki ayrıma dayalı olduğunu ileri sürer . Ayrımın önemi, bir anda aniden oluşan, yoğun ilişkiler ile mevcut kurumların işleyişi sonucu oluşan ilişkiler arasında yapılmasından kaynaklanmaktadır. Weber bu ayrım ile düzen sürdürücülerle yenilikçileri ayırmak istemiştir. Ancak, Shils'e göre bu ayrım Weber'in düşündüğü kadar açık ve kesin değildir.

Karizmanın düzen ve kimlik sorunlarıyla bütünleştirilmesi, toplumdaki farklı düzey ve önemde olan, ama düzen sağlayan çeşitli ilke, norm, kişi ve kurumların da karizmatik özelliklere sahip olduklarının kabul edilmesi demektir. Shils, tanrısal emirlere inananların dünyevi emirlere ve meşruluğa da inanacağı görüşündedir. Ussal/yasal meşruluğa dayalı bir otorite sisteminde karizmatik unsurun alanı, karizmatik meşruluğa dayalı olanınkinden farklı olmakla birlikte, bu fark bir yoğunluk ve konum sorunudur. Ussal yasal demokratik düzenlerde görülen ikinci bir

fark, karizmatik özelliğın bir kişide yoğunlaşmayıp, çeşitli roller arasında ve eşitsiz olarak dağılmasıdır. Bu yoruma göre dinsel karizmadan belki daha az yoğun, dolaylı ve kurumsallaşmış bir karizma eğilimi toplumun rutin işleyişinde yer almakta; olağan ve seküler norm, kurum, rol, sembol, tabaka ve gruplara da karizma yüklenebilmektedir. Düzen gereksinmesinin bir sonucu olan bu olguda karizma kurumların gücünde, bu gücün ardındaki ilke ve kuralda yer almaktadır. Başka bir deyişle, demokratik ya da yasal-ussal meşruluk düzenlerinde karizma, rol ile gerçekleştirilen "kuralın", rolü kuran ve gerçekleştiren "süreçlerin özünde" yer alır. Bunun sonucu olarak anayasalar, meşruluk ya da laiklik vb., hepsi karizma yüklenen olgulardır (Shils, 1975: 203-207). Görülüyor ki Shils, karizma unsurunu ve karizmatik otorite ilişkilerini laik, yasal-ussal bir dünyaya ve bu dünyada geçerli norm, kurum ve tabakalara ya da gruplara aktararak geniş bir yorum getirmektedir. Bu yorum, aynı zamanda modern toplumda siyasal liderlere Weber'in karizma analizinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır.

Shils'in bakış açısı bir başka tartışma odağı oluşturmaktadır. Zira bu yorum Weber'de karizmanın geleneksel ve yasal- bürokratik alanlar dışında ve onlara karşıt bir olgu, bir antitez olarak alındığı yorumuyla çelişmektedir. Antitez olma, Weber'de bürokratik otoritenin ussallığı karşısında karizmatik otoritenin tüm kuralları dikkate almaması bağlamında us dışılık; geleneksel otoritenin geçmişten gelen kurallarına aykırılık bağlamında ihtilalci güç olma biçiminde ortaya çıkar. Oysa, yerleşik ilke ve kurumlarla bütünleştirilen karizma yalnızca düzen bozucu ya da yıkıcı değil, aynı zamanda "düzen koruyucu ve sürdürücü bir nitelik" içermektedir (Uysal-Sezer, 1993: 7).

Bu nedenle Shils'in görüşü eleştirilmekte; karizmatik otorite, karizmanın rutinleşmesi, kurumsallaşması ya da aktarılması olgularını birbirine karıştırdığı ileri sürülmektedir. Bunun yanısıra temel özelliklerinden biri ussallık olan bir dünyada karizmanın büyüsunü yitireceğı, geçersizleşeceğı; ortaya çıktığı durumlarda ise ihtilalci bir güç olmasının bile olanaksızlığı vurgulanmaktadır. Özetle, hem ussal dünyada, hem de seküler alanlarda "gerçek" ve "yapıcı" nitelikte bir karizma anlayışı reddedilmektedir.

Siyasal liderlere karizma analizi sağlayan bir başka kaynak Eisenstadt'ın yorumudur. Eisenstadt, Weber'in bireysel özgürlük, yaratıcılık ve kişisel sorumluluk sorunlarını karizma kavramı çerçevesinde geliştirdiği görüşündedir. Bu çerçevede Eisenstadt, karizma ile kurum kurma süreci arasında bir bağın Weber'in çalışmalarında açık ya da örtük bir biçimde yer aldığını; toplumların karizmatik yönleri ile toplumsal örgütlenmenin rutin yönleri ve toplumsal kurumların örgütlü ve süreklilik gösteren yaşamları arasındaki bağı görmenin Weber'in çalışmalarını anlamada son derece önemli olduğunu ileri sürmektedir.

Eisenstadt (1968: xviii), Weber'de karizma ile rutin ve düzenli ilişki arasındaki ikiliğin bütünsel (total) bir ikilik olmadığı, karizmanın rutine tümüyle antitez oluşturmadığı, aksine aralarında bir geçiş bulunduğu görüşündedir. Ona göre, bütünsel bir ikiliğin kabulü karizmanın anormal, ya da sapma olarak kabulüne yol açmaktadır. Bu noktada Shils'in karizmatik bağlantı kavramından yararlanan Eisenstadt, karizmatik bağlantıların (özelliklerin) herkeste bulunduğu, yeterince yoğunlaşmaması ya da eşitsiz dağılımı nedeniyle yaygın olarak görülmediği, ama bu olgunun insanların karizmanın çekiciliğine duyarlı olmasına yol açtığını ileri sürmekte; olağan ile karizmanın her somut toplumsal durumun temel unsurlarını oluşturduğunu da kabul etmektedir. Bu çerçevede karizmatik eylem yalnızca mevcut kurumlara karşıtlıkla özdeşleşmemekte, aynı zamanda özü gereği (özgürlük ve yaratıcılık gereği) yeni kurumların oluşmasına da yönelmektedir. Eisenstadt'a göre bu ikili özellik karizmanın yıkıcı ve yapıcı yönleri arasındaki boşluğu doldurmaktadır.

Eisenstadt'ın karizma ve rutin ya da olağan arasındaki ayrımı zayıflatması ve her iki unsurun her somut toplumsal ilişki, örgütlenme ya da makro toplumun temel unsurları olduğunu ve her kurum kurma sürecinde yer aldığını kabul etmesi, ' karizmaya olduğu kadar ussal ve geleneksel temele dayalı eylemlere de yeni bir bakış açısı getirmekte, bunları belli bir düzene uyarlama eylemleri olarak sunmaktadır. Ancak bu eylemler de nihai bir amacın gerçekleşmesine yönelik olmaları açısından karizmatiklik içermekte ve bu nedenle karizma her alanda, her kurumun temelinde varlığını sürdürmektedir. Aynı biçimde, karizmatik kişiler de yalnızca olağandışı, yaratıcı bir özellik taşımanın ötesinde, bu özellikler aracılığıyla düzen kurma, yeniden örgütlenme yeteneğine sahip kişiler olarak tanımlanmaktadır.

Böylece karizmanın rutinleşmesi süreci ya da konsensüs de karizma ile ilişkilendirilmektedir (Eisenstadt, 1968: xx-xxiii).

Weber, karizmatik yetkenin özünde kararsızlığın yer aldığını, eninde sonunda ya gelenekçi, ya ussal ya da her ikisinin karışımı bir kalıba gireceğini ve böyle bir rutinleşme süreci içinde, karizmalı grubun her günkü normal yetke (otorite) biçimlerinden birine dönüşmeye eğilim göstereceğini de belirtmiştir. Weber'in inancına göre, söz konusu dönüşüm sırasında bazen karizmatik öğeler direnç gösterebilir, ancak bu daha çok kişisel olmayan bir biçimde ortaya çıkar (Aşkun, 1988: 203).

3.4. SÖZDE VE ÜRETİLMİŞ KARİZMA

Çağdaş ya da modern toplumda gerçek karizmatik liderlerin ortaya çıkması ender, hatta olanaksız görülse de, kimi liderlerin kitlelerce gözü kapalı izlenmesi pek de kolay açıklanamamaktadır. Her ne kadar olmaması gerekirken en çağdaş toplumlarda bile bir kişi çıkarak geniş halk kitlelerini arkasından sürükleyebilmektedir. Somut örneklerin irdelenmesinde amaç, bu örneklerin "gerçek karizma" olmadığını kanıtlanmasıdır. Bu amaç örneklerin "yapay" ya da "sözde" ya da "üretilmiş" karizma veya "karizma görünümü" olarak nitelenmesine yol açmaktadır (Uysal-Sezer, 1997: 10).

Karizmatik liderin çoğunlukla kriz yada bunalım dönemlerinde ortaya çıktığını kabul edersek karizmanın oluşumunda kriz-tehlike-lider-doktrin-karizma formülünün genel kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Bu formüle göre örneğin Hitler, Nehru gibi bazı liderlerin bir kriz ya da tehlike olgusu ile bütünleşmelerine karşın, bir kısmının (örneğin Castro) krizi kendinin yarattığını; bir kısmının da (özellikle olağan seçimlerle başa geçenlerin) böyle bir olgu ile bütünleşmediklerini söylemektedir (Uysal-Sezer, 1993: 10). Bu farklılık misyonun kendiliğindenliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Gerçek bir karizmatik ilişkide liderin kendini kutsal bir görevle özdeşleştirilmesi, bu göreve "çağrıldığına" inanması; izleyenlerin de bu inancı paylaşması ve bir "yükümlülük" olarak lideri izlemesi gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Başka deyişle, liderin misyon üstlenişi kendiliğindenlik özelliği taşımakta, lider bu göreve kendi kendini atamaktadır. Oysa, çağdaş toplumda görevlendirme, ussal-bürokratik bir süreçle ve günlük siyasal yaşam içinde

belirlenmesi ve liderin bunun sonunda bir misyon (doktrin) üstlenmesi bir çelişki olarak görülmektedir.

Yine, gerçek karizma ilişkisinde lideri izleyenlerin ona duygusal bir bağla bağlanması ve mutlak bir güven duygusuna sahip olmaları; liderle aralarındaki ilişkinin bir cemaat ilişkisi çerçevesinde doğrudan ve kişilerarası (yüzyüze) nitelikte gerçekleşmesi gerekliliği başka bir çelişki unsuru olarak görülmektedir. Çağdaş toplumun ikincil kurumların, anonim ilişkilerin, kitle iletişim aracılığı ile gerçekleşen etkileşimlerin başat olduğu toplum özelliği taşıdığı, bu nedenle yapısı gereği karizmatik etkileşime uygun düşmediği belirtilmektedir. Bu karşılıklı çağdaş karizmaya ilişkin tartışmaların bir başka dayanağını oluşturmaktadır. Buna göre, ortaya çıkan gerçek karizma değildir. "Sözde cemaat" ilişkisi içinde, "karizma görünümünde bir etkileşimdir".

Sözde karizma, karizmatik unsurların daha fazla yapılandırılmış bir günlük yaşamla ilişkilendirilmesi değil, günlük ilişki biçimlerini sürdürmek için sahte karizma sinyalleri veren hesaplanmış, ussal konstrüksiyonlar olarak tanımlanmaktadır. Sözde karizma durumunda, Weber'in karizma ilişkisinin gerçekleşmesini bağladığı kriz, savaş ya da bir tehlikenin varlığı koşulu ancak çok özel örnekler dışında geçersizleşmekte, bunun yerine yine Weber'in demokratik toplumda demagogların ve plebisite dayanan liderlerin karizma türü etkileşim kurma eğilimleri konusundaki uyarısı ön plana çıkmaktadır. Bu noktada kitle iletişimin özellikleri, etkileri ve rolü tartışmaların içine girmektedir.

Karizmatik otorite/liderlik noktasında Weber'in öngöremediği durumlar olabileceği ve değişim ve dönüşümün sürekli olduğu unutulmamalıdır. Kitle iletişim araçlarının geçen yüzyıla kıyasla daha farklı ve çeşitli olduğu, dünyayı algılayış ve yorumlama tarzlarının değiştiğini düşündüğümüzde bazı ekleme ve düzeltme yapmanın gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Günümüzde karizma olgusu tartışılacak ise, bu tartışmada Weber'in karizma modelinin özelliklerinin, ölçütlerinin günümüz koşullarında yeniden yorumlanması; ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklerinin bugüne uyarlanması gerekir. Uyarılama gereği Weber'den sapma anlamını taşımaz. Zira, karizmatik otorite mantıksal bir soyutlama, bir ideal tiptir, işlerliği olan bir paradigmadır. Bu paradigmanın işlerliği onun her yeni durumda karizmanın yeniden

yorumuna olanak sağlamasına bağılı olmasını gerektirir. Aksi halde karizma modeli "tarihsel" bir olgu olarak kalacaktır. Başka deyişle en azından karizma tartışmalarının nedenini açıklamada yeni bir yaklaşımın gerekliliğı kaçınılmaz olmaktadır. Bu nokta da Weber karizmanın ortaya çıkması için bunalım, kriz, savaş vb. olağan dışı durumların olması gerektiğini söyler. İmajların üretildiğı ve kısa zamanda tüketildiğı günümüzde yapay krizler çıkartılıp arkasından yapay karizmalar/kahramanlar üretilebilmektedir. Bu durumda yeni bir kavram ortaya çıkmaktadır. Bu kavram da üretilmiş karizmadır.

Karizma tartışmalarında siyasal liderlerin karizmasının medyaca yaratıldığı savı yaygın bir kabul görmekte, bu kabul ile tartışmaların odağı kitle iletişimin etkilerine ve medyaya kaymaktadır. Medyanın siyasetin yapılandırılmasında; siyasal liderliğin yaratılması ve yapılanması, biçimlenmesi ve güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı; bunun yanı sıra insanların siyasal inançlarını, neye inanıp neye inanmayacaklarını, neyi kabul edip etmeyeceklerini, neyin önemli olduğunu belirlediğı gibi, geleceğin gündemini ve vizyonunu da belirlediğı kabul edilmektedir.

Uysal-Sezer'e (1993: 13-14) göre karizmanın hemen her toplumda yaygın bir biçimde ortaya çıkacağı savı ya da somut örneklerin gerçek karizma özelliklerine uygunluğu bu kabullere dayalı olarak irdelendiğinde ortaya çıkan "üretilmiş karizma" olmaktadır. İrdemeler, medyanın özellikle televizyonun etkisini çeşitli yönlerden ele almaktadır:

1. Medya siyasal liderlerde olmayan kimi özellikleri varmış gibi gösterebilmekte, var olan kimi özellikleri ise abartarak lidere bir "karizma halesi" eklemekte; başka deyişle karizma paketlemektedir.
2. Liderin medyaca yaratılan görünümü, imajı ve kişiliğı ön plana geçmekte ve bu imaj, lider-izleyici ilişkisine bir "kişisel ilişki kaplaması" geçirmektedir. Hesaplı ve planlı olarak yaratılan bu kaplama ile imajını önemsemeyen, etkisini hesaplamayan, başarısı bilinçli bir karar verme sürecine dayanmayan gerçek karizmatik lider ile izleyicileri arasındaki etkileşime benzer bir etkileşim yaratılmaya çalışılmaktadır.

3. Yaratılan karizmanın planlı, anonim ve dolaylı niteliği karizmatik ilişkinin kendiliğindenlik, doğrudanlık ve irrasyonellik ölçütlerini ihlal etmektedir. Lider ile izleyici arasındaki bağ ussal bir temele oturtulmaktadır.

4. Üretilmiş karizma ile, gerçek karizmanın "yerleşik değer, norm ve kurumlara karşıtlığı da ihlal edilmektedir. Zira, sözde ya da üretilmiş karizma var olan, rutin kurumlar içinde gerçekleşmekte; geçerli değer ve normların manipülasyonuna, dinleyicinin (izleyicinin) gereksinme ve yönelimleri ile lider imajının özdeşleştirilmesinin yarattığı sahte bir güven duygusuna dayanmaktadır." Bunun sonunda, lideri izleyenler teknik bir takım olanaklar (renk, görüntü, ses vb.) ile lidere bağlanmakta ve ona itaat etmektedirler. Oysa gerçek karizmatik ilişkide liderin misyonuna duyulan inanç ve güven, bu izleme ve mutlak itaati sağlamaktadır.

5. Karizma araştırmalarında ise medyanın bu rolü ortaya çıkmamaktadır.

3.5. KARİZMA VE İZLEYEN İLİŞKİSİ

Weber, karizmatik otoriteyi olağanüstü ve tanrı vergisi kişiliğin, karizmanın otoritesi, yani bir kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlığına yada başka niteliklerine inanmaya dayanan otorite (Weber, 1993: 81) olarak tanımlar. Ona göre karizmatik liderlik, doğaüstü yeteneklerin olduğuna inanılmasına, ilahi bir misyon ve görev çağrısının inancına dayanır. Karizmanın yada karizmatik liderin iki temel özelliği vardır. Bunlar bireysel özellikleri nedeniyle başkalarını etkilemesi, aynı zamanda başkalarını etkileyen özellikleri yani bireysel özelliklerden etkilenen bir kitlenin varlığıdır. Bu noktada liderin ona atfedilen karizmaya muhakkak sahip olması gerekmez; çünkü başkalarınca bu özelliklere sahip olduklarına inanılmasının yeterlidir. Bu inanç nedeniyle insanlar karizmatik kişiyi lider olarak kabullenmekte ve karizma sahibine itaat etmektedirler. Weber, karizmatik önderlerden söz ederken, bunların muhtemel izleyicileri üzerindeki, üstün tutulan görev veya davranış biçimlerinin etkisini; kısacası, önderlerin olağanüstü ya da insanüstü nitelikler taşıdığına inanan izleyicileri ele almaktadır. İzleyiciler, önderin olağanüstü niteliklerini inançla benimsediklerinden, onun savını da, kendisine itaat ederek meşrulaştırmaktadır. Bu ilişki, önderin başlattığı eylemin bir

yanılgı sonucu zarar görmesine veya başarı kazanıp alışılmasına (rutinleşmesine) kadar sürüp gider.

Karizma lidere, izleyicilerin lidere duydukları güvenin oluşturduğu özel bir otorite şekli sağlar; izleyiciler liderin olağanüstü özelliklere sahip olduğunu düşündükleri için ona bağlılık gösterirler; liderin sahip olduğu bu olağanüstü özellikler doğuştan geldiğine inanılır ve izleyiciler bu özellikleri lider olmanın göstergesi olarak yorumlarlar. Karizmatik lider ve onu izleyen ilişkisinde lideri izleyenlerin ona duygusal bir bağla bağlanması ve mutlak bir güven duygusuna sahip olmaları; liderle aralarındaki ilişkinin bir cemaat ilişkisi çerçevesinde yürütmesine neden olur. Genel olarak karizmatik liderler, yol gösteren, ilham ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, insanların yaşamlarında gerçekten önemli olan şeyleri görmelerini kolaylaştıran, misyon duygusu aktaran ve güdüleyen davranışlar sergileyen liderlerdir şeklinde tanımlanmaktadır. (Gül ve Çöl, 2003: 165). Aynı zamanda karizmatik liderler, sıradan takdirin, sevginin, bağlılığın ötesinde çok büyük çekme gücüne sahiptirler. Bu güç, bağlılığın yanı sıra sevgiyi, saygıyı içerir. Karizmatik kişiye ve onun misyonuna karşı tanımlanamayan bir inanç vardır. Liderle birlikte tanınma isteği mevcuttur (Erçil, 1997: 537).

Karizmatik liderler ve onu izleyenler arasında bir bağ oluşur ve bu tür liderler izleyicilerine vizyon oluşturabilen, bağlılık geliştirmeleri için destek olan, kolektif amaçlar peşinde koşturabilen ve öngörülen amaçlara ulaşınca kendilerini başarılı hisseden bir yol aşılmasını becerebilen kişilerdir. Karizmatik liderler izleyicinin ihtiyaçlarını, değerlerini, tercihlerini ve isteklerini değiştirir. Özetle karizmatik liderler sahip oldukları öz güvenleri, cesaretleri, konuşma ve ikna yetenekleri, vizyon ve değerleriyle başkalarını etkileyebilen kişilerdir (Gül ve Çöl, 2003: 165).

Karizmatik liderler üyelerinin ihtiyaç, değer, kaynak ve özlemlerini kendi ilgilerinden kolektif ilgilere dönüştürür. Bundan dolayı izleyiciler liderlerin misyonlarına gönülden bağlanırlar. İzleyiciler liderlerine güvenir, değerlere büyük önem verir ve motivasyonları artar. Diğer bir tanımda karizmatik liderler; yol gösteren, ilham ve güven veren, saygı uyandıran, geleceğe yönelik olumlu düşünmeye teşvik eden, izleyicilerin yaşamlarında gerçekten önemli olan şeyleri

görmelerini kolaylaştıran, misyon duygusu aktaran ve güdüleyen davranışlar sergileyen liderlerdir. (Uyguç vd, 2000: 591)

3.6. KARİZMA VE RUTİNLEŞMESİ

Weber, karizma incelemesinde karizmanın durgunlaşması ve yerleşik hale gelmesi durumunu karizmanın rutinleşmesi olarak tanımlar. Karizma sürekli devam eden bir süreç değildir. Bütün enerjiler gibi karizma da tükenmez bir enerji kaynağı değildir. Özellikle çağdaş siyaset ortamında karizmanın en önemli beslenme kaynağı başarı ve tutarlılıktır, bunların yanı sıra ideallerine saygı uyandırıcı bir inanç ve tutkudur (Aktay, 2011: 15). Karizmanın Rutinleşmesi (Veralltaglichung des Charisma) kavramı; daha ziyade karizma sonrası (post-charismatic) dönemle ilgilidir ve karizmatik otoritenin istisnai, yani olağanüstü bir zaman ve kişi ile kaim bir vasıf olmaktan çıkarak, yerleşikleşmesi, "sıradan günlük hayatın sürekli bir edinimi (a permanent possession of everyday life) haline gelmesi süreci"ni ifade eder (Sak, 2003: 40).

Weber'in karizma incelemesinde Weber'in rutinleşme kavramına verdiği anlamı açıklarken kullandığı bir başka kavram daha var: İngilizceye, iki anlamı da ifade ettiği için, "depersonalization of charisma" veya "objectification of charisma" şeklinde tercüme edilmiş olan "Versachlichung des Charisma". Bu, esas özelliği münhasıran bir kişiye bağlı olmak olan karizmanın, söz konusu özelliğini kaybederek, gerçek karizma sahibinin kişiliğinden ayrıştırılması (depersonalization), böylece nesnelleştirilmesi (objectification) anlamına gelir. Nesnelleştirme sonucunda, karizmanın gerçek sahibine sağladığı ve onun tarafından eyleme geçirilen karizmatik otoritenin;

- Başka bir kişiye miras bırakılabilir kılınması (hereditary charisma) veya
- Çalışma ve eğitimle elde edilebilir bir niteliğe dönüşmesi (virtuoso charisma), yahutta
- İlk iki durumdan farklı olarak, olduğu gibi bir başka kişiye değil de, belli bir makama veya kurumsal bir yapıya devredilmesi (Office Charisma) mümkün hale gelir (Sak, 2003: 40-41).

Her halükarda, karizmatik otoritenin rutinleşmesi deyince, kişisel nitelikleri dolayısıyla karizmanın gerçek sahibine özgü olan otoritenin, onun kaybindan sonra, yukarıda açıklanan anlamda nesnelleştirilerek başkaları tarafından kullanılır hale gelmesi anlaşılmalıdır. Ancak hemen eklemek gerekir ki, Weber'in rutinleşme ile kastettiği, hiçbir şekilde eski düzene, devrim ve karizma öncesine dönüş değildir, aksine; orijinal karizma sahibi tarafından yerleştirilen düzenin sürekli hale gelmesini de içerir; ancak bundan ibaret olmaksızın: Otoritenin, karizmatik dönemdeki kullanılma biçimi ve kapsamı ile ilgili olup, bu biçim ve kapsamın karizma sonrası (post-charismatic) dönemlere taşınması demektir.

Bu tanım ve açıklamaları kendi bağlamımıza taşıyacak olursak; karizma sahibi lider olarak Atatürk'e özgü olan ve yine bizzat onun tarafından, Cumhuriyetin kuruluşunda ve devrimlerin gerçekleştirilmesinde uygulamaya geçirilen otoritesinin (yani toplumun kurumlarına hükmetme ve onları kontrol ve yönlendirme güç ve yetkisinin) onun kaybindan sonraki dönemlerde de ülkenin siyasi hayatında etkisinin sürdürülmesi, Atatürk'ün karizmatik otoritesinin rutinleştirilmesi anlamına gelir. Atatürk'ün adının ve imajının siyasal gündemimizden hemen hiç düşmemesi sonucunu doğuran bu "rutinleşme", tanımı gereği içerdiği süreklilik ve kalıcılık niteliğine rağmen, darbelerle kesilen Türkiye'nin demokrasi geçmişinin de gösterdiği üzere, hiçbir şekilde tek yönlü ve homojen olmamış, aynı zamanda dönem dönem büyük değişikliklere uğramış, çeşitlilikler arzetmiş ve sonuçta doğal olarak evrim geçirmiştir.

Nitekim Weber de aynı şeyi söylemekte, rutinleşmenin karizmatik otoriteyi nesnelleştirerek değişik tipteki otorite biçimlerine dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Ona göre, karizma taşıyıcısı liderin kaybindan sonra, rutinizasyonun önünde iki seçenek vardır: Gelenekselleşme yahut kurumsallaşma.

Gelenekselleşme, karizmanın, onun asıl sahibi olan lidere bir halef/mirasçı bulunmak suretiyle, aynıyle bu halefe aktarılması (nesnelleştirmenin saf "transferable" şekli), böylece karizmatik dönem otorite ve iktidar ilişkilerinin aynen yeni dönemde de sürdürülmesidir.

Kurumsallaşmaya gelince; bu da karizmatik otoritenin, fiilen kişisellikten, yani bütünüyle tek bir kişiye izafe edilmekten çıkarılarak, belli makam(lar)a yahut

kurum(lar)a bağlanmasını ve/veya bunlar arasında bölüştürülmesini ifade eder (Office Charisma). Kurumsallaşma aynı zamanda karizmatik otoritenin akli/hukuki (rational/legal) bir niteliğe kavuşturulmasını da içerir. Buradaki aklilik, karizmaya ilişkin dogma ve ilkelerin doktrin halinde düzenlenmesini, hukukilik ise, karizma kökenli dominasyonun gayr-ı şahsi (impersonal) hukuki kurallar zemininde meşrulaştırılmasını ifade eder (Sak, 2003: 41-42). Gelenekselleşen ve kurumlaşan karizmaya en güzel örnekleri yine Cumhuriyet sonrası Türk siyasi yaşamından vermek mümkündür. Atatürk'ün ölümünden sonra onun yerine geçen İsmet İnönü, Atatürk'ün karizmasıyla özdeşleşmiş cumhurbaşkanlığını devralmış ve karizmanın gelenekselleşmesini sağlarken 1950'den itibaren Adnan Menderes ve Demokrat Parti ile karizma kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Görüldüğü gibi, rutinleşmenin özel bir şekli olan kurumsallaşma süreci son derece karmaşık bir görünüm arz eder. Üstelik her bir kurumsallaşma tipi ideal tip şeklinde bir defada teşekkül etmez, bu tiplerin değişik kombinasyonları şeklinde de görülebilir; nitekim Office Charisma, gelenekselcilik ve rasyonelik karışımıdır (Sak, 2003: 43). Bu da kurumsallaşmanın, gelenekselleşmeyi her zaman bütünüyle dışlamadığını, hatta içinde geleneksel karizma öğeleri taşıdığını göstermektedir.

Burada kısaca özetlediğimiz Weber'in rutinleşme şemasında ve ilgili terminolojide demokrasi kavramına pek de yer verilmediği dikkati çekmiş olmalı. Öyleyse demokratikleşme ile Weber'in rutinleşme şeması arasındaki kavramsal bağı nasıl kuracağız? Aslına bakılırsa, demokrasi fikri ile karizmatik otorite (ve gelenekselleşme şeklindeki rutinleşme) arasında bir çelişki olduğu da meydanda; her şeyden önce, bu türden bir rutinleşme, -meşruiyeti demokrasi gibi, normatif ve gayr-ı şahsi (impersonal) kurallar zemininde değil de- karizmaya, yani istisnai nitelik sahibi lidere ve onun tarafından ortaya konan normatif çerçeveye yahut düzene bağlılık zemininde temellendirdiği için. Tabii, buna gelenekselleşme şeklindeki rutinleşmenin aynı zamanda iktidarın tek elde toplanmasını yani totaliterlik içerdiğini de ilave etmek gerekir (Sak, 2003: 43).

4. KARİZMATİK LİDERLİĞİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Her şeyden önce, karizmatik liderliğin genellikle kriz ve kaos koşullarının sonucu olması, karizmatik lidere sahip olmanın başlı başına bir olumsuzluk göstergesi olduğu fikrine götürmektedir. Gerçekten de tarihe mal olmuş karizmatik liderler incelendiğinde çok önemli iki nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal, Gandhi, Castro, Hitler, M. Luther King v.b. gibi büyük karizmatik liderlerin çoğunun ülkelerinin olumsuz koşullarında ortaya çıktığı gerçeğidir. İkinci önemli husus ise demokrasi ile karizma arasında çoğunlukla ters yönde bir ilişki olduğudur. Başka bir deyişle demokrasi geleneğinin yerleştiği, istikrarın ve düzenin hakim olduğu ülke ve kurumlarda karizmatik liderlerin pek fazla çıkmamasına karşılık, demokrasinin bir anlayış ve gelenek olarak yerleşmediği, düzensizlik ve karmaşanın büyük ölçüde hüküm sürdüğü ülke ve toplumlarda karizmatik liderlerin çok daha fazla sayıda ortaya çıkması söz konusudur.

Kaldı ki, gelişmiş, demokratik kültüre ve geleneğe sahip toplum ya da örgütlerde ortaya çıkan karizmatik liderin çoğunun da o örgütlerin ya da toplumların kriz ya da kaos dönemine rastladıkları (buhran, savaş durumu, ekonomik kriz gibi) açık bir biçimde dikkati çekmektedir. Dolayısı ile, karizmatik liderlerin çok fazla görüldüğü toplum ya da örgütlerde genel anlamda kronikleşmiş kaos ve krizlerin yer aldığı söylenebilir.

Karizma, iktidarını siyasal iktidara meşruiyet kazandırmış temel ilkelere alır. Fakat, çoğu zaman bu kişilik kendi meşruiyetini ve iktidarını kendisi oluşturur. Oluşan bu iktidar, toplumsal meşrulaştırma ile otoriteye dönüşür. Toplumsal meşrulaştırma ya geleneksel ya dinsel ya da ideolojik bir kaynaktan beslenir. Bu kaynaklar lidere mitolojik, kutsal, üstün insan özellikleri kazandırır. Bu özellikler olmasa liderin toplumsal meşruiyeti gerçekleşmez. Çünkü, onu itaat edenlerden ayıran bu kaynaklardan aldığı güçtür. Bu güç onları beslendikleri meşruiyetten çoğu zaman bağımsız ve özgür kılar (Ardigo, 1987: 33). Lider artık meşruiyetin temel yasasının kendisi olduğunu iddia eder. Birlik ve bütünlüğün temelini kendisinin de içinde olduğu meşruiyet değil bizzat kendisi olduğunu ilan eder. Bu durum, meşruiyet ve liderliğin örtüşmesi durumudur. Weber, bu duruma 'sezarizm'

demektedir. "O, artık bir geleneğe, bir kurala veya herhangi bir kısıtlamaya aldırmanın özgür biri olarak halkın efendisidir" (Weber, 2002:197).

Karizma, ister gerçek ister yakıştırma, isterse iddia olsun herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneği olarak anlaşılmalıdır. O halde, 'karizmatik otorite', yönetilenlerin belli bir kişideki olağanüstülüğe inandıkları için itaat ettikleri insanlar üzerinde ister dış, ister iç etkisi baskın olsun bir hakimiyeti ifade eder. Karizmanın meşruluğu, normal insan yeteneklerinin ötesinde olduğu, doğaüstü sanıldığı için saygı duyulan olağanüstülüğe inanış ve bağlanıştan gelir. Karizmatik iktidarın meşruluğu böylelikle, sihirli güçlere, vahiyelere ve kahramanlara hayranlığa dayanır. Bu inançların kaynağı, karizmatik yeteneğin mucizelerle, zaferle ve başka başarılarla, yani yönetilenlerin refahı ile kanıtlanmasıdır. Karizmatik iktidar, geleneksel ya da rasyonel, genel normlara göre işlemez; ilke olarak, somut vahiyelere ve ilhamlara göre işler ki bu açıdan, irrasyoneldir (Çetin, 2003: 97). Karizmatik otorite, öyle yazılmış ama ben sana diyorum ki!’liğe dayanmaktadır (Weber, 2002: 253).

Diğer yandan, karizmatik lider olarak kabul edilen pek çok lider incelendiğinde bazılarının toplumlarını ve kurumlarını refaha ve gelişmeye götürmelerine karşılık, bazılarının ise gerek kendi toplum ve kurumları, gerekse de insanlık açısından son derece olumsuz sonuçlara götürdükleri bir gerçektir.

Öte yandan karizmada olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) olmak üzere en azından iki yönlü bir durum da ortaya çıkmaktadır. Karizması, izleyicilerini istediği yöne çeken önderler bulunduğu gibi, adının duyulması bile birçok kimsede nefret uyandırıp, eylemlerini onaylamayarak, aksine direnen insanlara karşı büyük mücadeleler vermek zorunda kalmış önderlere de tarihte rastlanmaktadır. Aslında bir önderin istediği düzeni getirmesi, karizmasını olumlu karşılayanların, olumsuzlardan ağır basıp, kendisini eylemlerinde destekleyerek, izlemesine bağlı kalmaktadır (Aşkun, 1988: 205-206).

Karizmanın yada karizmatik liderin olumlu ve olumsuz özelliklerini şu şekilde sırayabiliriz.

Olumsuz Özellikler:

- Olumsuz karizmatik liderler ideallerden ya da “dava”dan çok, kendilerine sadakate önem verirler.
- Olumsuz karizmatik liderler, etkilemeye yönelik olarak vizyonun ve değerlerin içselleştirilmesinden çok, kişisel özdeşleşmeye ağırlık verirler.
- Olumsuz karizmatik liderler ideolojik cazibeyi kişisel güç kazanma aracı olarak kullanırlar. Daha sonra ideoloji göz ardı edilir ya da liderin kişisel amaçlarına hizmet edecek şekilde keyfi olarak değiştirirler.
- Olumsuz karizmatik liderler kişisel güç yönelimlerinin bir sonucu olarak, izleyicilerini kendilerine bağımlı ve zayıf kılıp, onları hüküm ve baskı altına almaya çalışırlar.
- Olumsuz karizmatik liderler önemli kararların tümünü kendileri verirler ve bu kararlarda çoğunlukla izleyicilerinin refah ve mutluluğundan ziyade, kendilerini korumaya ve yüceltmeye yöneliktir.
- Olumsuz karizmatik liderler, izleyicilerine son derece sınırlı bilgiler aktarır ve bilgiyi genelde kendi “yanılmazlık” ve “hata yapmazlık” imajlarını ya da örgütün ve/veya toplumun dış tehditlere maruz kaldığı yolundaki imajı sürdürmek amacıyla kullanırlar.
- Olumsuz karizmatik liderler ödül ve cezaları izleyicilerini eyleme geçirmek ya da kontrol altına almak amacıyla kullanırlar.
- Olumsuz karizmatik liderler büyük bir kısmı aşırı ölçüde narsistir ve kendilerinin izleyicileri için bir lütuf olduğuna inanırlar.

Olumlu Özellikler:

- Olumlu karizmatik liderler kendilerine sadakatten çok, örgüte ve örgütün ideolojisine sadakati beyinlere işlemeye çalışırlar.
- İzleyicilerini etkilemede kişisel özdeşleşmeden ziyade, sosyal özdeşleşmeye, içselleşmeye ve toplu öz fayda yaratmaya ağırlık verirler.
- Olumlu karizmatik liderler otoriteyi önemli ölçüde delege ederler. İzleyicilerinin fikir ve düşüncelerinden hemen her fırsatta yararlanmaya gayret ederler.
- Olumlu karizmatik liderler hedefleri ve hedeflere ulaştıracak yöntemleri, ellerindeki bilgiyi izleyicilerine açıklayarak; onların önünde konuşmak yerine onları

yanlarına çeken kişilerdir. Böylece izleyicilerinin inisiyatif kullanmalarına zemin hazırlarlar.

- Olumlu karizmatik liderler, izleyicilerin kararlara katılmasını destekler ve cesaretlendirirler.
- Olumlu karizmatik liderler, ödülleri örgütün misyon ve hedefleri ile uyumlu davranışları pekiştirmek amacıyla kullanırlar.

Karizma hakkında yapılan değerlendirmeleri özetleyecek olursak, öncelikle denilebilir ki, tek bir karizmatik mizaç ve kişilik tipi yoktur, fakat bağımsız bir yetke biçimi olarak, gerek yaklaşımsal (teorik), gerek deneysel açıdan ayrı tutulan karizmatik bir olay (fenomen) vardır. Temelde, bu olay önder ve izleyicisi arasında belirgin bir sosyal ilişkiyi kapsamaktadır. Burada önder devrimci bir fikir, üstün bir imge (imaj) veya ülküyü (ideali) öne sürerken, izleyici bunu sadece ussal bir başarı olasılığı nedeniyle değil-zaten böyle ussal bir önyargı genellikle yoktur- önderin olağanüstü, üstün niteliklerine olan sarsılmaz inancıyla yapar. Böylece önder, eylemini yürütürken, düşünülerek hesapları yapılmış kurallar ve geleneksel yerine, izleyicilerinin tanıdığı devrimci imge ile herkeste görülmeyen üstün niteliklerini kullanır. Bu ortam içinde, karşılıklı olarak birbirlerinde aradıklarını bulan ve belli bir amaca ulaşma konusunda birtakım yükümleri yerine getiren önder ve izleyicisi arasındaki ilişkiye "karizmatik" demekte hiçbir kuşkuya yer yoktur. Bu, küçük gruptaki olaylara olduğu kadar, geniş çaplı toplumsal eylemlere de uygulanır. Weber'in belirttiği gibi, karizma değer yargısından uzak bir terimdir. Karizmatik önderler izleyicilerini, en azından, "zalimce" bir hile veya Hitler olayındaki gibi destanvari bir trajedi içinde bırakabilirler. Kendileri ve izleyicileri için, gerek birey gerek toplum olarak, tamamiyle yeni bir duruma girdiklerini düşünecekleri fırsatı yaratırlar. Ancak ne var ki, bu yeni düzenin eskisinin üzerine ahlâki bir iyileşmeyi getirip getirmediği çok kez tartışma konusu olabilir (Aşkun, 1988: 205).

Karizma ne eski ne de yenidir, fakat bütün çağlarda hükmünü yürütebilir. Durum böyle olunca, günümüzde karizmadan uzak kalacağımızı kestirmemiz, geçmişte bizler gibi düşünöpte, bugünün devrimlerini yaşayan kuşakları göz önüne alınca olanak dışı kalmaktadır. Karizmatik olasılıklar için birtakım hesaplar yapmak, bunların "bağımsız" niteliği dolayısıyla karizmadan uzak kalmak, ne Doğu ne Batı bloklarının, ne de gelişmiş, az gelişmiş toplumların tekelindedir. Örneğin Birleşik

Amerika'da medeni haklar devrimi, geniş çaptaki bir karizmatik hareketin, çok gelişmiş toplumdaki oluşumuna apaçık bir örnektir .

Sonuç olarak karizmatik liderliğin günümüzün en geçerli liderlik tiplerinden biri olduğu kabul edilebilir. Fakat bu model de “karizmatik liderliğin, liderin kişisel özelliklerinden mi yoksa lider ile izleyiciler arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinden mi kaynaklandığı” çelişmesine dair henüz bir çözüm üretilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİNİN ANA EKSENLERİ VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SİYASET

Cumhuriyet sonrası Türkiye siyasetini doğru analiz edebilmek için şu hususun açıklanması gerekmektedir. Türkiye siyasetine sadece liderlerin yön verdiğini söylemek hem tek yönlü hem de çok dar açıklama olacaktır. O yüzden karizmatik liderlerin önemine girmeden önce Türkiye siyasetine yön veren diğer aktörlere de bir göz atmak gerekir. Örneğin merkez-çevre gerilimi, devletin yeri ve önemi, bürokratik gelenek, siyasetin ordu, ekonomi ve din ile ilişkisi Türkiye siyasetini anlamak açısından önemli birer araçtır. Aynı zamanda bu araçlar liderlerin ortaya çıkış koşullarını, uyguladıkları siyasaları ve düşünce yapılarını anlamada önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda Cumhuriyet sonrası Türk siyasetinde karizmatik lider incelemesine geçmeden önce karizmatik liderlerin etkilerini daha iyi anlamak adına; içinde yetiştikleri siyasal iklimi, Türk siyasetinin ana eksenlerini ve Cumhuriyetin ilk yıllarında siyaseti incelememizde fayda var.

1. TÜRK SİYASETİNİN ANA EKSENLERİ

1.1. DEVLET VE “MİTOS”U

Türkiye'nin siyasi düşünce tarihini anlamak ve açıklamaya çalışmak gerçekten zor bir iştir. Çünkü doğulu gibi düşünen, yaşayan ve inanan aynı zamanda iki yüzyıl boyunca yüzünü batıya çevirmiş, batılı gibi anlamaya ve yorumlamaya uğraşan, içindeki sorunlara batıdan bakarak çözüm arayan bir siyasi yapıyı hiçbir teori yada bakış açısı tek başına tam anlamıyla açıklayamaz. Bu durumu Şerif Mardin Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895- 1908 adlı eserinin önsözünde, Türkiye'de siyasi düşünce tarihi çalışmalarının bu güçlüğünden söz eder. Batıdaki siyasal yöntemin felsefenin iç sistematiğine ve büyük düşünörlere dayandığını belirten Mardin, bizim gibi felsefe ve spekülâtif düşünce geleneği olmayan toplumlarda yöntemin açıklama gücünü yitirdiğini belirtmektedir. Çünkü Mardin'e

göre, bizde "spekülatif düşünce" değil, "devleti kurtarmak" esastır; düşüncenin amacı, kısa vadeli, pratik ve "devlet için geçerli" çözüm yolları aramak ve bulmaktır. Türkiye'de, düşünce alanında dahi, devletin belirleyici ve öncelikli bir konumda bulunmasının tarihsel ve toplumsal dinamiklerine bakıldığında Osmanlı Devleti ve öncesinden itibaren Batı feodalitesinden farklı olarak, bütün siyasal iktidarın, padişah, sultan, bey vb. tarafından temsil edilen bir merkezde toplandığı ve Hegelci anlamda sivil toplum kurumlarının son derece cılız kaldığı bir 'bürokratik imparatorluk' yada buna benzeyen merkezi oluşumlardan bahsetmek gerekir. Bu nokta da Osmanlı'da ve öncesinde devlet iktidarını sınırlandıracak ara kurumların olmadığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda klasik dönem Osmanlı toplumu için irsi bir aristokrasiden, özerk bir kilise (din) örgütünden, güçlü bir tüccar sınıfından, kendi kendini yönetme hakkına sahip şehirlerden söz edilememektedir.

Böyle bir yapının ortaya çıkaracağı siyasî kültürün en önemli unsuru, otoriteye saygı ve onun yüceltilmesidir. Siyasî iktidarın, ekonominin belirlediği toplumsal ilişkilerden soyutlanmış olması, yönetici sınıfı da yönetilenlerden bağımsızlaştırmakta, onları devletle özdeşleştirmektedir. Batıda gelişen sınırlı ve paylaşılmış iktidar anlayışına karşılık Osmanlı'da neredeyse mutlak bir iktidar temerküzü yaşanmıştır. Batıda devlet, sivil toplumun bir ürünü iken, Osmanlı siyasî sisteminde devlet, toplumun üzerinde, ondan bağımsız, her şeye kadir yüce bir varlık olarak algılanmıştır. Bu algılamaya paternalist bir boyut da eklenmiş, "devlet baba deyimi bu yüce varlığın hem adil ve koruyucu olması beklentisini, hem de onun otoritesine karşı çıkılmayacağını ve çıkılmaması gerektiğini" ifade edegelmiştir (Türköne, 2011: 264) .

Devleti algılayış tarzı, modernleşme tarihimizi de derinden etkilemiş, bunun da ötesinde, devlet kaynaklı, yukarıdan modernleşme süreci, bu algılayışı beslemiştir. Sonuçta, devlet meşruiyetin "biricik" kaynağı haline gelmiş ve toplumsal yapıyı değiştirmeye yönelik bütün hareketlerin ana amacı "devleti ele geçirme" noktasında toplanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren, çok partili hayata geçişle beraber, modernleşme sürecini etkileyen aktörler arasına toplum da katılmıştır, toplumsal talepler siyasetin biçimlenmesinde belirleyici olmaya başlamıştır. Ancak "devlet algılayışı, toplumsal muhayyilemizde önemli bir değişime uğramıştır" yargısına bizi götürecek semptomlara da tanık olamamaktayız (Türköne,2011: 264) .

Özetlemek gerekirse Türkiye siyasetinin en merkezinde devlet ve onun yüce varlığı vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı en önemli miras merkezîyetçi devlet anlayışıdır. Batıdaki devletin yaşadığı tarihsel serüvenden farklı tarihsel arka plana sahip olan devlet anlayışı, gücü tek elde ve merkezde toplayan ve zaman zaman bu merkezi yapıyı rakiplere karşı tavizsiz ve acımasızca koruyan ve aynı zamanda onun varlığı her şeyin önünde olan bir yapıya sahiptir. Yapılan her türlü çalışma ya onun devam ettirilmesi, düzeltilmesi-kurtarılması yada ele geçirilmesi için yapılır.

1.2. MERKEZ VE ÇEVRE GERİLİMİ

Merkez-çevre ilişkisi Türkiye siyasetini anlamak adına çok önemlidir. Çünkü Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin dayandığı temelleri, uygulanan politikaları ve bu politikalar etrafında meydana gelen kutuplaşmaları anlamlandırmak adına önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Edward Shils'in ilk defa geniş kapsamlı olarak ifade ettiği merkez-çevre kavramını Şerif Mardin, Türk siyasetine uyarlayarak Türkiye siyasetine farklı ve yararlı bir teori kazandırmıştır.

Edward Shils'e (2002: 86) göre, her toplumun merkezi bir alana sahip olduğunu ifade etmekle birlikte, bu alanın belirli bir kutsiyete sahip olduğunu belirtir. Merkezi alan, herkesi etkileyebilecek ölçüde sahip olduğu gücü, varlık sebebi olan değerler ve inançlar dünyasından almaktadır. Dolayısıyla bu merkez, aynı zamanda toplumu yöneten semboller, değerler ve inançların da merkezini teşkil etmektedir. Merkez-çevre ikiliği siyaset bilimi çalışmalarında daha çok yöneten-yönetilen ilişkileri etrafında ele alınmaktadır. Buna göre merkez; ülke içinde iktidarı elinde bulunduran, toplumun büyük kesimine tahakküm eden ve yönetici elitlerin yaşadığı kültür ve sanat etkinliklerinin yoğunlaştığı, ülke ekonomisinde önemli ağırlığı olan, sanayi ve iş merkezlerinin bulunduğu, kısaca toplumun mukadderatına egemen olan bölgelerdir. Çevre ise merkezin tasarruflarına maruz kalan, etken değil edilgen olan, iktidar kullanımına ortak edilmeyen, merkeze devamlı kaynak sağlayan kesimleri ifade etmektedir (Dursun, 2003: 90).

Shils'e "merkez", aynı zamanda bir eylem alanıdır. Bu eylem alanı kişiler, roller ve statü sistemi, akrabalık sistemi, siyasi teşkilat gibi çeşitli kurumların faaliyetlerinden oluşan bir alandır. Yani değerlerin, inançların ve rollerin cisimleştiği

sahadır (Shils, 2002: 87). Bu kurumların en temel özellikleri; kamusal bir otoriteyi, bir araya gelmiş çalışanları, kişisel ilişkileri, anlaşmaları, çıkar ortaklıkları anlayışını, sembolik değerleri ve aynı toprak parçası üzerinde olmak hasebiyle birbirlerine kurumsal olarak bağlı olmalarıdır.

Toplumun "merkez"i açısından değerler sistemi ile kurumlar sistemi bir bütünlük göstermektedir. Fakat bu bütünlüğün olması, o toplumun üyelerinin tamamının o merkezi değerleri benimsemeleri anlamına gelmemektedir (Shils, 2002: 87). Buna rağmen merkezi değerler sisteminin içerdiği değerler, kültüre ait özel örnekler içermesi ve bu alanın, toplumun yöneticileri tarafından sahiplenilmesi nedeniyle belirli bir "kutsiyete" sahiptir. Bu kutsiyet, merkezin gerek değerler düzeyinde gerekse kurumlar düzeyinde sahip olduğu otoritenin kaynağını oluşturur ve bu otoriteden doğan bir takdir edilme arzusu uyandırır (Shils, 2002: 88).

Shils'e göre (2002: 91), merkezi değer sisteminin en büyük taşıyıcısı "devlet"tir. Devlet, sahip olduğu otoriteyi yayma eğilimi içindedir. Böylece merkezin değerleri, toplumun diğer kesimlerine, devlet tarafından, merkezin seçkinleri aracılığıyla yayılmaya çalışılmaktadır. Bu seçkinler, kendilerine itaat edenleri ödüllendirme, karşı gelenleri ise cezalandırma eğilimindedirler. Merkezi kurumlar sisteminin seçkinleri güçlüdür, çünkü toplumda anahtar bazı pozisyonlara sahiptirler. Anahtar pozisyonların çok önemli olması, atamanın merkezden kontrolü, kişisel bağlar veya aralarında ortak özellikler olan memurlar dolayısıyla, seçkinler arasında bir uzlaşma söz konusudur (Shils, 2002: 92).

Shils'in ortaya koymuş olduğu merkez ve çevre kavramlarının Türk toplumuna uyarlanması, genel olarak toplumsal, özelde ise siyasal gelişmelerin açıklanması bakımından bize oldukça önemli ipuçları vermektedir. Osmanlı imparatorluğunun seçkin ve vesayetçi yapısı Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Fakat Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Shils'in vurguladığı anlamda merkezi değerler değişmiştir. Yönetimi elinde bulunduran askeri ve sivil bürokratik elit on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında yükselen yeni siyasal fikir ve değerlerin savunucusu olurken, bu değerlere soğuk hatta kuşkuyla bakan geniş kitleler yönetimden uzak tutulmuştur. Mardin'in de belirttiği gibi bu karşıtlık uzunca bir süre

Türk siyasetinin ana karakteristiğini oluşturmuştur ve kısmen de olsa varlığını devam ettirmektedir.

Şerif Mardin'e (2007: 275) göre merkez, Osmanlı Devleti'nin bir arada tutmayı başardığı merkezi bürokratik aygıtı olduğu kadar, bu devletin işlemlerini mümkün kılan meşruiyetin özünü temsil eder. Çevre ise geri kalan toplumsal alanla, merkezden ayrı yaşayan ve onunla ancak gevşek bir bütünleşme içinde olan kurumlar ve coğrafi alana işaret etmektedir. Merkez-çevre ikiliği, batıda farklı bir seyir izleyen yönetilen-yöneten ilişkilerinin dinamikleriyle karşılaştırmalı olarak ele alındığında daha da net anlaşılabilir. Bu çerçevede batıdaki sürecin devlet-kilise çatışması ve sınıfsal çatışma olmak üzere iki ayağı bulunmaktaydı. Bu karşıt kutuplar arasında ne zaman bir uzlaşma hatta tek yanlı bir zafer gerçekleşse çevresel gücün bir bölümünün merkezde bütünleşmesi de sağlanmış oluyordu (Mardin, 2000: 37). Oysa Osmanlı devlet ve toplum yapısında gerek kilise-devlet ikiliğine dayalı gerekse sınıfsal çelişkilerin beslediği bir çatışma görülmemiştir. Dolayısıyla temel karşı karşıya gelme, tek boyutluydu ve her zaman merkez ile çevre arasındaki bir çatışma olarak ortaya çıkıyordu (Mardin, 2000: 38).

On dokuzuncu yüzyılla birlikte çevrede önemli gelişmeler meydana geldi. Avrupa'dan ithal edilen piyasa malları, Anadolu'nun daha fazla gelişmiş bazı bölgelerine girmeye başladı. Her çeşitten ve her kökenden eşraf, ekonomik işlere gittikçe daha fazla ilgi duymaya başladığından, yerel eşrafın daha önceki etki temeli yavaş yavaş değişime uğradı. Bu noktada devlet ve çevre birbirine yaklaşmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılda aynı zamanda Türkiye'de bürokrasi değişime uğramaktaydı. Bu yüzyılın sonlarında Osmanlı bürokrasisinin "mirasa dayanan" yada "Padişah Kökeni" diyebileceğimiz özellikleri, akılcı bir bürokrasiye yerini bırakıyordu (Mardin, 2000: 55-56). Bu dönemdeki bürokrasi aynı zamanda Osmanlı içindeki reform yada batılılaşmanın lokomotifini durumundaydı. Ayrıca hemen belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da reform çabaları doğrultusunda açılan okullarda askeri ve sivil bürokrat yetişmişti. Bunların büyük bir kısmı ulusçuluk fikrinden etkilenmiş, ulusçu bir bürokrat yapısı oluşmuştu.

Mardin (2000: 58), Jön Türk devrimiyle merkez ve çevre arasındaki gerilimin arttığını söylemektedir. Ona göre Jön Türkler 'İttihat ve Terakki' sloganında cilalanıp

parlatılmış olarak yeniden ortaya çıkıyordu. Jön Türk devriminden sonra bu yeni kişiler sultanı sahneden uzaklaştırınca, taşra eşrafını, geleneksel bürokratların ve daha önceki reformcuların gördüğünden de daha kötü insanlar olarak gördüler. Jön Türk meclisinde etrafın merkezîyetçilikten kurtulmayı ve daha az askeri denetimi amaçlayan yasa tasarıları, ayrılıkçı akımların gerçek bir tehdit gibi görünmeye başladığı sırada, onları gerçekten kuşku lanılacak kimseler durumuna soktu.

Ulus-devlet temelli Cumhuriyet rejimine geçilmesi içteki ikili bir sürecin de son aşamasını oluşturuyordu. Bu süreç ‘batılılaşma’ olarak bilinen çağdaşlaşmacı akımın gelişimi ve Türk ulus düşüncesinin beyanıydı. Ne var ki, yeni devlet hala ulusal temellerini sağlamlaştırmak, çağdaşlaşma ve batılılaşma yolundaki yeteneklerini denemek zorundaydı. Bu amaçlarla oluşturulan ideoloji ve siyasa adını cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ten alan ‘Kemalizm’i yaratmıştır. Kemalizm’in düşünsel anatomisi birçok yönden İttihat ve Terakki’nin pozitivist kanadının devamı niteliğindedir. Ali Kazancıgil’e (2000: 148) göre Kemalizm, Auguste Comte’un pozitivisminden, Leon Bourgeois’in solidarizminden esinlenmiş, düşünsel sisteminin temeline bilim kavramını koymuştur. Fakat Kemalist akım Osmanlıdan tevarüs eden bu düşünceleri çok daha ileri noktalara taşıyarak bunu eskiden bir kopuş, yeni bir doğuş olarak lanse etmiştir. Örneğin İttihat ve Terakki ulusçuluğu Pan-Türkist ve İslamla yoğrulmuş biçimde ele alınıp irredentist bir karakter taşıırken, Kemalizm’in ulusçuluğu, Anadolu toprakları üzerinde kalan Türk etnik koruna dayalı ve dini motiflerden alabildiğince soyutlanmış bir karakteri öngörmüştür (Bingöl, 2004: 29).

Osmanlı imparatorluğunun çöküş döneminde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi düşünce akımları için de modernleşmenin yolu batıdan geçmekteydi. Ancak bu ideolojiler batıyı idari ve teknik yönden bir model olarak ele alırken, ahlaki ve manevi bakımdan batıya karşı eleştirel bir tavır sergilemekteydiler. Bu eleştirel tutum her bir görüş için farklı dereceler arz etse de üçünün de ortak paydası Osmanlı ethosuna bağlı olmalarıydı. Oysa Kemalist elitler için batılılaşma Osmanlı ethosundan radikal bir kopuşu simgelemektedir. Çünkü yeni bir kültür, yeni bir siyasal kimlik, yeni bir eğitim sistemi, yeni ve standartlaştırılmış bir ortak dil ve yeni bir tarih yorumu yaratarak Türk kültürü ve batı uygarlığı arasındaki bütün ihtilafları bertaraf etmeyi amaçlayan kurucu seçkinlerin cumhuriyet projesi,

sekülerleşmenin yerine ikame ettikleri laisizmi, yeni devletin ideolojik sacayağından biri haline getirerek Osmanlı ethos'undan kopuşun altını çizmekteydiler (Bingöl, 2004 ve Kurtoğlu, 2005).

On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın ilk yarısında tüm dünyayı etkisi altına alan batılı siyasal değerler büyük oranda değişmiş ve gelişmiştir. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk yarısında en çok vurgulanan ve benimsenen batılı değerler olan ulus, uluslaşma, ulus-devlet, self-determinasyon, birlik, laiklik, modernleşme, milliyetçilik, modernizm, cumhuriyetçilik, rasyonalizm; yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini demokrasi, katılımcılık, hoşgörü, oйдаşma, hukukun üstünlüğü, din ve vicdan özgürlüğünü de içine alacak şekilde temel hak ve özgürlükler, küreselleşme, çok kültürlülük, post-modernizm, farklılık ve fark siyaseti gibi norm ve değerlere bırakmıştır. Şerif Mardin'in "merkez" olarak tanımladığı Türkiye'deki askeri ve bürokratik elit hala Batı Aydınlanma değerlerinin koruyuculuğu rolüyle meşruluğunu sürdürmeye çalışırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yeni Batılı değerlerin savunuculuğunu "merkez"den ziyade "çevre"nin yaptığını söylemek mümkündür.

1980'den itibaren Özal'ın başlattığı siyasal özgürleşme ve ekonomik liberalleşme çabası, o zamana kadar iktisadi sistemin kıyısında köşesinde duran taşralı iş adamlarını siyasal sisteme dâhil ederek yeni bir burjuvazinin doğuşuna yol açmıştır. Bununla beraber merkezi elit destekli devlet temelli modernleşme hareketi yerini siyasi anlamda muhafazakâr ve ekonomik anlamda ise liberal güçlü bir orta sınıfın hâkim olduğu toplum destekli bir mobilizasyona bırakmıştır. Bugün gelinen noktada bu orta sınıfın talep ve beklentilerinin siyasi, iktisadi ve toplumsal olaylara büyük oranda etki ettiğini ileri sürmek yanlış olmasa gerekir. Dolayısıyla Anadolu'nun farklı şehirlerinde belirginleşen, sanayi ve ticarete dayalı burjuvaziye bağlı olarak ortaya çıkan yeni muhafazakâr orta sınıf oluşmaya başlamıştır. 1980 sonrası ekonomik, sosyal ve siyasal olarak "çevre" hayatın her yönünde etkili olacak şekilde bir dönüşüm geçirmiş, hakları ve özgürlükleri çerçevesinde kendine yakın partileri desteklemişlerdir. 1980'li yıllarda kendi muhafazakâr değerleriyle çakışan Anavatan Partisi'ni destekleyen bu kesim doksanlı yılların başında ise Refah Partisi'ne yönelmeye başlamışlardır. Kendilerini merkez sağ olarak tanımlayan diğer partilerin, kendilerini yenilemeyişleri, beklentilerin yanında çok zayıf kalan

icraatları, sermaye kesimlerinin ayrışmaya gittiği bir zamanda ortak çıkar inşa edemeyişleri, Refah Partisi'ne olan desteği daha da arttırmıştır (Bostancı, 2002: 21). Her ne kadar Özal'dan sonra "çevre"ye dayanan partiler zamanla ortadan kalkmışsa da "çevre"nin gücünün ardında yatan soysal, ekonomik ve en önemlisi zihinsel yapı canlı kalmıştır. Bu devamlılıkla çevrenin dönüşümünde geline nokta AK Parti'nin kurulmasıyla neticelenmiştir.

Türkiye'de merkez- çevre gerilimi ile sonuç olarak 1980'li ve 1990'lı yıllarda "merkez" ve "çevre"nin yaşadığı yapısal değişimler sonucu artık ne "merkez" eski merkezdir, ne de "çevre" aynı çevre olarak kalabilmiştir. Bunun en önemli sebebi ise Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yaşadığı değişim ve dönüşüm ile birlikte "merkez" in en önemli belirleyicisi olan Batılı norm ve değerlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı bir evreye girmiş olmasıdır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın ilk yarısında tüm dünyayı etkisi altına alan Batı siyasal değerleri büyük oranda değişmiş ve gelişmiştir. Şerif Mardin'in "merkez" olarak tanımladığı Türkiye'deki askeri ve bürokratik elit, hala Batılı Aydınlanma değerlerinin koruyuculuğu rolüyle statükoyu muhafaza ederek meşruluğunu sürdürmeye çalışırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan bu yeni Batı değerlerinin öncülüğünü ve savunuculuğunu "merkez"den ziyade "çevre"nin yaptığını söylemek mümkündür.

Daha önemlisi "çevre"nin de artık bu yeni değerleri savunabilecek ve yayabilecek entelektüel ve sınıfsal bir tecrübeye ve birikime sahip olmasıdır. Bunda özellikle 1980'li yıllarda Özal'ın izlediği liberal politikaların etkili olduğu söylenebilir. Özallı yıllarda İslami burjuvazi devletin ekonomi politikalarının dışında gelişerek, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla uluslararası bağlantılar kurmuştur. Bu yönüyle devletle yakın ilişkiler kuran ve modernleşme projesinin ürünü olan İstanbul sermayesinden ayrı bir gelişim seyri izlemiştir. Bu nedenle kendine yakın partileri gözetleyen Anadolu ya da İslami burjuvazi 1990'lı yıllarda Refah Partisi'nin yerel yönetimlerinden başlayarak önemli ölçüde destek bulmuştur. AK Parti'nin kurulma ve iktidara gelme sürecinde de bu kesimler benzer destekler ortaya koymuşlardır. İstanbul burjuvazisinin geleneksel olarak sekülerizm ve Kemalizm üzerinden yürüyen devletle sembolik ilişkisine karşı, Anadolu burjuvazisi hükümetle ekonomik ve kültürel işbirliğine dayalı bir ortaklık geliştirmiştir. Özellikle 2000'li

yıllarda AK Parti, devlet iktidarı eliyle, finansal kaynakları yeniden düzenlemek ve dağıtmak için yeni kurumlar ve değerler geliştirmiştir. Türkiye'nin yeni elitlerini oluşturan muhafazakâr kesim, devlet ve devlet desteğinin dışında geliştiği için daha esnek ve bağımsızdır. Modern laik elitler gibi çocuklarına en iyi eğitimi sağlamakta, dünyayı yakından tanımakta ve takip etmektedirler. Neticede Türkiye, devlet temelli siyasal ve ekonomik sistemden toplum temelli bir sisteme doğru dönüşüm yaşamaktadır.

1.3. SİYASET VE ORDU

Türkiye siyasetini anlama çalışmasında ordunun iktidarla ilişkisi -hatta zaman zaman görünür yada görünmeden iktidar oluşu- önemli bir yer tutar. Ordu, Osmanlı Devleti'nin çözülme döneminden itibaren yönetim ve siyasette etkili olmuş ve giderek bu etkili konumunu güçlendirmiştir. Osmanlı'dan bu yana en güçlü ve köklü kurum olan ordunun, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde askerlikten ziyade politikayla ilgilendiği bilinen bir gerçekliktir. Modernleşme çalışmalarının ilk başlatıldığı kurum olan ordunun, Cumhuriyet'in ilanında etkin bir rol üstlendiği ve hem ideolojik çalışmaların hem de yapılan köklü değişimlerin destekçisi olmuştur. Askeri bürokrasinin sistem içinde özerklik kazanımı, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamış, erken cumhuriyet döneminde kısmen zayıflamış fakat 1960 sonrasında kuvvetlenmiştir. 1971 ve 1980 müdahaleleri neticesinde bu özerklik hali artmış ve çeşitli biçimlerde yeniden üretilmiştir.

Bayramoğlu'na (2010: 11-12) göre askeri vesayet geleneğiyle iki anahtar kavram vardır; Bunlar "özerklik ve merkezileşmedir". Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal sistem içinde, daha doğrusu devlet sistemi içerisinde yasal bir destekle özerk bir konuma sahiptir. Bu özerk konum üç temel alt özerklik tarafından desteklenir. Birinci alt özerklik mali özerkliktir; Türk Silahlı Kuvvetleri kendi bütçesini, kendi harcamalarını, siyasi iktidardan, yasama organından ve denetim mekanizmalarından azade bir şekilde hazırlar. İkincisi idari özerkliktir; iç yapılanma, iç denetim mekanizmaları tamamen içe kapalı bir şekilde düzenlenmiştir. Üçüncüsü ise politik özerkliktir; asker-sivil ilişkileri arasındaki yetki-sorumluluk mekanizmasının kâğıt üzerinde kalmasından, Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakan karşısında sorumlu olmakla birlikte, bu sorumluluğu siyasi güç dengeleri içerisinde bağımsız bir konuma

kavuşturmasından kaynaklanır. Bu özerklik kavramı aslında temel bir işleve işaret eder: Türk Silahlı Kuvvetleri kendisini denetletmez. Ne harcamalar açısından, ne askeri faaliyetler açısından, ne idari işlemler açısından bir denetim söz konusudur. Buna karşılık, kendisini denetleyici bir güç olarak tasarlar. İkinci kavram "merkezileşme" kavramıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'de çok az altını çizdiğimiz aşırı merkezi yapısı vardır. Bu, Batı ordularıyla karşılaştığımızda daha çok anlaşılabilir bir yapıdır. Bu yapıda Genelkurmay başkanı askeri olandan hukuki olana kadar, askeri olanla ilgili tam bir miktatıs görevini yapan ve tüm yetkileri kendisinde toplayan bir gücü ifade eder. Batı örneklerine bakıldığında temel olarak görülen şudur: Genelkurmay başkanlıkları birçok ülkede emir-komuta mekanizmasının tepesinde bulunmaz. Her kuvvet deniz kuvveti, kara kuvveti, hava kuvveti olmak üzere ayrı ayrı emir-komuta mekanizmasına sahiptir ve Genelkurmay başkanı kuvvetler arasında koordinatör görevi yapar. Genelkurmay başkanlarının emir-komutayı devralması ancak dış ülkelere yapılan operasyonlar söz konusu olduğunda, yine koordinasyon gereğiyle olur. Anlamı şudur söz konusu düzenlemelerin: Askerin içerisindeki çeşitli birimler, kuvvet birimleri, farklı yollardan sivil kanallara ve alanlara bağlıdır. Ve sivil denetim temel olarak ordunun içerisinde gücün tek elde toplanmasını engelleyen bir ilkedden yola çıkar. Bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün teokratik hukuk devletlerinde en önemli ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'ye baktığımız zaman bunun tam tersini görürüz. Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı dışında sivil otorite karşısında hiçbir muhatap yoktur. Deniz, Hava ve Kara Kuvvetleri, Jandarma Komutanlığı dahil olmak üzere, hepsi emir-komuta içerisinde bütçeleri itibariyle, idari eylemler ve askeri eylemleri açısından Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıdır. Tabii bu durum Genelkurmay Başkanlığı'nın, askeri yargıçların, Yüksek Askeri İdare Mahkemesi'nin yüksek yargıçlarının dahi sicil amiri olmasını gerektiren bir aşırı merkezileşmeyi doğurur. Merkezileşme özerk yapıyı pekiştiren, onun tuğlasını oluşturan çok önemli bir unsurdur; içe yönelik denetlenmenin bütün kapılarını kapatan yapıdır.

Ordunun siyasete etkisi Osmanlı Devleti'nin son döneminde artar ve Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar devam eder. Osmanlı Devleti'nin çözülüş sürecine girmesiyle birlikte ordunun önceki dönemlerden farklı olarak toprakları koruma ve padişahın bu topraklara hükmetmesinde anahtar rol

oynama işlevini yitirdiği bilinmektedir. Zayıflayan siyasal otoriteye koşut olarak, orduda siyasallaşmanın vücut bulduğu ve klasik dönemde padişahın otoritesine tabi olan ordunun bu konumundan sıyrıldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda yeniçerilerin eylemlerine işaret etmek klasik dönemdeki ordu-siyaset ilişkilerin seyrinin önemli ölçüde değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yönetime muhalefetin yoğunlaştığı yıllarda yeniçeri saflarındaki isyanlar padişahların tahttan indirilmesine hatta ölümüne yol açmıştır. Modernleşmenin başlatıldığı kurum olan ordunun, Osmanlı'da bir orta sınıf (burjuvazi) yokluğunun da etkisiyle anayasanın ilanı ve meşrutiyetin ilanında öncülük ettiği bilinmektedir. Osmanlı mirası, modern Türkiye tarihindeki ordu-siyaset ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır (Burak, 2011: 46).

Düzensiz, kural tanımayan, savaşların kaybedilmesinde en büyük sorumlu olarak görünen ve reform karşıtı bir çizgi benimseyen yeniçeri ordusunun II. Mahmut tarafından 1826'da lağvedilmesi sonrasında klasik dönemin kurumsallaşma yapısı özellikle ordu bağlamında büyük ölçüde değişime uğramıştır. Batılı ordular örnek alınarak yeniden oluşturulan modern ordu ve merkezi bürokrasi de güçlendirilerek ordu saflarındaki siyasileşme (yeniçeri zihniyeti) bertaraf edilmeye çalışıldı. Ancak ilerleyen dönemde açılan askeri okullar, yine yönetime muhalif askerlerin çıkmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan Harbiye Mektebi askerlerin siyasetle ilk tanıştıkları yer olmuştur.

Tanzimat döneminde Kuleli Olayı (1859) ve I. Meşrutiyetin ilanı (1876) asker - sivil ilişkileri bağlamında önemli gelişmelerdir. Zira I. Ve II Meşrutiyet gerçekte askeri bir darbe niteliğindedir. Padişahın yetkilerine kimi kısıtlamaların konulması gerektiğine inanan üst düzey sivil ve askeri memurlar grubu bu harekette etkin rol oynamışlardır. 1889'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan İttihad-i Osmanlı Cemiyeti bu tepkilerin vücut bulduğu bir örgüt niteliğindedir. 1895 itibariyle bu yapılanma Fransa'da kendine Jön Türkler adını vermişti. 1876 - 1908 arası 'ordu - siyaset - devlet' odaklı bir okumada ordunun dominant rolünün oluşum süreci göze çarpmaktadır. Şöyle ki, 1876'da olduğu gibi muvazzaf subayların desteği olmadan, sultanın otoritesine karşı durmak çözümlenme dönemi de olsa zordu. Ancak açılan askeri okullar kanalıyla mektepli subay kesiminin yoğunluk kazanan istibdat karşıtı duruşu

ve siyasileşmesi sebebiyle yönetime muhalif sesler ordu desteğiyle vücut bulabilmekteydiler (Burak, 2011: 48).

Erken Cumhuriyet ve Tek Parti Döneminde ise ordu kurucu ve kollayıcı güç konumundadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, subaylar, bürokratlar ve toprak sahipleri kısaca Jön Türk iktidar yapılanmasının orta kademeleri direniş hareketinin liderliğine soyundular. 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşunda da bu kadrolar başroldeydi. Milli Mücadele kadroları geniş ölçüde İttihatçılardan oluşmaktaydı. Cumhuriyet kurulduktan sonra da aynı kişiler yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır. Paşalar Komplosu'ndan sonra orduda Mustafa Kemal Paşa'ya başkaldırabilecek hiçbir önemli komutanı kalmamıştır (Tunçay, 1981: 113). Bir anlamda ordu tamamıyla kendisine bağlı komutanlardan oluşmaktaydı.

Kurtuluş Savaşı yılları asker - sivil ilişkilerinin seyri açısından önemlidir, zira bu yıllarda asker siyasetten uzakta tutulmak isteniyor ancak olağanüstü savaş koşulları sebebiyle de asker, siyaset yapıyordu. Bu yıllarda savaşın da etkisiyle ordu giderek daha merkezi ve özerk bir hal almıştır. Mete Tunçay'a (1981: 113) göre ise ordu, 1923 sonrası peyderpey yönetimin yasama kolundan yasal olarak uzaklaştırılacaktı. Örneğin, Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesiyle ordunun siyasete karışma yasağı pekişmiş oldu. Açıktan siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak, imzalamak veya basına yollamak bir ordu mensubu için suç addediliyordu. Ayrıca, tek parti dönemi boyunca Silahlı Kuvvetlerin hükümetin icraatlarını destekleyen bir konumda olduğu, kurulan İstiklal Mahkemeleri ve Sıkıyönetim Mahkemeleri gibi kurumlardan da anlaşılmaktadır.

Atatürk özelinde konuya eğilecek olursak, Atatürk'ün asıl hedefinin, orduyu siyaset dışında tutmak değil, ordunun kendine ve çevresine bütünüyle sadık kalmasını sağlamaktır. Tek parti döneminde asker - sivil ilişkilerinde askerin geri planda kaldığı görülmektedir. Özellikle devrimlerin uygulanmasında ve yeni rejimin yukarıdan aşağıya doğru içselleştirilmesinin sağlanmasında Silahlı Kuvvetler, adeta sivil siyasi otoritenin bir aracı olarak çalışmıştır. Atatürk sonrası tek parti döneminde de ordu rejimin en önemli destekçisi ve koruyucusu olmaya devam etmiştir.

1960 yılı, ordu-siyaset ilişkisinde yeni bir sürecin başlangıcıdır. Ordu bu tarihten itibaren her on yılda bir olmak üzere dört defa siyasi yapıya müdahale ederek

kontrolü eline aldı. Dördüncünün tarihi biraz gecikti ama dolaylı ve son derece etkili bir müdahale oldu. Bu müdahaleler Türkiye'nin ideolojik, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel sürecine yeni boyutlar ve anlamlar ekledi. Ancak istisna niteliğinde olan ve anayasal düzeyde değişikliklere yol açan bu müdahalelerin dışında, esasında ordu tüm cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye siyasetinin hep gündeminde oldu. Üstelik yasal anlamda gündemde oldu, gündemi belirledi ve oluşturdu. Aslında bu sürecin başlangıcı tek partili döneme kadar uzamaktadır. Fakat Türkiye 1950 yılındaki demokratik seçimlerle çok partili hayata geçiş yaptığında ordu, iç güvenliğin tehdit altında olduğunu ifade ederek bazen bazı yasaların geçmesini engellemek ya da geçirmeye zorlayarak, bazen de Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerini istifaya zorlayarak ya da alaşağı ederek demokratik sivil yönetime müdahale etmiştir. Bu darbe ve muhtıralar bazen emir komuta zinciri içinde (12 Eylül Darbesi gibi); bazen de emir komuta zinciri dışında sadece bir grup subay tarafından (27 Mayıs Darbesi gibi) planlanmış ve icra edilmiştir. Ordu 1960 ve 1980 yıllarında iki kez yönetime el koymuş, 1971 ve 1997 yıllarında ise hükümeti istifaya zorlamıştır.

27 Mayıs 1960'ta yapılan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk askerî darbedir. Dönemin Genelkurmay Başkanı da dahil 200'den fazla general, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes yönetime el koyan askeri grup tarafından tutuklanmıştır. 37 düşük rütbeli subay tarafından planlanıp icra edilen darbe, emir komuta zinciri içinde yapılmamıştır. Darbeden sonra bu subaylar ve Emekli Orgeneral Cemal Gürsel in oluşturduğu Millî Birlik Komitesi ülke yönetimini üstlenmiştir. 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri komutanı Muhsin Batur'un imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra vererek hükümetin istifaya zorlandığı askeri müdahale geldi. Ordu 12 Eylül 1980 günü emir-komuta zinciri içinde 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtirasının ardından Türkiye Cumhuriyeti tarihinde üçüncü açık müdahalesi yaparak ve yönetime el koydu. Bu müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakan'ı olduğu hükümet görevden alındı, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedildi, 1961 Anayasası kaldırıldı, bütün derneklerin faaliyetleri de durduruldu. Parti liderleri önce askeri üslerde gözetim

altında tutuldu, ardından yargılandı. Darbeden sonra 1982 Anayasası hazırlanarak, 1983 yılında siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmiştir. 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonucu açıklanan kararlarla irticaya karşı olduğu iddia edilen süreç başlar ve Refah Partisi'nin büyük ortağı olduğu hükümet istifa etmeye mecbur bırakıldı. Yaşananlar, çeşitli kaynaklar tarafından post-modern darbe olarak adlandırılmıştır. Ordunun siyasete en son müdahalesi Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısı ile 27 Nisan 2007 tarihinde gece saat 23:20'de yaptığı, lâiklikle ilgili açıklamadır(27 Nisan bildirisini). Bu açıklama bazı siyasetçi ve gazeteciler tarafından bildiri internet aracılığıyla verildiği için "e-muhtıra" olarak da adlandırılmıştır. AK Parti hükümetleri döneminde ordu-siyaset ilişkileri farklı bir rotada gelişti ve ordunun siyaset üzerindeki vesayetçi gücü zayıfladı.

Sonuç olarak Osmanlı'nın son dönemlerini takiben, Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze dek tek-parti dönemi dışında neredeyse her zaman Türk Ordusu şu veya bu şekilde siyasette söz sahibi olmayı sürdürmüştür. Ordunun sahip olduğu siyasi rol, Türkiye'deki sosyo-kültürel değerler, tarihi miras ve ordunun Türk modernleşme sürecinin taşıyıcı gücü olmasıyla da devamlı olarak yeniden üretilmektedir. Genel olarak Türk ulus-devletini özel olarak ise Atatürk devrimlerini "iç" ve dış düşmanlardan koruma misyonu, ordunun siyasetteki ayrıcalıklı konumunu güçlendiren bir diğer faktördür.

1.4. SİYASET VE DİN

İnsanlar içinde buldukları toplumun kültür kalıplarına dayanan kendine özgü yaşama koşulları içinde var olurlar. Bu nedenle genel bir ifadeyle, kişilik kültür yapısının bireysel bir ifadesi, kültür ise kişililiğin kolektif ifadesi denilebilir. Din kültürün bir parçası ve temel bir toplumsal kurum olarak önemli bir unsurdur. Bu nedenle insanlar içine doğdukları toplumsal grupta belirli bir dinin değer ve inançlarıyla doğrudan doğruya muhatap olur. Örgütlü yada örgütlenmemiş din, tarihsel süreçte gücü ve etkinliği değişmiş olsa da, toplumsal yapıyı oluşturan ekonomi, siyaset, hukuk, ahlak, kültür vb. gibi alanlarla sürekli karşılıklı ilişki içinde bulunmuştur.

Türkiye'deki siyaset ve din ilişkisine bakıldığında tartışmalar daha çok İslam-İslamcılık ve laiklik ekseninde yapılmaktadır. Özellikle cumhuriyet sonrası uygulamalar neticesinde bu kavramlara başka anlamlar da (irtica, dinsizlik, ilerencilik-gericilik, çağdaş-çağdışı vb.) eklenerek ve diğerini ötekileştirerek tartışmalar devam etmektedir.

Cumhuriyet sonrası din-siyaset ilişkisini anlayabilmek için önce Osmanlı Devleti'ndeki duruma bir göz atmak gerekir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi için din temelli kuralların devlet yönetiminde etkili olduğu ifade edilse de pratikte durum böyle değildir. Osmanlı'da geçerli olan iki hukuk anlayışı hakimdir; örfi ve şer'i hukuk. Osmanlı Devleti'nde devlet yönetiminde daha çok örfi hukukun ağır bastığı söylenebilir. Örneğin padişahların devletin selameti için gerçekleştirdikleri kardeş katli, şeriat yasalarına taban tabana zıttı. Bu uygulama meşruluğunu örfi hukuktan alıyordu. Yine İslam'ın beş şartından birisi olmasına rağmen, Şeyh'ül İslam Esat Efendi'nin, Padişah Genç Osman'ın hacca gitmemesi için fetva vermesi (Başkaya, 1999) bu duruma yine farklı bir örnektir. Yine aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde askeri, siyasi, mali, hukuki sorunlar divanda görüşülerek karara bağlanıyordu. Divanda sadrazam, vezirler, kazaskerler, defterdar ve nişancı yer almasına karşılık Şeyh'ül İslam, Divan'ı Hümayun üyesi bile değildi. Buraya üye yapılarak yetkilerinin artırıldığı dönem ise Tanzimat'tan sonradır (Başkaya, 1999). Türköne'ye (2011: 483) göre Osmanlı yönetim geleneğinde devletin merkezi konumu ve din karşısındaki önceliği, dini oluşumların devletin denetimi dışına çıkmasına izin vermemiş ve gerektiğinde bunu sağlamak için sert yaptırımlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde devlet din ilişkisi 'devletin her hal ve şartta dinin önünde olması' şeklinde tanımlanabilir. Devlet gerekleri dini gereklerin önünde yer alırken, ikisi arasında bir çatışma çıkarsa, devlet tartışma dışı tutulur; dini gerekler devlet gereklerine göre yeniden yorumlanır. Bir başka deyişle teokrasi ilkelerin tersine Osmanlı düzeninde 'devlet maslahatı*' din maslahatından üstün tutulmuş, dinsel olmayan hukuk ve toplumsal ilişkiler devlet maslahatı gereği

* Maslahat: İslam Hukukunda çok daha genel olarak kamu hukukunda "kamu yararı" anlamına gelmektedir. Bu kavram şeri hükümlerin uygulandığı devirlerde siyasi otoriteye geniş bir yorum alanı açtığı için kritik bir kavramdır. Maslahat yani kamu yararı bazı şeri hüküm ve yönetmeliklerin uygulanmasına imkan tanıyan ve gerektiğinde esnek bir şekilde kullanılan hukuki bir araçtır. Mesela Osmanlı düzeninde zina suçuna recm cezası uygulanmamıştır; gerekçe maslahattır.

varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde din ve dini kurallar doğal olarak toplum yaşamında önemli bir yer tutuyordu ama şunu da unutmamak gerekir ki, Osmanlı'da her şey "devlet"ten sonra gelirdi ve en önemli şey devletin bekasıydı. Bu noktada şunu söylemek mümkündür ki din Osmanlı için önemlidir ama kendi kontrolü altında olması kaydıyla önemlidir.

Din-siyaset ilişkisi farklı dinlere, farklı toplumlara ve tarihsel dönemlere ilişkin çok geniş bir sorunsaldır. İster bireyden ister toplumdaki yola çıkılsın din-siyaset ilişkisini birbirinden ayırmak zor bir iştir kaldı ki, birbirinden ayırmaya çalışmak da bir ilişki biçimidir. Aslında din-siyaset ilişkisini tartışmak bir nokta da meşru güç kullanım tekeli elinde bulunduran siyasal gücü yani devleti ve onun dinle olan ilişkisini incelemek anlamına gelir. Bu da aslında dünyevi otorite ile dini otoriteyi incelemek demektir ve bu durum bizi doğal olarak laiklik sorununa götürür. Devletlerin dinle ilişkileri açısından Laik devletler, dine bağlı devletler ve devlete bağlı din sistemi olarak üçe ayrılabilir. Laik devletler, dinle devlet işlerinin tamamen birbirinden ayrıldığı ve birbirlerinin işlerine müdahale etmediği devletlerdir. Dine bağlı devlet sistemi, devletin esaslarının dinle belirlendiği ve yasalarının tamamen dine dayandığı devletlerdir. Devlete bağlı din sistemi ise, dinin, devlete bağlı olduğu ve devlet içinde örgütlendiği devletlerdir.

Türkiye'nin laiklik tarihi aslında batıya yönelik tarihiyle paralellik gösterir. Ertunç'a (2004: 133) göre batıya yönelişin bir devlet politikası olarak kabul edildiği Tanzimat'tan itibaren yaşanan süreç dikkate alındığı zaman, Türkiye'nin "modernleşme" veya bir başka ifadeyle "Batılılaşma" tarihinin esas olarak "laiklik tarihi" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Modernleşmenin dayandığı felsefi esaslar dikkate alınır, Türkiye'de yaşanan durumun batılılaşma sürecinin özellikleri açısından beklenen ve hatta zorunlu bir durum olduğu anlaşılır. Bu nedenle modernleşme sürecinde sahip olunan laiklik, Türk kültürünün kendi dinamikleriyle ulaştığı bir aşamayı değil, modernleşmenin diğer bir çok unsurunda olduğu gibi ithal ürünü bir aşılama ifade etmektedir. Laiklik önemlidir, çünkü batılılaşma/modernleşme sürecinde diğer bütün oluşum ve değişimlerin temeli olma görevini üstlenecek kadar fonksiyonel bir niteliğe sahiptir. Bu durumu ise, olanca açıklığı ile, Türkiye'nin modernleşme sürecinde görmek mümkündür. Özellikle de

Cumhuriyet dönemi dikkate alındığında görülür ki; bütün düşünce ve uygulamalar laikliğe gitmekte ve bütün düşünce ve uygulamalar laiklikten çıkmaktadır.

Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde laiklik tartışmasına girmeden önce kavramın anlamına bakmak gerekir. Laikliğin tek bir anlaşılış ve yorumlanış biçimi yoktur. Kavramın, geniş bir perspektiften hareketle üç alanda ele alınması mümkündür. Laikliği, Anglo-sakson dünyasındaki sekülerizm kavramı ile birlikte düşündüğümüzde felsefi, sosyolojik ve siyasî-hukukî anlamları açısından ayrı ayrı ele alabiliriz. Felsefi bakımdan laiklik, metafizik ve teolojik inanış ve varsayımları rasyonel bilgidan ayırarak, bilginin referansının Tanrısal olmaktan çıkarılıp tamamen beşerî- rasyonel bir temele oturtulması ve beşerî sorunları çözmekte ikincisinin üstün görülmesiyle ilgilidir. Batı dünyasında Ortaçağın sonlarında başlayıp modernitenin temel uğrak noktaları olarak kabul edilen Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemi boyunca çeşitli filozofların katkılarıyla güçlü bir gelenek haline gelen laik-rasyonel düşünce, eski Tanrısal evren anlayışı yerine modern bilimlerin de temelinde yer alan rasyonel bir evren tasarımı gelişmiştir. Bu anlamıyla sınırlı düşünürsek laikliğin önceki dinsel evren tasarımıyla çatıştığını, ona karşıt olduğunu söyleyebiliriz. Felsefi anlamını diğer anlamlarından ayırtırmak için, laik düşünce akımlarını ve bunlara bağlı hareket ve tutumları ifade etmede laiklik yerine Fransızcadaki anlamına yakın olarak 'laisizm' (laicisme) kavramını kullanabiliriz (Türköne, 2011: 469).

Laikliğin sosyolojik anlamını ifade etmek için özellikle 'sekülerleşme terimi kullanılmaktadır. Aslında bu terim, Anglo-Sakson dünyada, laiklik kelimesinin farklı içerikte karşılığıdır. Buna göre sosyolojik anlamda laiklik, dinin toplumsal hayattaki etkisinin en aza indirilmesini, toplumun büyük ölçüde sekülerleşmesini (dünyevîleşmesini) ifade eder. Bu durum toplumsal yapı ve ilişkilerde insan akli ve yaşama pratiğinin temel olması, dinî, mistik ve irrasyonel unsurların ikinci plana düşmesi demektir. Bir başka deyişle modernleşme ile birlikte yaşanan sekülerleşme sürecinde dinin toplumsal önemi azalmakta, din toplumsal rol ve kurumların işleyişinde ve bireysel inanç ve eylemlerde daha az etkili olmaktadır. Modernleşme yaklaşımlarında geleneksel toplumdan 'modern sanayi toplumuna doğru yaşanan değişimin temel unsurlarından birisi toplumsal örüntülerin dinî olmaktan çıkıp laik-rasyonel bir hale gelmesi olarak gösterilir. Bu anlamda sekülerleşme, sosyal bilimlerde daha doğrusu sosyal bilimlerdeki modernist paradigma içinde

gelenekselden moderne doğru yaşanan değişimin temel ve kaçınılmaz parametrelerinden birisi olarak kabul edilir(Türköne, 2011: 470). Modernleşme yaklaşımlarına göre modern toplumların son birkaç yüzyıllık tarihine bakıldığında, 'dünyanın büyüden sıyrılması' ya da bir başka deyişle, akılcı düşünce ve davranışın, mistik ve dinsel inançların önüne geçmesi olgusu açıkça görülecektir. Kültürleri ve sosyo-politik yapıları ne denli farklı olursa olsun, tüm toplumların bu süreçten geçmeleri, toplumsal değişimin ve modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir.

Laik terimi, Osmanlı ülkesinde ilk olarak XIX. yüzyılda duyulmasına ve bazı düşünürler arasında ancak XIX. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmasına karşılık, esas olarak uygulamada daha eskilere uzanan bir tarihi vardır. Bu süreçte Tanzimat Fermanı'nı takiben oluşan zihniyet ve uygulamalar önemli bir aşamayı teşkil eder. Fakat laiklik Cumhuriyet'e kadar ki tartışma ve uygulamalarda, hiçbir zaman, Batıdaki Din-Devlet karşılaşması ve bu karşılaşmanın tarihsel sonucu biçiminde açığa çıkan muhtevasıyla var olmaz. Zira, Osmanlı toplumu ve İslam, Batı toplumları ve Hıristiyanlıktan tamamıyla farklı özelliklere sahiptir. Ne laikliğe zemin hazırlayan Kilise benzeri bir kuruma ve ne de laikliği oluşturan Kilise-Devlet çatışmasına ve ne de mezhepler arası çatışmalara/savaşlara genelde İslam ülkelerinde ve özelde de Osmanlı'da tanık olunmamıştır. Bu nedenle, Batı'daki anlam ve uygulamasıyla laikliğin savunulmasına ve uygulanmasına yönelik gayretlere Osmanlı döneminde rastlamak hiçbir şekilde mümkün olmaz (Ertunç, 2004: 134).

Cumhuriyet kurulmadan önce milli mücadele yıllarında ve savaşın sıcak atmosferinde laikliği ve laikliği çağrıştıracak fikirleri bulmak mümkün değildir. Hatta İslamiyet milli mücadelenin öncesinde ve yoğun olarak devam ettiği dönemde ülkenin geleceği noktasında farklı fikirlere sahip olan bütün gruplarda milli mücadelenin manevi gücü ve grupları birleştirici bir ideoloji olarak benimsenir. Düşmanın baskısında olan halifelik makamının temsilcisi olan padişahın kurtarılması en önemli hedeflerden biri olarak gösterilir.

Cumhuriyet'in ilanı ile yeni devletin ana eksenini de belirlenmiştir. Amaç "muasır medeniyetlerin seviyesine ulaşmak"tır. Türkiye Cumhuriyeti'ni her ne kadar Osmanlı içinde yetişmiş kadrolar kurmuşsa da yeni devlet eskisiyle arasında

büyük bir sınır koyar. Hatta bazı dönemlerde onu yok sayar ve onunla ilgili hususları yok etmeye çalışır. Aslında yeni devletin dine bakış açısı da bu yöndedir. Türkiye'deki değişim, yönetici kesimin ve ağırlıklı olarak yurtdışında yada Türkiye'deki modern okullarda okumuş "aydınların" düşüncesiyle şekillenir ve onların uygulamalarıyla bireysel ve toplumsal hayatın çeşitli cephelerinde yer bulur. Türkiye'deki din-laiklik sorunu burada ortaya çıkmaya başlar. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılanlar "halk için ama halka rağmen" ilkesiyle yapılır. Laiklik kavramı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında batıcı düşünürler tarafından ifade edilmekteydi fakat hiçbir zaman dinin toplumdan bu kadar uzaklaştırılması söz konusu değildi.

Cumhuriyet sonrasında laiklik dört düzeyde gerçekleşmektedir.

- 1) Fonksiyonel düzeyde laikleşme: Dinin fonksiyonel yapısında gerçekleştirilen daraltma ve buna bağlı olarak, bireysel ve toplumsal hayatta, dinden boşaltılan alanların dindışı unsurlarla doldurulması.
- 2) Sembolik düzeyde laikleşme: İslam'a ilişkin sembollerin yerini, ulusal kültüre ve sosyal hayata ilişkin sembollerin alması.
- 3) Kurumsal düzeyde laikleşme: Örgütsel yapılarda gerçekleştirilen düzenlemeler; İslam'ın örgütsel gücünü ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar.
- 4) Yasal düzeyde laikleşme: Toplumun hukuki yapısında gerçekleştirilen düzenlemeler; Batı kökenli yasaların alınıp uygulanmaya konulması (Ertunç, 2004: 153).

Türkiye'deki değişim ve dönüşümün temelinden itibaren sorunlu olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Çünkü batıyı anlamak demek onlar gibi olmak anlamına gelmediğini göremeden yada görmek istemeden bir takım uygulamalar yapılmış ve her zaman sorunlar çıkmıştır. Türkiye'nin modernleşme/batılılaşma serüveni laiklikle paralellik gösterir ve toplumsal, yasal, idari, ekonomik sorunların temeli laiklik sorunuyla iç içe geçer. Bunun en büyük nedeni laikliğin batı toplumlarındaki ile Türkiye'deki tarihsel ve düşünsel dayanakların farklı olmasıdır. Batıda uzun bir süreçte gerçekleşen şey, dini otoritenin toplumsal hayattan uzaklaştırılmasından ibarettir. Bu süreçte, din adamları sınıfı, salt "dînî" olan bir rolü

kabullenmişler, toplumsal alandaki tarihsel rollerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Gerçekleşen dönüşüm, dinin (Hıristiyanlığın) özüne büyük oranda uygundur. Çünkü, Hıristiyanlığın veya esas olarak İncil'in toplumsal yönü son derece zayıftır; "Tanrının hakkının Tanrıya, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeyi" temel bir ilke olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, laiklik, din adamları sınıfının tarihsel süreçte inşa ettikleri ve dini referansları zayıf olan bir anlayışı ve bu anlayışın toplumsal yapıdaki karşılıklarını iptal ederek, din adamlarını asıl sorumluluk alanlarına yöneltmenin ismi olarak anlam kazanır. Ancak, Türkiye'de durum Batı'dakinden oldukça farklıdır. Farklılığın temelinde ise din vardır. Türkiye'deki insanların ekseriyetinin dini İslâm'dır; yaşayan kültürün referansı İslâm'dır. İslâm ise Hıristiyanlık gibi toplumsal yönü zayıf bir din değil; tam aksine, hem bireye ve hem de topluma yönelik bir dindir. İslâm, Hıristiyanlıkta olduğu gibi sadece vicdana değil, bireye ve topluma yönelen ve bunları kontrolüne alıp yönetmeyi hedef edinmiş bir dindir (Ertunç, 2004: 145). Yaşamın tam ortasında olan dinin çıkartılıp yerine ikame edebilecek farklı şeyler denenmiş ama günümüzde bile tartışmaların devam ettiğini düşündüğümüzde bu tür uygulamaların başarıya ulaştığını söylemek çok da doğru olmayacaktır.

1.5. BÜROKRATİK GELENEK

Türk siyasetini anlamada anahtar kavramlardan biri de bürokratik gelenektir. Bürokrasi bütün zamanlarda ve ülkelerde önemini koruyarak siyasal yönetimlerle etkileşim içinde olmuştur. Bürokrasi, bürolarda çalışanların ya da (kamu) bürokratların iktidara sahip oldukları, ya da en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları bir yapıyı ifade etmektedir.

Bürokrasi ve siyaset ilişkisi ise, bazen birbirini tamamlayarak, bazen zıtlaşarak, bazen de birinin diğerini etkisi altına alması ile şekillenmiştir. Bu anlamda Osmanlı-Türk devlet yapısının işleyişine bakarsak, Osmanlı devletinin kuruluşundan (1299), 1700'lü yıllara kadar askeri bürokrasinin devlet yönetiminde etkili olduğunu görülürken, 1700'lü yıllardan sonra ise askeri bürokrasinin yanında sivil bürokrasi iyice şekillenmiş ve imparatorluğun sonuna doğru etkinliğini arttırarak askeri bürokrasiyi tamamlayan kısmını oluşturduğunu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde olduğu, Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulmasına da bu askeri-sivil bürokrasi ittifakı öncülük etmiştir. Böylece "bürokratik yönetim geleneği" Osmanlı

devletinden devralınarak Tek Parti döneminde de CHP'nin felsefesi ile bir ölçüde yeniden şekillenerek hayatiyetini korumuştur.

En genelde Cumhuriyet dönemi açısından bürokrasi siyaset ilişkisine bakıldığında; Türkiye'deki idari yapının esas özellikleri Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemde şekillenmeye başladığı ve Osmanlı Devleti'nin varisi olması sebebiyle Osmanlı idari yapısının, geleneklerinin merkezi ve bürokratik ağırlığının ve mirasının üzerine kurulduğu görülecektir.

Osmanlı'da modern anlamda bürokratik yapılanmanın temelini Tanzimat'la atıldığı görülmektedir. Bu yapılanmanın ortaya çıkması ile beraber siyasi iktidar ile bürokrasi arasındaki ilişkiler çoğu zaman sorun olmuştur. Cumhuriyetin kurulması ile ortaya çıkan yeni yapılanma sürecinde bu iki kurum uyum içinde çalıştığı izlenimini vermiştir. DP iktidara geldiğinde ise bürokrasi, o güne kadar alışık olmadığı bir siyasi iktidar ile karşı karşıya gelmiştir. İlk defa Türk kamu bürokrasisi demokratik yollardan iktidara gelen bir siyasi parti ile çalışmak durumunda kalmıştır. Bürokrasinin, serbest seçimler yoluyla iktidara gelen bir parti hükümeti ile çalışması, alışagelmış bir durum değildi. Dolayısıyla bürokrasinin önceki alışkanlıkları ile kendisinden beklenen yeni roller arasında önemli farklılıklar olacaktır ve olmuştur da. Her iki kurum da, birbirlerine karşı belirli bir ön yargı taşıdıkları ve bu önyargıların ilişkilerde belirleyici bir nitelik gösterdiği anlaşılacaktır.

Tanzimat bürokratlarının özelliği devlet yönetiminde yalnızca kendilerini yetenekli gören kapalı bir grup ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, bu zamanda sivil bürokrasinin emredilene yapma durumundan, politika oluşturma, öneride bulunma, alternatif çözümler üretme aşamasına gelmiştir. Tanzimat ile birlikte, sivil bürokrasi, bağımsızlığını sağlayabilmek ve kendi modernleştirme programını uygulayabilmek için otoriter bir devlet idaresi geliştirmiştir. Çoğu, tercüme odasından yetişmiş, laik bir eğitim almış ve diploması ya da devlet maliyesi konusunda uzmanlaşmış bürokratik elit, Âli Paşa örneğinde olduğu gibi devlet idaresinin sınırlı bir elit tarafından yerine getirilmesi gereğine inanmakta ve devlet yönetimine yalnızca kendilerini yetkili/ ehil görmektedir (Türküne, 2011: 265).

Cumhuriyet, pek çok alanda olduğu gibi, imparatorluğun bürokratik mirasını da almıştır. 1923-1946 arasındaki 23 yıllık tek parti iktidarının siyasal yaşam

üzerinde hakimiyet kurduğu yıllardır. Bu dönem içinde bürokratların statü ve prestijleri oldukça yüksek gözükmektedir. 1923 yılında Cumhuriyet rejimine geçiş, Osmanlı son döneminde Tanzimatla beraber başlayan Batılılaşma sürecinin önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Cumhuriyet dönemi rejim ve kurumları geçmişten tamamen bağımsız nevi şahsına münhasır değildir ve kendini geçmişin etkileriyle oluşturarak karakter kazanmıştır. Kurum olarak bürokrasi, şahıs olarak bürokratlar ve zihniyet tarihi gelişimi süreci içerisinde şekillenmiştir. Bürokrasi adeta hayatın her alanında kendini göstermiş, halkın iktidardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bürokrasi halk arasında örgütlerde ehliyetsizliği kötü çalışma ve zararı belirten sözcükler olarak kullanılmıştır.

1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi ile çok partili hayata geçilmiş ve bürokrasinin yaşam alanı daralmıştır. Çok partili hayata geçiş ve belli bir süre sonra iktidarın el değiştirmesi, gerek Türk siyasal hayatının gerekse de bürokrasinin alışık olmadığı yeni bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bu yeni ortamda, başlangıçta çok partili sistemin işlemlerini sağlayacak gerek kanuni düzenlemeler gerek kurumsal yapılar yeterince oluşturulamamıştır. Böyle bir ortamda muhalefet durumuna düşen CHP bu durumu pek kabullenir görünmemiştir. Bunun yanında tek partiye hizmet eden bürokrasi, çok partili hayata ve DP'nin liberal yönetim politikasına çok sıcak bakmamıştır. Bürokrasi kaybolan prestijini yeniden kazanmak için 27 Mayıs 1960 darbesi yapılmış, atanmışları seçilmişlere karşı güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

12 Mart 1971 muhtırası ve sonrasında Anayasa'da yapılan bazı düzenlemelerle bürokrasi-siyaset ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde yapılan bazı değişiklikler özerk hale getirilen bazı kurumların özerkliğinin kaldırılarak, bu tarz özerk kurumların varlığından istifade ederek, gittikçe güçlenen sivil toplum kuruluşlarına karşı devletin konumunun, dolayısıyla bürokrasinin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Tanzimat döneminde şekillenen bürokratik gelenek, Meşrutiyet ve Cumhuriyette de egemenliğini korumuştur. 1970'li yıllara kadar kendi dışında gelişen toplumsal güçlerle mücadele içinde olan bürokratik eliti, Weberci anlamda bir bürokrasiden farklılaştıran temel unsur siyasetin uygulayıcısı olmaktan çok siyaset yapan bir aygıt olmasıdır. Türk bürokrasisinin başından beri biçimsel değil,

özsel/değersel bir rasyonaliteye sahip olduğu söylenebilir. Yani bürokrasi sürekli olarak bir siyasî misyonun koruyucusu olma işlevini üstlenmiş bulunmaktadır.

2. CUMHURİYET SONRASI TÜRK SİYASETİ

Siyaset anlayışı bakımından Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yılları görünüşteki farklılığına ve farklı kimlik iddiasına rağmen aslında son dönem Osmanlı siyaset ve idare geleneğinin devamı niteliğindedir. Zira cumhuriyeti kuran kadro Osmanlı devlet ve siyaset anlayışı içinde yetişmiş, "Osmanlı terbiyesi" almış Osmanlı'nın önde gelen sivil ve askeri bürokratlarından oluşan kişilerdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı ekonomik, askeri, kültürel ve siyasal yapı Osmanlı'nın bir uzantısı şeklinde olup aynı zamanda miras kalan nüfus ve zihniyet yapısı yine Osmanlı kökenliydi. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki siyaset anlayışı Osmanlı Devleti'ndeki son dönem siyaset anlayışının bir uzantısı niteliğindedir. Bu noktada Modern Türkiye'nin siyasi tarihi, bir bakıma, yenileşme arayışlarının tarihidir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren hızlanan bu arayışın özünü, devletin yeniden yapılandırılması ve siyasal meşruluk anlayışının değiştirilmesi yoluyla, devlet-toplum ilişkilerinin de kısmen yeni ilkelere bağlanması çabaları oluşturma gelmiştir (Armağan, 2003: 17). Önceleri askeri alanda başlayan arayış ve yenileşme hareketleri sonrasında her alana yayılmış, Tanzimat ile Islahat Fermanıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi ve kısmen de sosyal yapısının yeniden düzenlenmesi yolunda önemli adımlar atılmıştı. Osmanlı'nın son döneminde her alanda devam eden arayış ve yenileşme hareketleri Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Osmanlı'nın "Tanzimat"ı, Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasi ve toplumsal yeniden-inşa girişimine dönüşerek bir bakıma devam etmiştir. Nitekim Batılı gözlemciler de Cumhuriyet dönemindeki "devrimleri" Tanzimat'la başlayan yenileşmenin devamı olarak görmüş olmalıdır ki, bu girişimleri genellikle Atatürk "reformları" olarak adlandırmayı tercih etmişlerdir. Ne var ki, bir ulusal devlet kurma arayışı içindeki Cumhuriyet seçkinlerinde, devamlılıktan çok kopma düşüncesi hakim olmuştur. (Armağan, 2003: 17). O halde Cumhuriyet sonrası Türk siyasetini anlayabilmek için Osmanlı'nın son dönem siyaset anlayışına bakılmalıdır.

2.1. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE SİYASET

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal anlayışında Osmanlı'dan izler taşıdığını belirlemiştik. O halde yapılması gereken ilk iş Osmanlı'nın siyaset Anlayışına bir göz atmaktır. Osmanlı, altı yüz yıl hüküm sürmüş, üç kıtaya yayılmış, içinde milyonlarca insanı ve birçok etnik grubu barındırmış büyük bir devlettir. Osmanlı'nın siyaset anlayışından bahsetmek oldukça zor bir iştir. Zira Osmanlı içinde bir tek Osmanlı'dan bahsetmek mümkün değildi. Mekana ve zamana bağlı olarak farklı siyasalar uygulanmıştı. Bu noktada Osmanlı siyasetini anlamak için genel özelliklere bakıp bir üst bakış oluşturmak gereklidir. Bu yolu izleyenlerden Şerif Mardin Osmanlı siyasetini çözümlmek için “merkez-çevre” kavramını ortaya atmaktadır. Ona göre Osmanlı siyasal sisteminde sürekli olarak bir merkez-çevre gerilimi vardı. Avrupa'da, özellikle modern devletin kuruluşunda çevrenin merkezle çatışmaya girdiği ve zamanla ikisinin kısmi olarak iç içe geçtiğini söylerken Osmanlı için böyle bir durumun söz konusu olmadığını vurgular. Osmanlı'nın ilk yıllarından itibaren dil ve edebiyatından ekonomisine, kültüründen giyiniş tarzına kadar çevreden farklı bir merkez ortaya çıkmıştı (Mardin, 2000: 34-52).

On dokuzuncu yüzyılla birlikte çevrede önemli gelişmeler meydana geldi. Avrupa'dan ithal edilen piyasa malları, Anadolu'nun daha fazla gelişmiş bazı bölgelerine girmeye başladı. Her çeşitten ve her kökenden eşraf, ekonomik işlere gittikçe daha fazla ilgi duymaya başladığından, yerel eşrafın daha önceki etki temeli yavaş yavaş değişime uğradı. Bu noktada devlet ve çevre birbirine yaklaşmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılda aynı zamanda Türkiye'de bürokrasi değişime uğramaktaydı. Bu yüzyılın sonlarında Osmanlı bürokrasisinin “mirasa dayanan” yada “Padişah Kökeni” diyebileceğimiz özellikleri, akılcı bir bürokrasiye yerini bırakıyordu (Mardin, 2000: 55-56). Bu dönemdeki bürokrasi aynı zamanda Osmanlı içindeki reform yada batılılaşmanın lokomotif durumundaydı. Ayrıca hemen belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da reform çabaları doğrultusunda açılan okullarda askeri ve sivil bürokrat yetişmişti. Bunların büyük bir kısmı ulusçuluk fikrinden etkilenmiş, ulusçu bir bürokrat yapısı oluşmuştu.

Mardin (2000:58), Jön Türk devrimiyle merkez ve çevre arasındaki gerilimin arttığını söylemektedir. Ona göre Jön Türkler ‘İttihat ve Terakki’ sloganında cilalanıp

parlatılmış olarak yeniden ortaya çıkıyordu. Jön Türk devriminden sonra bu yeni kişiler sultanı sahneden uzaklaştırınca, taşra eşrafını, geleneksel bürokratların ve daha önceki reformcuların gördüğünden de daha kötü insanlar olarak gördüler. Jön Türk meclisinde etrafın merkezîyetçilikten kurtulmayı ve daha az askeri denetimi amaçlayan yasa tasarıları, ayrılıkçı akımların gerçek bir tehdit gibi görünmeye başladığı sırada, onları gerçekten kuşulanılacak kimseler durumuna soktu.

Emre Kongar da Türk siyasal yaşamını çözümlmek için Osmanlı'ya dayanan Şerif Mardin'in çözümlemesine benzeyen bir kavramlaştırmaya gitmektedir. Ona göre Türk siyasal yaşamı Osmanlı'dan ödünç alınan iki karmaşık cephe doğrultusunda çözümlenebilir. Bunlardan biri devletçi-seçkinci cephe diğeri ise gelenekçi liberal cephedir (Kongar, 1999: 131).

Kongar'a (1999: 131) göre devletçi –seçkinci cephe, batılılaşma düşüncesi ve simgesi çevresinde oluşmuştur. İmparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, bu cephenin yaratıcısı ve önderi niteliğini taşır. Bürokrasi, toplumda kendiliğinden oluşan sınıfların desteğinden yoksun olduğu için, bütün yenilikleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçti. Bürokratlar batılılaşma yolundaki devrimleri gerçekleştirebilmek için, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamın her düzeyinde devletin işe karışması gereğine inanıyorlardı. Devletçi-seçkinci cephenin özellikleri baskıcı bir tutum içinde olmaları, batı tipi bir toplum modelini benimsemiş olmaları, ekonomik etkinlikler kadar, toplumsal ve kültürel yaşamın da devlet tarafından denetlenmesinden yana olmaları olarak sıralanabilir. Yine Kongar'a göre gelenekçi-liberal cephe devletçi-seçkinci cepheye bir tepki olarak doğdu. Cephenin liberalizmi gerek ekonomik, gerekse siyasal eğilimlerini yansıtıyordu. Kişinin hak ve özgürlüklerini kısıtladığı için devletin baskıcı bir tutumla siyasal yaşamı denetlemesine karşı çıkıyordu. Aynı nedenle devletin ekonomik yaşama karışmasını da istemiyordu. Böylece hem siyasal, hem de ekonomik olarak liberal çizgide belirlenen bir yaklaşım geliştirilmişti (Kongar, 1999: 132). Öte yandan cephenin gelenekçiliği, batılılaşma yönünde topluma baskı ile benimsetilmek istenen yeniliklere karşı bir direniş olarak biçimlenmişti. Gelenekçi-liberallerin özelliklerine bakıldığında, bürokratik büyük bir merkezi yönetimin yerine yerinden yönetimi (adem-i merkezîyetçilik) önermeleri, kendilerini halkın gerçek temsilcileri olarak göstermeleriydi.

Hem Şerif Mardin'in hem de Emre Kongar'ın Osmanlı'nın son dönem analizleri birbirine benzemektedir. Mardin'in 'merkez' dediği alanı Osmanlı'nın son döneminde Kongar'ın 'Devletçi-Seçkinci' olarak işaret ettikleri doldurmaktaydı. Yine devletçi-seçkinci batılılaşma taraftarı ve yenilikleri merkezden indirgemeci bir şekilde yaparken, merkezin özelliği de hem batılılaşmayı öngörmesi ve yeniliklerin lokomotif niteliğini taşıması her iki kavramı birbirine yaklaştıran unsurlardır. Aynı şekilde Mardin'in 'çevre' olarak nitelendirdiği Kongar'da 'gelenekçi-liberal'e tekabül etmektedir. Zira çevreyi oluşturanlar merkezin dışında devletçi-seçkinin dışında kalanlar yani gelenekçi-liberaller oluşturmaktaydı. Çevrenin merkeze karşı olan tavrı ve gelenekçi-liberallerin adem-i merkeziyetçiliği ile örtüşürken aynı zamanda İslam dini etrafında buluşmaları benzerliklerini ortaya koymaktadır. Mardin İslam dininin zorunlu olarak çevreye kaldığını çünkü kendilerini merkeze karşı ifade edecek tek alanın din olduğunu söylerken Kongar İslam'ın, devletçi-seçkinin yaptığı yeniliklere karşı bir tepki olarak gelenekçi-liberalin sarıldığı bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Bu geniş açıklama sonrasında Osmanlı Devleti'nin yirminci yüzyıla pek de iyi girdiği söylenemez. Maliyesinin bozuk olması hatta 1881'de kurulan Düyun'ı Umumiye ile gelirlerinin büyük bir kısmına el konulması, kapitülasyonlar ve yaptığı savaşlar ve sürekli kaybettiği topraklarla iyice güçsüz duruma düşmüştü. Avrupa "hasta adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı'nın ölmesini bekliyordu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanında Etkin bir rol oynan İttihat ve terakki bundan sonrada Osmanlı'nın son dönem siyasi hayatına damgasını vuracaktı. Bu dönem içerisinde devletçi-seçkinci yapısıyla merkezi İttihat ve Terakki temsil etmeye başlamıştı. Her ne kadar 31 Mart (13 Nisan 1909) ayaklanmasıyla gelenekçi-liberallerin bir uyanışa geçmesi ve 1911 yılında İttihat ve Terakki'ye karşıt bir çok grubun birleşmesiyle oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması gelenekçi-liberallerin siyasal alana ilk çıkışları olarak yorumlanabilir. Yalnız 1913'de Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast sonucunda İttihat ve Terakki kendisine muhalif bütün kanatları sindirerek muhalefeti yok etmişti.

2.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SİYASET

Cumhuriyetin ilk yıllarında da hatta birinci mecliste bile devletçi-seçkinlerle gelenekçi-liberallerin sürekli bir çatışma halinde olduğu görülmektedir. Birinci mecliste bir çok grubun olması Mustafa Kemal'in rahatça çalışmasını engellemekteydi. Bu doğrultuda o, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu. Bu oluşum aynı zamanda devletçi-seçkinlerin meclis üzerindeki denetimini simgelemekteydi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun karşısına birinci mecliste gelenekçi-liberal kanadı temsil eden ikinci grup kuruldu. Kongar'a (1999: 137) göre bu grubun özelliği Mustafa Kemal'e karşı olması ve eski toplumsal-siyasal düzene bağlı olmalarıydı.

Kurtuluş Savaşı sonrasında yeniden yapılan seçimler sonucunda seçimlere katılan adayların listesinin Mustafa Kemal tarafından denetlenmesi sebebiyle ona karşı olanlar özellikle de ikinci grup mensupları meclis dışı kaldı. Özellikle Mustafa Kemal'in Dumlupınar ve Başkomutanlık Meydan Muharebelerinde Ordunun başına geçmesi ve düşmanın bertaraf edilmesi onun nüfusunu iyice artırmıştı. Yalnız hemen belirtmek gerekir ki, ikinci mecliste de muhalefetin meclis dışı kalmasına rağmen çekişmelerin devam ettiğini vurgulamak gerekir. Zira 4 Mart 1925 yılında çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu'na kadar da bu durum böyle devam etmiştir. Seçim sonrasında 11 Ağustos 1923 tarihinde İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde muhalif kanat olmadan açıldı. Bu meclis devrim meclisiydi. Lozan Barış Antlaşması imzalandı ve Cumhuriyet ilan edildi.

Seçimden sonra toplanan ikinci dönem TBMM'de Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk grubunda yaptığı konuşmada (8 Ağustos 1923) cemiyetin "Halk Fırkası" olarak partileşmesi gereğini vurgulamış ve 9 Eylül 1923 yılında bu istek gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren de "Halk Fırkası" Mustafa Kemal'in seçimlerde savunduğu düzenin tam tesisi ve pekiştirilmesi yönünde bir gelişme seyri izlemiştir. Nitekim başta cumhuriyetin ilanı olmak üzere bir çok devrimin hayata geçirilmesi söz konusu partileşmeyle hızlanmış ve Halk Fırkası Atatürk dönemi politikalarının dinamosu olmuştur (Sarıbay, 2001:45).

1923'te cumhuriyetin ilanını, hemen bir yıl sonra hilafetin kaldırılması (3 mart 1924) TBMM'de var olan bölünmeleri derinleştirdi. Öte yandan yeni seçim

kanununun mebusluk ile askerliğin aynı şahısta birleşmeyeceğini örgörmesini bahane eden bir kısım ittihatçı mebuslar, Mustafa Kemal'e cephe almaya başlamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, orduda tasfiyeye girişmiş, bazı arkadaşlarını orduda kalmasını bazılarının ise mebusluğa devam etmelerini sağlamıştı. Bu durum Cumhuriyet Halk Fırkası'nda istifalara yol açtı; eski silah arkadaşlar ve ittihatçılar, meclis içinde birleşerek 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir Paşa başkanlığında ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın genel sekreterliğinde cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olarak "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular (Sarıbay, 2001: 48). Siyasal özgürlükler bakımından parti programı "liberal" bir nitelik taşıyordu ve "dinsel inançlara saygılı" bir parti olduğunu belirtmekteydi.

Fırka özellikle doğu Anadolu'da geniş bir taraftar bulmuştu. Ancak şubat 1925'te patlak veren Şeyh Said İsyanı akabinde olağanüstü yetkilere sahip İstiklal Mahkemelerin kurulması sonucunda Terakkiperver Fırka'nın doğu illerindeki şubeleri isyana destek oldukları ve dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle kapatıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi hükümete partinin tamamını kapatmasını öğütledi ve 5 Haziran 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tamamıyla kapatıldı (Kongar, 1999: 139). Böylece Cumhuriyet döneminde ilk defa gerçekleşen çok partili siyasal yaşam denemesi aynı zamanda parti kapatma geleneğini de başlatmış oldu.

1923-1930 arası dönem Cumhuriyet'in kuruluş sürecinin sürdüğü bir dönemdi. Her türlü karşıt davranışı ortadan kaldıracak hukuksal olanaklar beklendiğine şüphe yoktur. Halk Fırkası'na karşı çıkmak bu 'fırka' Mustafa Kemal'in düşüncelerini yaymak için kurulduğundan ona karşı çıkmak demektir. İşte Şeyh Said İsyanı devletçi-seçkincilere gelenekçi-liberallerin temsilcisi olduğu partiyi kapatmak için aradıkları olanağı verdi. Atatürk devrimlerinin en önemlileri arasında bulunan medeni yasanın kabulü, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi yenilikler İstiklal mahkemelerinin gölgesinde gerçekleşti.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki siyaset anlayışı önemli bir noktada Osmanlı Devleti'nin bir uzantısı niteliğindedir. Merkezi, güçlü bir otorite ve onun karşısında zayıf bir çevre. Yada devletçi-seçkinci ve onun karşısında gelenekçi-liberal bir kanat karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar siyasi şeklin

günümüzde bile hala devamlılığı söylemek mümkün olsa bile Cumhuriyetle birlikte Türkiye'nin Osmanlı'dan çok farklı bir denize yelken açtığını da belirtmek gerekir. Bizzat Atatürk'ün ifadesiyle Türkiye Cumhuriyet'i "müessir medeniyetler seviyesine ulaşmak" hedefindeydi. Bu noktada Osmanlı'da Tanzimat'la resmen başlayan batılılaşma hareketi Türkiye cumhuriyeti ile çok farklı bir kulvara girmekteydi. Osmanlı'da batılılaşma son noktada Osmanlıyı kurtarmak için bir reçete niteliğindedi fakat Türkiye Cumhuriyet'i batılılaşmayı yeni bir devlet kurmak için kullandı. Cumhuriyetin ilk yılları bu anlamda Osmanlı'nın son kalıntılarını yok etme ve aynı zamanda yeni kurulan devletin ayağa kalkmasını ve kökleşmesini sağlayacak bir yandan maddi bir yandan da ideolojik özelliklerin yapılması yada inşa edilmesiyle geçmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI TÜRK SİYASETİNDE KARİZMATİK LİDERLİK VE ÖNEMİ

Bu bölümde karizmatik liderlerin Cumhuriyet sonrası Türkiye siyasetine etkileri Weber'in karizma düşüncesi doğrultusunda incelenmeye çalışılacaktır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından hatta Osmanlı'nın son döneminden başlayarak günümüze kadar devam eden süreçte Weber'in yaklaşımı çerçevesinde hangi liderlerin karizmatik olabileceği ve sadece siyasi yaşama değil bütün sosyal kurumlara etkileri ve bıraktıkları izler tahlil edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle böyle bir tahlil çalışmasında iki önemli sorun karşımıza çıkmaktadır. Birinci sorun günümüzde her alanda ve birçok kişi için kullanılan -biraz da ucuzlatılmış- bir kavram olan karizmayı hangi liderlere vermek gerektiğidir. İkinci sorun ise Türk siyasi yaşamında liderlik araştırmaları yüceltici/savunmacı veya yargılayıcı/mahkum edici iki yaklaşım çerçevesinde yapıldığından bu iki tuzağa düşmeden tahlil yapma zorluğudur.

Birinci sorunu Weber'in karizmatik otorite/lider anlayışı doğrultusunda aşmaya çalışılacaktır. Zira Weber'in karizmatik otorite tipolojisi Cumhuriyet sonrası Türk siyasi yaşamına uygulanabilir nitelikte olması ve siyasi yaşamı anlamamız açısından açıklayıcı bir güce sahip olduğundan sadece yaklaşımsal bir çerçeve sunmamakta aynı zamanda son derece yararlı özgün bir takım analiz ve kavramları ortaya koymaktadır. Yalnız şu noktayı netleştirmekte fayda var. Her ne kadar Weber'in karizma yaklaşımı ve terminolojisi bu araştırmada hem yaklaşımsal hem de analiz safhasında önemli bir yer tutsa da Weber'in tipolojisinin tamamıyla Türk siyasi yaşamına uyarlanması şeklinde düşünülmemelidir. Zira bu çalışmada yapılmak istenen şey Weber'in tipolojisini merkeze koymak yerine siyasal yaşamı bütüncül bir yaklaşımla ve bir süreç olarak ele alıp, Weber'in tipolojiden yaklaşımsal çatı olarak, ilgili terminolojiden de kavramca analiz elemanı olarak yararlanmak böylece, ele alınan süreci bunlar aracılığı ile anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. İkinci sorun da temel hedefi itibariyle, geçmişten bugüne devam eden dinamik bir süreci incelemek niyet ve iddiasında olan bir çalışmada mümkün olduğunca objektif

ve bilimsel bir analize dayanılması, dolayısıyla böylesi bir söylemden mümkün olduğunca uzak durulması gerektiğine inanıyoruz. Bunun da tek yolu var: çalışmada merkez alınan kişi veya kişilikleri yüceltme veya yerme gayretini bir tarafa bırakıp, konunun bütünü, bu arada kişilikleri de bir inceleme konusu olarak ele almak ve olabildiğince soğukkanlı bir biçimde değerlendirmektir.

Bu doğrultuda Weber'in karizma anlayışı çerçevesinde dört lider inceleme konusu olarak seçilmiştir. Bu liderler: Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'dır. Sadece bu liderlerin inceleme konusu olarak alınıp da örneğin İsmet İnönü, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Celal Bayar, Bülent Ecevit, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Alparslan Türkeş, Deniz Baykal, Devlet Bahçeli, Abdullah Gül, Muhsin Yazıcıoğlu vb. gibi Cumhuriyet sonrası Türk siyasi yaşamına yön veren diğer başka liderlerin inceleme konusu yapılmaması noktasına gelindiğinde her ne kadar diğer liderlerin karizmatik olarak nitelendirebileceğimiz özellikleri olsa da Weber'in karizma anlayışı çerçevesinde sadece bu dört lider uygun gözükmez. Zira Weber'e göre karizmatik lider öncelikle kriz zamanlarında ortaya çıkan, düzenleri yıkıcı, yeniden yapıcı ve devrimci özellikleri olan, geniş halk kitlelerini arkasından sürükleyebilen, belirli bir amaç doğrultusunda insanları bir araya toplayabilen ve aynı zamanda başarısını devam ettirebilen kişilerdir. Weber'in kullanımına göre, karizmatik nitelik genellikle din önderlerine reform yaratıcılarına, sivrilmış politik önderlere, "kahraman" sıfatını kazanmış kişilere ve çevresine yeni yaşam anlayışı aşıl原因 benzeri önderlere atfedilebilir. Bu kişilerin "olağanüstü" durumu yalnız istatistiksel frekans yokluğundan çok, basmakalıp (rutin) eylemlerde pek görülmeyen niteliklere iye (sahip) buldukları düşüncesinden çıkmaktadır. Kahraman dediğimiz karizmalı kişilerdeki başlıca özellik, tarihsel güçleri kontrolleri altında bulundurma ve üstün tutulan amaçlarını başarma yönünde yarattıkları inançtan gelmektedir (Aşkun, 1988: 204). Weber'in üzerinde durduğu gibi her liderin "saf" karizmaya sahip olması mümkün değildir. Ama seçilen liderler Weber'in karizma anlayışına daha uygun görülmektedir. Çoğu lider karizmatik diyebileceğimiz bir takım özelliklere sahip olsa da, geniş halk kitleleri tarafından benimsenip desteklense de bir lideri gerçekten karizmatik yapan unsur meydana getirdiği değişim ve dönüşümler ve harekete

geçirdiği yeni mekanizmalardır. Bu noktada karizmatik lider siyasal yaşamda bir dönüm noktasıdır ve önceki dönemlerden ayrıldığı gibi, sonrasına da ışık tutar.

1. KARİZMATİK LİDERLİĞİN TÜRK SİYASETİNDEKİ YERİ

Cumhuriyet sonrası Türk siyasal yaşamına genel olarak sınıf çatışmalarının, çevre-merkez ilişkilerinin, ideolojik gerilimlerin, etnik veya mezhep çekişmelerinin, zaman zaman da ordunun yön verdiği görülür. Aynı zamanda siyasal yaşamı derinden etkileyen ve yön veren önemli bir aktör daha var ki, o da siyasal liderdir. Siyasal lider, Türk siyasi hayatının dinamiğini oluşturan ve Türk siyasetinin anlaşılmasında ve açıklanmasında anahtar rol oynayan bir kavram olarak kabul ediliyor. Türk siyaseti üzerine araştırma yapanların üzerinde durdukları en önemli kavram yine siyasal liderdir. Bu noktada lider Türk siyasetinin odak noktasındadır. Genelde doğu özelde Türk toplumlarında liderin bu kadar baskın bir role sahip olmasının nedeni biraz da tarihsel bir miras olmasından kaynaklanabilir. Zira Öyle ki Türklerin kurmuş olduğu devletlere bakıldığında eski Türklerden Selçukluya, Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyetine kadar siyasete yön veren en önemli figür şüphesiz liderdir. Koruyucu, kollayıcı, hükmün genelde tek sahibi olan zaman zaman paternal bir hal alan bu siyasi gelenek, önceleri kaynağını soy, güç veya aşkın bir varlıktan alırken günümüzde daha çok rasyonel hukuktan alsa da yani meşruluk kaynağı ve biçimi değişmiş olsa da devam etmektedir.

Lider ve liderlik benzeri bir yapılanma her toplumda vardır. Türk siyasi tarihine baktığımızda ise diğer toplumlardan farklı olarak siyasi sisteminin liderlerin görüşleri, kararları ve eylemleri doğrultusunda daha çok şekillendiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Hatta Türkiye'deki siyasi yapılanma özellikle batıdaki siyasi yapılanmadan en önemli farkı siyasetin gelenek yada ideoloji üzerine değil de lider üzerine kurulu olmasıdır. Çoğu gelişmiş toplumda siyasi görüşler partiyle ifade edilirken Türkiye'de siyasi görüşler lider isimleriyle belirtilir. Erbakan'cı, Ecevit'ci, Özal'cı yada Tayyip'ci olmak siyasi tercih noktasında bilgi veren önemli bir araçtır. Genelde parti liderleri siyasetten çekildiğinde yada çekilmek zorunda kaldığında partiler önce önemli bir oy kaybına uğrar sonrasında da siyaset sahnesinde önemli bir yer edinemez. Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti bu duruma

çok güzel örneklerdir. Hatta lider sevgisi o kadar önemli olur ki, yeni doğan çocuklara bile liderlerin isimleri verilir.

Türkiye’de siyasi liderlerin toplumsal, iktisadi, siyasal alanları şekillendirmedeki baskın rolleri günümüzde de devam ediyor. Türkiye’deki siyasi, toplumsal, ekonomik değişimlerin büyük bir çoğunluğu liderler özellikle de karizmatik olarak nitelendirebileceğimiz liderler tarafından şekillendirilmiştir ve şekillendirilmeye devam etmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin siyasi, toplumsal ve ekonomik değişim tarihi aslında liderlerin değişim tarihi olarak okunabilir. Aynı zamanda Türkiye’nin demokrasi tarihi bile aslında liderlerin demokrasi tarihidir. Türkiye’deki siyasi liderlerin uyguladıkları siyasalar, ürettikleri söylemler ve hatta verdikleri günlük demeçlerle siyasetin akışını alt üst edecek güce sahip oldukları rahatlıkla iddia edilebilir. Türk siyasetinde merkez noktada bulunan siyasi lideri anlamak ve çözümlenmeye çalışmak aslında Türk siyasetini anlamak ve çözümlenmeye çalışmaktır.

Türk siyasetine yön veren tek gücün lider olduğunu söylemek çok iddialı ve tek yönlü açıklama olacaktır. Türk siyasi hayatına aynı zamanda sınıf çatışmaları, çevre-merkez ilişkileri, sağ-sol eksenli ideolojik gerilimler, etnik veya mezhep çekişmeleri de yön vermiştir ve vermeye devam etmektedir. Türk siyasetinin ilginç yönü bir lider çıkıp bütün süreçleri değiştirebilmektedir. Bir “lider” veya “karizma” faktörü bütün çatışma eksenlerini kaydırabiliyor, insanlar sınıfsal, dinsel ve etnik konumlarına bakmaksızın bir liderin etrafında toplanabiliyor, siyasi tutumlarını yeniden şekillendirebiliyor. Türk siyasi hayatı, o yüzden Türkiye’de yaşanan sağ-sol, çevre-merkez, etnik, sınıfsal ve dinsel kimlikler kadar lider figürlerinin belirleyici olduğu bir başka çizgiyi de öne çıkarıyor. Bu çizgi Weber’in işaret ettiği karizma ve lider kavramlarının bulunduğu karizmatik liderliktir (Aktay, 2011: 12).

2. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE KURTARICI KARİZMA

Şüphesiz ki, Türkiye siyasetinde karizmatik lider denildiğinde ilk akla gelen isim Cumhuriyetin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürk’ün Türk siyasetinde ayrı ve çok önemli bir yeri vardır. Atatürk Türk siyasetine farklı kimlikleriyle damga vurmuştur. Osmanlı’nın son döneminde kendini

ispatlamış bir paşa, Kurtuluş Savaşı öncesi ve sırasında bir lider ve komutan sonrasında yeni devletin kurucusu, Cumhuriyet sonrası yaşanan değişim ve dönüşümün mimarı. Her lider eleştirilir yada övülür fakat Türk siyasetinde hiçbir lider Atatürk kadar ne övülmüş ne de eleştirilmiştir. Dönemiyle ilgili siyasi, ekonomik, ve toplumsal konularda akademik çalışmaların dışında onun kişiliği ve liderlik özellikleri hakkında yapılan çalışmalar ya onu eleştirmek yada çoğunlukla onu yüceltmek için yazılmıştır. Bu kadar övgü içerisinde gerçek Mustafa Kemal'i bulmak zor bir iştir. Bu çalışmada yapılmak istenen ise bu övgü ve eleştiriler içindeki Weber'in karizma anlayışı temelinde bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamaya çalışmak ve Türk siyasetindeki yeri ve önemini bu açıdan değerlendirmektir. İzlenecek bu yöntemle Atatürk'ün Türk siyasetindeki yeri, önemi ve etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk hakkında söylenebilecek ilk söz Türk halkının bir daha yaşamak istemeyeceği dönemin adamıdır. Atatürk ile ilgili sorun da aslında bu noktada yaşanmaktadır. Atatürk hakkından ne yazılmışsa ve yazılmaya devam ediliyorsa, kendisinin felaketlerle karşı karşıya bulunulan bir toplumdaki çıkmış olması asıl faktördür. Daha açık bir ifadeyle şahsiyeti üzerinde konuşulan ve yazılanların kaynağı yaşamak istenmeyen bir döneme dayanmaktadır (Kaya, 2000: 75). Gerçekten de Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu, büyüdüğü zaman diliminde toplumsal, ekonomik ve siyasal alana tam bir kaos ortamı hakimdir. Siyasette yaşanan sıkıntılar, kaybedilen savaşlar ve sonucunda yitirilen topraklar, tarıma ve dışa bağımlı ekonomi, Osmanlı içindeki ayrılıkçı hareketler bu buhran dönemini özetleyici niteliktedir. Ayrıca hem askeri okul hem de askerlik dönemi bu tür sıkıntıların fazlasıyla yaşandığı ve çözüm önerilerinin tartışıldığı zamanlardır. Birinci Dünya Savaşı Kurtuluş Savaşı hazırlık ve savaş dönemi ardından yeni devletin kuruluş süreci sıkıntılı, birçok zorluğun yaşandığı ve bir daha yaşanması istenilmeyecek bir dönemi işaret etmektedir. Bu yüzden Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı yada yapmadığı, söylediği yada söylemediği bir çok şey tartışma konusudur.

2.1. MUSTAFA KEMAL'İN LİDERLİK YOLU

Mustafa Kemal Atatürk şüphesiz Cumhuriyet sonrası Türkiye siyasetinin en karizmatik lideridir. Bu tespit sadece onun muzaffer bir komutan ve yeni bir devlet

kurmasından dolayı yapılmamaktadır. Karizmatiktir çünkü kurtuluş savaşı öncesi durum karizmatik bir liderin ortaya çıkmasına elverişlidir. Fakat karizmanın devam edebilmesi için yasal-ussal yada geleneksel otorite/liderlik biçimine dönüşmesi gerekir. Karizmatik lider öldüğünde ise karizmasının devam edebilmesi için iki yol vardır; ya gelenekselleşmesi yada kurumsallaşması. Mustafa Kemal Atatürk öldüğünde, İsmet İnönü Atatürk'ün "Tek Adam" karizmasını devam ettirerek gelenekselleştirirken, Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan gibi liderler ise az yada çok kendi karizmalarının yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yüklediği kurumsallaşan karizmayı kullanır. Aslında bu durum Türkiye'de kurulan her partinin aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin izlerinin taşıdığı gibi her karizmatik lider Atatürk'ün izlerini taşır ve çoğunlukla onunla kıyaslanır.

Max Weber'in ileri sürdüğüne göre her türlü meşru otorite değişen ölçüler içinde geleneksel, rasyonel - kanunî ya da karizmatiktir. İnsanlar alışkanlık, menfaat ya da bir kişiye karşı duydukları bağlılık sebebiyle isteyerek itaat ederler. Weber'e göre karizmatik bir lider, taraftarlarının gözünde, ortalama insanların üstünde Yer alan, onların yararına mucizeler yaratmağa muktedir kişidir. Weber, zecir unsurunu bir yana bırakarak, bütün otoritelerin meşru olduğunu iddia etmemektedir. Dolayısıyla meşruluğun sahte ya da çözülmüş olmasının mümkün olduğunun farkındadır. Fakat siyasî geleneklerin ve rasyonel kanuniliğin iflâs ettiği durumlarda Weber'in benimsemiş olduğu varsayım şudur: Meşruluk belirli bir ölçüde alıkonulacaksa, meydana gelen boşluk karizma tarafından doldurulmalıdır. Weber, karizma üzerindeki bir talebin nasıl ileri sürüldüğü ya da sürdürüldüğü konusunda ayrıntılı bir cevap vermemektedir. Öyle görülüyor ki siyaset alanında bunun en ikna edici delili iktidarın yokluğu halinde güçlü sonuçlar elde etme yeteneğidir. Bununla beraber Weber'e göre karizmatik otorite her zaman belli bir ölçüde istikrarsız olmakta, dolayısıyla kendini sürekli şekilde yeni mucizeler yaratmak suretiyle ispat zorundadır. Oysa mucizeler çoğaldıkça daha az mucize sayılırlar (Dönmezer, 1996: 34).

Karizma, geniş bir duygululuk, aktif bir enerji ve herkese karşı mesafeli bir davranış gibi kişisel niteliklerin meydana getirdiği senteze sadece kısmen dayanmaktadır. Karizma her şeyden önce önderle taraftarlarını birbirine yaklaştıran

bir ilişki, bir bekleyişler / bağlantısıdır. Nasıl ki güzellik, onu görenin gözlerinde saklı ise onun gibi karizma, bu sihrin etkisi altında kalanların algılanmasında yatmaktadır. Dolayısıyla karizmanın politik tahlili liderin kişiliği ile değil, fakat onun doldurduğu boşlukla başlamalıdır. Nasıl ki fizikte bir boşluk onu kapsayacak bir kap gerektiriyorsa, siyasal bir boşluk sadece liderlik, kurum yada meşru otoritenin yokluğu değil, aksine bu unsurlara en fazla ihtiyaç duyulduğu bir devirde bunların kusurlu işleyişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tipik karizmatik durumlar, kurulu bir otoritenin aniden çöküşü yada bir insan grubunun refahına karşı yöneltilen derin, fakat muğlak bir tehdidinden ileri gelmektedir. Karizmatik liderlik bir çeşit buhran önderliğidir.

Osmanlı imparatorluğunun birinci dünya savaşındaki yenilgisi böyle bir buhran durumu yaratmıştır. Fakat bu imparatorluk 1918'de dört yüzyıllık zafer ve iki yüzyıllık ardı ardına yenilgiden sonra ezici bir askerî darbeye maruz kaldı. Azalan askerî kuvvetleri daha önceki ülkenin ancak yarısını kontrolleri altında tutabilmişlerdir. Türk asıllı olmayan belli başlı milliyetler -Araplar, Ermeniler, Yunanlılar- ya ayrılmak ya da husumet şıklarını benimsemişlerdir. Müttefikler Osmanlı başkentini olduğu kadar bütün belli başlı liman ve denizyolu kavşaklarını işgal etmişlerdi. Güneyde ise İngiliz ve Fransız kıtaları şu ya da bu bahaneyi ileri sürerek mütareke hattının önünde ilerliyorlardı. Yunan kuvvetlerinin Bizans İmparatorluğuna dönülme amacını güden «Megale Idea» ardında Anadolu'ya çıkmaları Osmanlı İmparatorluğundan kalan enkazın mutlak şekilde parçalanma korkunç görüntüsünü yarattı.

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği ve karizması hakkında birçok yayın vardır fakat en derli toplu ve fazla övgüye kaçmadan ve birçok kişinin hemfikir olabileceği çalışmayı Rustow yapmıştır. Rustow (1969, 573-634) Atatürk'ün yaşantısına ilişkin bölümlenmeyi yıllara göre şu şekilde yapmıştır:

- Asker Atatürk (1918'e kadar)
- Politik bir önder olarak örgüt adamı Atatürk (1918—1923)
- Diktatör Atatürk (1923-1927)
- Rakipsiz hükümler veya önder Atatürk (1927 — 1938)

2.2. ASKER VE KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı onu anlamamız ve liderliğe götüren yoldaki ayrıntıları görebilmemiz açısından önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını hiç değilse doğum ve ölüm tarihini, nereli olduğunu, annesinin adını yada Kemal ismini ona bir öğretmeni tarafından verildiğini bilmeyen –öğrenmek zorunda kalmayan-Türkiye’de kimse yoktur. Bu durumun doğruluğu yada yanlışlığı bu çalışmanın konusu değildir ama şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal’in hayatı resmi tarih anlayışının dışında resmi tarihe paralel yada ondan çok farklı bir şekilde tartışılmaktadır. Ama bizim konumuz için önemli olan Mustafa Kemal’in nereli olduğu, annesi, babasından daha çok önemli olan şey onun yıkılan bir devleti küllerinden yeniden inşa etme sürecidir. Bu durumu Rustow (1969: 573) çok iyi şekilde özetlemektedir. “Kemal Atatürk 1881’de Selanik’te doğmuştur.” Geleneksel Türk biyografilerinin çoğunda yer alan giriş cümlesi zararsız olmakla birlikte çelişik ve yanıltıcıdır. Gerçekte Selanik’te 1881’de dünyaya gelen erkek çocuğunun adı Mustafa idi. On iki yıl sonra kendi ismi Mustafa olan bir öğretmen bu çocuğa Kemal adını ekledi. 1934’de ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan on bir yıl sonra ve ölümünden dört yıl önce, Türk yasama organı O’na onursal soyadı olarak “Atatürk” yani “Türklerin Atası” adını vermiştir. Görülüyor ki, biyograficinin çözmesi gereken temel sorun, Mustafa isimli delikanlının nasıl Kemal adlı bir adam ve Kemal’in ne yoldan Atatürk haline geldiğidir. Bu noktada yapılması gereken Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını, kişiliğini yada yaptıklarını övgü yada eleştiri süzgecini bir yana bırakarak doğru analiz edip, konumuz açısından önemli olan liderlik karizmasını ortaya koymaktır.

Atatürk'ün liderlik yapısını anlamak için yapılması gereken ilk iş onun doğduğu, büyüdüğü, fikir yapısının şekillendiği toplumsal ve siyasal iklime bakmaktır. Sonrada önce asker, milli mücadeleyi yönlendiren bir lider ve yeni bir devletin kurucusu olarak düşüncelerini anlamak ve davranışlarını incelemek gerekir. Hemen şunu belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal’in dünyaya geldiği dönem Osmanlı Devleti için durum hiçte parlak değildir. Zira Osmanlı’nın cihan devleti olmasını sağlayan, üç kıtaya hükmeden yükseliş dönemini takiben duraklama ve yeniden yapılanma sürecinden sonra durdurulamayan yıkılış dönemine girmiştir. Mustafa Kemal bu buhran döneminin adamıdır ve Osmanlı Devleti’nin son dönemine bizzat

yaşayarak şahit olmuş ve yıkılışa çözüm arayanların içinde yer almıştır. Konumuz açısından şu durumu yine belirtmekte fayda var. Mustafa Kemal'in nereli olduğu, kaç yılında doğduğu, babasının yada annesinin kim olduğu bu çalışma için önemli değildir. Kişiliğin ve liderlik yapısının oluşumunda toplumsal, siyasal ve ekonomik şartların etkisini anlamak açısından hayatını incelemek önemlidir. Onu yeni bir devletin kurucusu yapan yolda yaşadıklarının kişiliği üzerindeki etkilerini özellikle de askeri yaşamını incelemek gerekir. Zira Mustafa Kemal her şeyden önce kendini ispatlamış, takdir toplayan önemli bir askerdir. Aynı zamanda askerlikteki üstün başarısı öncelikle milli mücadele esnasında ona milli mücadeleyi yönetme şansı vermiş sonrasında yeni devletin kurucusu olmuştur. Liderlik açısından bakarsak karizması önce askeri okullarda sonrada cephelerde oluşmaya başlamıştır. Bu açıdan Mustafa Kemal'in askeri yaşamına kısaca bakmakta fayda var. Aslında bu çalışmada amaç liderlerin başarılarını yada hayatlarını kronolojik olarak sıralamak değildir fakat konu Mustafa Kemal Atatürk olduğunda askeri yaşamı büyük bir önem kazanmaktadır. Zira Mustafa Kemal'e Atatürk yolunu açan bu askeri yaşamıdır.

Askeri yaşamına Selanik Askeri Rüştiyesinde başlayan Mustafa Kemal, bu okulu bitirdikten sonra Manastır Askeri İdadisine kayıt oldu (1895). Bu sırada yakın arkadaşı Fethi (Okyar)'nin de etkisi ile Fransız İhtilali'nin öncüleri arasında yer alan Voltaire, J. J. Rousseau gibi düşünürleri okumaya başladı. Tarihe de meraklı olan Mustafa Kemal'in siyasi fikirleri filizlendi. Manastır Askeri İdadisinde özellikle II. Meşrutiyet öncesi İttihak ve Terakki'nin önemli bir hatibi olacak olan sınıf arkadaşı Ömer Naci sayesinde şiir ve edebiyata karşı ilgi duymaya başladı. Manastır Askeri İdadisini bitiren Mustafa Kemal, daha sonra İstanbul'daki Harp Okulu'nun piyade sınıfında eğitimine devam etti (1899). Harp Okulu yıllarında, gizlice okudukları Namık Kemal'in eserlerinin etkisi ile Mustafa Kemal'in kafasındaki siyasi düşünceler yavaş yavaş şekillenmeye başladı. Bu dönemde Ömer Naci, Ali Fuat Cebesoy, İsmail Hakkı gibi arkadaşları ile birlikte iki üç sayıdan oluşan bir dergi çıkartıp fikirlerini okul içinde yaymaya çalıştılar. Harp akademisi seçkin bir okul olup, öğretmenleri dil bilen, iyi yetişmiş elemanlardı. Atatürk, bu okulda bir taraftan mesleğinin inceliklerini öğrenirken, diğer taraftan da siyaset ile ilgileniyordu. Mustafa Kemal'in hem toplumsal ve siyasal fikirlerinin oluşmasında askeri okulların

önemli bir etkisi olmuştur. Hatta liderlikle ilgili kişisel tohumlar bu okullarda atılmıştır.

Mustafa Kemal, 1905 yılında Harp Akademisini bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle okuldan mezun oldu. Okuldan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları atamalarının yapılmasını beklerken, İstanbul'da kiraladıkları bir pansiyonda sık sık buluşuyor, memleket meseleleri ve ülkenin yönetimine dair toplantılar yapıyorlardı. Bu arada, tutuklandılar ancak haklarında takipsizlik kararı verilmesinin ardından serbest bırakıldılar. Bu olayın ardından Mustafa Kemal Rumeli yerine, bir sürgün yeri olan Şam'da bulunan 5. Orduya atandı. Mustafa Kemal, Şam'da 5. Ordu emrine verildi ve 30. Süvari alayında staja başladı. Suriye'de geçirdiği 3,5 yıl daha sonraki hayatı için değerli tecrübeler topladı. Suriye'nin her yerini dolaşma imkânı buldu. Bu topraklarda sık sık ayaklanmalar çıkıyor ve bu ayaklanmaları bastırmak için birlikler sert önlemler alıyorlardı. Alınan bu önlemlerin hükümet ile halk arasındaki bağları zayıflattığını gören Mustafa Kemal'in hürriyetçi fikirleri iyice keskinleşti. Ordunun yetersizliğini, ülkenin kötü yönetimini ve yapılan yolsuzluklarını yakından gördü. 1905 Ekim ayında bazı arkadaşları ile toplanarak var olan rejime karşı mücadele etmek için "Vatan ve Hürriyet" adında bir teşkilat kurdu. Gizlice kurulan bu teşkilatta Mustafa Kemal'in görevi Suriye ve civarında örgütlenme çalışmaları yapmaktı. Fakat bölgenin etnik yapısı yüzünden, çalışmalar etkili bir şekilde yürütülemedi. Bu nedenle Mustafa Kemal, Makedonya'da böyle bir derneğin daha etkili olacağını düşünüyordu. Çünkü Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan Makedonya için aralarında rekabet ediyordu. Var olan ittifaklar sonucunda buradaki güvenlik bozulmuş ve bazı çeteler Müslüman köylere saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Mustafa Kemal, bir an önce Rumeli'ye dönmenin yollarını arıyordu. Sonunda, bir arkadaşının yardımı ile izin kâğıdı çıkarttı ve Selanik'e annesinin yanına döndü. Burada yine arkadaşları vasıtasıyla dört aylık hava değişimi aldı ve "Vatan ve Hürriyet" isimli teşkilatın bir şubesini kurdu. Daha sonraki yıllarda bu teşkilat Selanik'te faaliyetlerini sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde eridi.

Bu arada Mustafa Kemal'in Selanik'te yaptığı çalışmalar İstanbul tarafından öğrenildi ve adına bir arama ve tevkif emri çıkartıldı. Ancak Kurmay Albay Hasan Bey bu konuda onu bilgilendirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal gizlice Selanik'ten ayrılarak Yafa'ya döndü. Burada bulunan arkadaşları Mustafa Kemal'i Mısır

sınırında Bir-i Sebi'de görevde gösterdi. Mustafa Kemal hemen Mısır sınırında görev yerine gitti. Böylece, bu durum ciddi sonuçlar doğurmadan kapatıldı. Stajın bitiminden 1907'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesi ile Şam'da 5. Ordu Kurmaylığına atandı. 1907'de Makedonya'daki Üçüncü Orduya atanması gerçekleşti. Ancak ordu merkezi Manastır olduğu için daha Makedonya'ya varamadan Manastır'a gönderilme emri geldi. Yine de Mustafa Kemal kendisini Selanik'e naklettirmeyi başardı ve burada Ordu Kurmay görevinin dışında Selanik-Üsküp demiryolu müfettişi olarak kaldı. 29 Ekim 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Bu cemiyetin de etkili çalışmaları doğrultusunda 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edildi. Mustafa Kemal bu yeni rejimin yanında radikal bir inkılâbın da gerekliliğini savunuyor, ancak fikirleri cemiyetin diğer ileri gelenlerinin fikir ve düşünceleri ile bağdaşmıyordu. Özellikle, ordunun siyaset yapısını doğru bulmuyordu. Cemiyet ile bu konudaki fikir ayrılıkları sonucunda siyaseti bırakarak, kendisini tamamen askerlik mesleğine adadı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bazı ileri gelenleriyle Mustafa Kemal arasında başlayan bu fikir ayrılığı, İttihat ve Terakki'nin son zamanlarına kadar devam etti. Ayrıca, 1911-1912 Trablusgarp ve Bingazi'de görev almasında ve başarılı hizmetlerde bulunan Mustafa Kemal, Hareket Ordusu Kurmay Başkanlığı'nın ardından Selanik'te 3. Ordu'ya atandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresi 22 Eylül 1909'da Selanik'te toplandı ve Mustafa Kemal bu kongreye Trablusgarp delegesi olarak katıldı.

1909'da 38. Piyade Alayı Komutanlığı'na tayin ettirildi. Bu sırada Arnavutluk'ta başlayan ayaklanmaların bastırılmasında Kurmay Başkanı olarak görev aldı. Bu görevi sırasında Albay Fevzi Bey (Mareşal Fevzi Çakmak) ile tanıştı. 1910 yılında Fransa'da Picardie Manevraları'na Türk ordusunu temsilen katıldı. Bu Fransa gezisi, Onun Batı Avrupa ile tanışması olarak nitelendirilebilir. Bu görevi sırasında Belçika ve Hollanda'ya gitti. 1911 tarihinde İtalyanlar Trablusgarp'a saldırmışlardı. Bu olay üzerine birkaç arkadaşı ile gizlice Tobruk'a giden Mustafa Kemal, burada Ethem Paşa'nın komutasına girdi. 1912 tarihinde İtalyan mevzilerine karşı yapılan Tobruk muharebesi ilk muharebesi oldu ve başarı ile sonuçlandı. Daha sonra Mustafa Kemal, Derne'ye giderek buradaki kuvvetlerin komutasını aldı. Mustafa Kemal Trablus'ta kaldığı bir yıllık sürede binbaşılığa yükseldi (1911).

Mustafa Kemal, Trablus'ta bulunduğu sırada Balkan Harbi başlamıştı. Rumeli'den gelen haberler iç açıcı değildi. Türk ordusu Komanova'da yenilgiye uğramış, Selanik düşmüş ve Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelmişti. Romanya üzerinden süratle İstanbul'a gelen Mustafa Kemal durumun beklendiğinden de kötü olduğunu gördü. İstanbul'a döndüğünde Gelibolu Yarımadasını korumak üzere Bolayır'a gönderildi. (1912) Burada Mustafa Kemal'e Bolayır Kolordusu adındaki bu kuvvetin Kurmay Başkanlığı ve Komutanlığı verildi. Bu görevde bulunduğu sırada Çanakkale'yi tanımış oldu. Birkaç yıl sonra başlayacak olan Birinci Dünya Savaşı'nın Çanakkale cephesinde Mustafa Kemal adını tüm dünyaya duyuracaktı. Balkan Harbi'nin ardından, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Sofya Ataşemiliterliği görevinde bulundu ve 1914'te yarbay rütbesi aldı.

28 Temmuz 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Osmanlı Devleti de 29 Ekim'de Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girdi. Sofya'dan bütün cephelelerdeki hareketleri takip ediyordu. Mustafa Kemal savaşa girmekte acele edildiği kanaatindeydi. Bununla beraber artık savaşa girmiş olan memleketinde faal görev almayı tercih etti ve Başkomutanlık Vekilliğine başvurarak orduda görevlendirilmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine, o sırada Tekirdağ'da kurulmakta olan bir tümenin komutanlığına tayin edildi (1915). Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesine gönderilir ve savaşın gidişatını etkileyecek hamlelerde bulundu, komutanlık ve liderlik özelliklerini gerçek anlamda gösterme fırsatı buldu. 1915 yılında albay oldu. Çanakkale Savaşı sona erdikten sonra 16. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. Mustafa Kemal, 27 Şubat 1916'da Kafkas cephesine katılmak üzere Edirne'den ayrılarak Re'sülayn'a hareket etti. 1916 da Silvan'da işe başladı Silvan'a vardığında generallik rütbesi aldı. 1916'da Mustafa Kemal Paşa İkinci Ordu Komutan vekilliğine tayin edildi. Bu görevi sırasında Ordu Kurmay başkanı olan Albay İsmet (İnönü) ile ilk olarak görev arkadaşı oldu. 1917'de İstanbul'a dönen Mustafa Kemal, bir süre önce Osmanlı Padişahını ziyarete gelmiş olan Alman Kayzeri'ne iade-i ziyarette bulunacak olan geleceğin padişahı Veliiaht Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitti. Mustafa Kemal 7 Ağustos 1918 de ikinci kez Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığı görevine getirildi ve 13 Ekim 1918 tarihinde Suriye Cephesi'ne ait bütün işler 7. Ordu'ya Mustafa Kemal'e devredildi. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros mütarekesiyle savaşı fiilen bitirdi. Yalnız

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrası durumu hiç de iç açıcı değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonunda mağlubiyetinden sonra ülkede büyük bir otorite bunalımı, boşluğu meydana gelmiştir. Ülkesi düşman tarafından işgal edilmiş, kendisi düşman tehdidi altında bulunan Halife- Padişahın ülkedeki otorite ve liderliği sadece nominal hale gelmişti. Yaşanılan süreci bizzat Mustafa Kemal (1951: 1) şöyle anlatıyor. "Osmanlı devletinin dahil bulunduğu grup (ittifak ülkeleri) savaşta yenilmiş. Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir antlaşma imzalamış. Büyük harbin uzun seneler içinde millet yorgun ve fakir bir halde. Memleketi yönetenler kendi hayatları kaygısına düşerek ülkeden kaçmışlar. Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmış ve alınmakta. Birer vesile ile itilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar, Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Bundan başka memleketin her tarafında hristiyan emel ve maksatlarını gerçekleştirmesi için devletin bir an önce çökmesine çalışılıyordu." Mustafa Kemal Filistin'deki askeri görevini bırakarak derhal başkentte dönmüş anavatan topraklarının her pahasına olursa olsun yabancılara karşı korunması, yönetimde reformlar yapılması, ulusun bir milli bağımsızlık ideali etrafında birleşmesi gerektiği yolunda ateşli bir propagandaya girişmişti (Toynbee, 1971: 101).

2.3. KURTARICI VE KURUCU KARİZMA: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Osmanlı imparatorluğunun Türk Cumhuriyetine geçişi sırasında Mustafa Kemal'in oynadığı rol Weber'in terimi ile, karizmatik niteliktedir. Tabii ki Mustafa Kemal'in askeri yaşamı karizmatik nitelikler taşır fakat aslında Weber'in karizma anlayışı içinde liderliğinin karizmaya dönüşmesi Kurtuluş Savaşı hazırlık döneminden başlar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine kadar devam eder. Türkiye Cumhuriyeti sonrası ise Weber'in otorite düşüncesi doğrultusunda baktığımızda durum biraz karışıktır. Çünkü hem karizmatik hem geleneksel hem de yasal-ussal bütün otorite tiplerini içinde barındırır niteliktedir.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlayan karizmatik liderlik süreci Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleriyle devam etmiş ve milli direniş hareketleri ivme kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı öncesi milli mücadele hareketini Mustafa Kemal'in başlattığını söylemek pek de doğru değildir çünkü küçük çaplı ve

yerel direnişler görülmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in etkisi ise bütün bu mahalli ve küçük çaplı direnişleri bir kurtuluşa dönüştürmekti. Mustafa Kemal'e göre bağımsızlık için mücadele, tüm ulusun desteğine ve etkin bir biçimde harekete katılmasına dayanmalıydı (Kongar, 1980: 137). Amasya Genelgesi ile genel çerçevede hareket tarzını belirleyen Mustafa Kemal, Erzurum Kongresinde ilk defa muhalefetle karşı karşıya gelir. Burada seçilecek bir temsil heyetinin başına kimin getirileceği tartışmaları sonucunda Mustafa Kemal'in seçilmesiyle birlikte yıldızı iyice parlamaya başlar. Temsili açıdan bölgesel özellik taşıyan Erzurum kongresinin ardından birçok bölgeden temsilcilerin katıldığı Sivas Kongresinde muhalefete rağmen Mustafa Kemal başkan seçilir. Sivas Kongresi bu anlamda liderlik yönünden Mustafa Kemal için bir dönüm noktasıdır. Sivas Kongresi'nin seçmiş olduğu ve Mustafa Kemal'in başkanı bulunduğu Heyeti Temsiliye, kendisini İstanbul Hükümetinin yerine geçirdi. Anadolu'daki bir takım yerler ve kimseler buna karşı çıktılar ancak sonuçta Damat Ferit Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Yerine ılımlı Ali Rıza Paşa hükümeti geldi. Mustafa Kemal ve arkadaşları büyük bir zafer kazanmışlardı. Mebusan Meclisi toplanacaktı. Ne var ki, Mustafa Kemal'in bütün ısrarlarına rağmen Mebusan Meclisi'nin taşrada toplanmasına İstanbul kesinlikle karşı çıktı. İstanbul karşı çıktığı gibi Sivas'ta da karşı çıkanlar oldu. Oysa Mustafa Kemal İstanbul'a gidemezdi ve böylece Mustafa Kemal'in iktidar tırmanışı aksamaya başladı (Akşin, 1991: 73). İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisinin kapatılması sonucunda Mustafa Kemal çıkış yolunu Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisi düşüncesinde görür. Ankara'da toplanılması düşünülen bu meclise karşı muhalifler arasında en yakın arkadaşlarının bulunması dikkat çekicidir. Ankara'ya Heyet-i Temsiliye'nin gitmesiyle Büyük Millet Meclisi açılır. Mustafa Kemal bakımından bu olay, Samsun'dan beri süregelen, fakat Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da açılması ile dönmeye yüz tutan iktidar grafiğinin yeniden yükselmeye başlaması demektir. Taşradaki bu meclis, başta adı olmak üzere, Mebusan Meclisinden tamamen farklı, Fransız İhtilali meclislerinden esinlenen, tam yetkili bir ihtilal meclisidir. Yanında bir ayan meclisi yoktu. Padişah ve Halife'yi kurtarmayı amaç edinmişti fakat "düşmanın elinde tutsaktır" gerekçesiyle aslında onu yok sayıyorlardı. Mustafa Kemal İstanbul'a gidip meclis başkanı olamamıştı ama meclis şimdi onu başkan yapıyordu (Akşin, 1991: 74).

Kurtuluş savaşında üç ana evre vardır. Bu evreler; oyalama, stratejik savunma ve genel karşı taarruzdur. Oyalama evresinde geniş çapta gerilla savaşları uygulanırken, stratejik savunma evresini İnönü savaşları oluşturur. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük taarruz Kurtuluş Savaşının son evresini yani karşı genel taarruzu oluşturur ve Yunan birliklerinin İzmir’i terketmesine kadar devam eder. Sakarya Meydan Muharebesinin Mustafa Kemal’in liderlik yürüyüşünde önemli bir yeri vardır çünkü savaştan önce kendisine meclis tarafından başkomutanlık ünvanı verilmesi liderliğinin pekişmesi ve onun başarılığını bekleyen rakiplerinin hiç şansının kalmaması anlamına geliyordu. Anadolu harekâtının bu erken safhasında Mustafa Kemal’in başlıca katkısı, mütareke sınırları içinde kalan mahallî guruplarla kendisini İstanbul’dan göndermiş olan merkezî-askerî örgüt arasındaki bağı kurmak olmuştur. Bazı mahallî örgütlerde eksik olan heyecan ve bir kısım müşavirlerinin yanlış örgütlerine rağmen, ulusal çapta, tek bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmakta ısrar etti. Mustafa Kemal’i şu sıra Türkiye’nin kamu hayatında faaliyette bulunan diğer kişilerden ayırt eden özellik, onun en az karizmatik tarafı: daha geniş ve yoğun bir teşkilatlanma çabası yaratma arzusu olmuştur (Rustow, 1969: 579).

Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından cumhuriyetin ilanına kadar olan süreci karizmatik olarak nitelendirmiştik. Bazı düşünürlere göreyse bu dönem aslında tam anlamıyla karizmatik değildir. Çünkü Mustafa Kemal son derece temkinli, stratejik düşünen ve karar almadan önce iyi tahliller yapan birisiydi. Dolayısıyla alınan kararlar ya bir grup ya da meclis tarafından alınmaktaydı. Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sona erişine kadar geçen dönemde tesis edilen otorite rasyonel- yasal niteliktedir ve bunun uygulanışında Mustafa Kemal’in kişisel liderlik karizması temel faktör olmamıştır; ama elbette ki, etkili bulunmuştur. Dönmezer’e (1996: 33) göre Atatürk milli hareketin daha başlangıcından itibaren bir karizmatik iktidarın tesisi peşinde olmamıştır. Çanakkale savaşından kaynaklanan kişisel karizmasını kullanmak suretiyle karizmatik otorite tesisi çabasında bulunmamıştır. Karizmaya dayalı kişisel otorite ve liderlik tesisi yolunda ise olmamıştır. Bir kere başlangıçta Padişahın kurallara ve geleneklere dayalı otoritesini reddetmiş değildir. Hal ve şartların ortaya çıkardığı korkunç otorite boşluğu bertaraf edilmeden milli mukavemetin teşkilatlandırılmasının mümkün olamayacağı, Atatürk ve arkadaşları tarafından,

sahibi oldukları engin savaş tecrübeleri dolayısıyla bilindiğinden, Padişahın otoritesini açıkça reddetmeden boşluğun doldurulmasına girişilmiştir. Bu anlamda Mustafa Kemal ve arkadaşları söz konusu otorite boşluğunu daha başlangıçtan itibaren şahsi karizmalarına dayalı ve otorite ve kudret elde etmenin bütün şekillerini de kullanmak suretiyle doldurmaya çalışmak yerine, Max Weber'in otorite tasnifinde birinci sırada ifade ettiği rasyonel- yasal otorite tipini kurmaya çalışmaktadır. Yetkililerin ne kadar üstün kişisel vasıflar taşımış olsalar da liderde ve etrafındakilerde değil ve milli iradenin temsilcisi olduğu imajı her zaman vurgulanan bir meclisin meydana getireceği objektif kurallarda bulunmasına çalışılmıştır. Bizce Büyük Millet Meclisi'nin mutlak olarak uyguladığı otorite rasyonel- yasal nitelikte olmuştur. Mustafa Kemal'in kişiliğinde karizmanın böyle bir otoritenin oluşmasını, tesisini kolaylaştırdığını, elbette ki ifade etmelidir (Dönmezer, 1996: 34).

Atatürk'ün liderliği rasyonel-yasal bir otorite düzeninin liderliği olduğu söylenebilir. Atatürk'ün kişiliğinde çok güçlü bir karizma vardır ve fakat otorite münhasıran bu karizmaya dayanmakta değildir. Tam tersine Atatürk ve arkadaşlarının bu karizmaya dayanmak yerine hemen rasyonel- yasal bir otorite tesis etmek, başlangıçta kesinlikle ihtilalcı gözükmemek ve bu otoritenin araçlarıyla hedefe ulaşmak amacını güttükleri aşikârdır. Rasyonel- yasal otoriteden ayrılmak eğiliminin ortaya çıkarıldığından şüphe edildiği andan itibaren, Atatürk ile en yakın arkadaşları arasında çözüme ve ayrılımların meydana çıkmaya başladığı görülüyor. Mustafa Kemal aynı zamanda insanları yönlendirebilen, teşkilatlandırabilen, düşünceden daha ziyade aksiyon ve örgüt adamıydı. Bu karışık ortamda, Padişaha ve Müttefik Kuvvetlerine karşı isim yapmış bir kimsenin girişeceği eylem, onun karizmatik bir otorite savını kolayca ortaya koymasına yeterli olacaktı. Mustafa Kemal, dağılmış olan ordunun birkaç muzaffer kumandanlarından biri olarak biliniyordu. Kendisi, 1919 yılının baharında, açıkça Padişaha karşı gelip, İngilizlere meydan okuyarak politikaya atıldı... Ancak, Kemal'in kendisi, kudretinin dayandığı kişisel ve karizmatik temel konusunda son derece ihtiyatlı davranıyordu. Anadolu'ya çıkmadan önce, İstanbul'da altı ay görüşmelerde bulunmuş ve her şeyi isyan, iç savaş ve karizmaya yol açacak bir hareket tarzından kaçınacak biçimde düzenlemişti. Anadolu'da, Padişaha karşı doğrudan eyleme geçme durumunu mümkün olduğu kadar geciktirerek, uzlaşma olanağını açık tutup, bu yönde olumlu öneriler de yaptı.

Böylece, ihtilale gönülsüzlüğünü ihtiyatlı bir karizmatik olduğunu kanıtladı. Weber'e göre karizmatik önder, saptanmış kurullarla alay edip, kendine kararlı bir kazanç ya da gelir sağlamaya bakmayıp, önceden yönü bilinen alışılmış düzeni reddeder. Bu açıdan bakıldığında da Kemal Karizmatik görünümün tam karşıtıdır. Meslek yaşantısı boyunca hükümetin kendisine verdiği normal aylığını almıştır. Bundan başka, eğilimi her zaman tüm sorunları örgüt aracılığı ile çözüme yönünde olmuştur. İstanbul'da Harbiye Nezareti örgütü kendisini Anadolu'ya göndermiş. Kemal bu resmi ödeviyle uğraşmayıp, asıl inandığı görevine hazırlanmıştı. Anadolu'ya geçtiğinde, başka örgütlerle ilişki kurmuştur ki, bunların içinde yöresel direniş grupları ve İttihat-Terakki Partisinin "Müdafayı Hukuk", "İlhakın Reddi" gibi sloganlarla eyleme geçen üyeleri başta gelmektedir. Bu dönemde, Mustafa Kemal'i öteki halk adamlarından ayıran en büyük özelliği, karizmatik olmayışıdır şöyle ki; büyük ve önemli çabaları örgüt içinde göstermeye özellikle dikkat etmiştir. Bu nedenle kendisine o dönemin karizmatik ortamına atılmış bir "örgüt adamı" (organization man) demek daha uygun düşer (Rustow, 1969: 578).

Her ne kadar Mustafa Kemal'in liderliğinin yasal-ussal nitelikte olduğu söylene de -ki haklılık payı da vardır- fakat onun liderliği aslında Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar karizmatiktir. Karizma, geniş bir duygululuk, aktif bir enerji ve herkese karşı mesafeli bir davranış gibi kişisel niteliklerin meydana getirdiği senteze sadece kısmen dayanmaktadır. Karizma her şeyden önce önderle taraftarlarını birbirine yaklaştıran bir ilişki, bir bekleyişler bağlantısıdır. Nasıl ki güzellik, onu görenin gözlerinde saklı ise onun gibi karizma, bu sihrin etkisi altında kalanların algılanmasında yatmaktadır. Dolayısıyla karizmanın politik tahlili liderin kişiliği ile değil, fakat onun doldurduğu boşlukla başlamalıdır. Nasıl ki fizikte bir boşluk onu kapsayacak bir kap gerektiriyorsa, siyasal bir boşluk sadece liderlik, kurum yada meşru otoritenin yokluğu değil, aksine bu unsurlara en fazla ihtiyaç duyulduğu bir devirde bunların kusurlu işleyişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tipik karizmatik durumlar, kurulu bir otoritenin aniden çöküşü yada bir insan grubunun refahına karşı yöneltilen derin, fakat muğlak bir tehdidinden ileri gelmektedir. Karizmatik liderlik bir çeşit buhran önderliğidir. Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşındaki yenilgisi böyle bir buhran durumu yaratmıştır. Bu buhran dönemi de Mustafa Kemal'i karizmatik bir lider olarak ortaya

çıkarmıştır. Yalnız cumhuriyet sonrası Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptıkları karizmatiktir. Çünkü karizma sadece buhran dönemi kahramanı değildir. Aynı zamanda yeni dönemin planlayıcı, yapıcısı ve en önemli güç kaynağı ve simgesidir.

3. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE KARİZMANIN RUTİNLEŞMESİ: GELENEKSELLEŞEN KARİZMA VE İSMET İNÖNÜ

Karizma büyüğü bir kavramdır. Her ne kadar Weber, 20. yüzyılın otorite anlayışının yasal/ussal otorite olduğunu söylese de Mustafa Kemal, Charles de Gaulle veya Adolfe Hitler örneğinde olduğu gibi karizmatik otorite devam etmektedir. Yalnız her kadar karizma büyüğü bir kavram olsa da tükenmez bir enerji kaynağı değildir. Karizmanın ya tükenmesi yada rutinleşmesi gerekir. Karizmanın rutinleşmesi daha ziyade karizma sonrası dönemle ilgilidir ve karizmatik otoritenin istisnai, yani olağanüstü olmaktan çıkarak, yerleşikleşmesi, sıradan günlük hayatın sürekli bir edinimi (haline gelmesi) sürecidir. Aynı zamanda rutinleşme karizma kaynağını kişinin ölümünden sonra da devam edebilir. Bu noktada karizmatik otoritenin rutinleşmesi, kişisel nitelikleri dolayısıyla karizmanın gerçek sahibine özgü olan otoritenin, onun kaybından sonra, nesnelleştirilerek başkaları tarafından kullanılır hale gelmesi anlaşılmalıdır. Ancak hemen eklemek gerekir ki, Weber'in rutinleşme ile kastettiği, hiçbir şekilde eski düzene, devrim ve karizma öncesine dönüş değildir, aksine; orijinal karizma sahibi tarafından yerleştirilen düzenin sürekli hale gelmesini de içerir; ancak bundan ibaret olmaksızın: Otoritenin, karizmatik dönemdeki kullanılma biçimi ve kapsamı ile ilgili olup, bu biçim ve kapsamın karizma dönemlerine taşınması demektir.

Bu tanım ve açıklamaları kendi bağlamımıza taşıyacak olursak; karizma sahibi lider olarak Atatürk'e özgü olan ve yine bizzat onun tarafından, Cumhuriyetin kuruluşunda ve devrimlerin gerçekleştirilmesinde uygulamaya geçirilen otoritesinin (yani toplumun kurumlarına hükmetme ve onları kontrol ve yönlendirme güç ve yetkisinin) onun kaybından sonraki dönemlerde de ülkenin siyasi hayatında etkisinin sürdürülmesi, Atatürk'ün karizmatik otoritesinin rutinleştirilmesi anlamına gelir. Atatürk'ün adının ve imajının siyasal gündemimizden hemen hiç düşmemesi sonucunu doğuran bu "rutinleşme", tanımı gereği içerdiği süreklilik ve kalıcılık niteliğine rağmen, darbelerle kesilen Türkiye'nin demokrasi geçişinin de gösterdiği

üzere, hiçbir şekilde tek yönlü ve homojen olmamış, aynı zamanda dönem dönem büyük değişikliklere uğramış, çeşitlilikler arz etmiş ve sonuçta doğal olarak evrim geçirmiştir.

Nitekim Weber de aynı şeyi söylemekte, rutinleşmenin karizmatik otoriteyi nesnelleştirerek değişik tipteki otorite biçimlerine dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Ona göre, karizma taşıyıcısı liderin kaybindan sonra, rutinizasyonun önünde iki seçenek vardır: Gelenekselleşme yahut kurumsallaşma. Atatürk'ün ölümünden sonra onun yerine geçen İsmet İnönü, Atatürk'ün karizmasıyla özdeşleşmiş cumhurbaşkanlığını devralmış ve karizmanın gelenekselleşmesini sağlarken 1950'den itibaren Adnan Menderes ve Demokrat Parti ile karizma kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

3.1. MİLLİ ŞEF VE RUTİNLEŞEN KARİZMA

Karizmatik dönemin sona ermesi anlamına gelen Atatürk'ün vefatı, devrimci atılımlarla dolu heyecan döneminin ardından, normal gündelik hayata dönüş, yani rutinleşme sürecini de başlatmıştır. Tabii ilk aşamasında rutinleşme, aynı zamanda, karizmatik dönem iktidar ilişkilerinin yeni dönemde nasıl bir şekil alacağı, kurulan yeni düzenin ve devrimlerin nasıl korunacağı gibi bir dizi sorunların da bir şekilde çözüme bağlanması demektir.

Atatürk sonrası Türk siyasetinin en önemli kavramı hiç şüphesiz “şef” ve “şeflik” sistemidir. Aslında 1938 yılına kadar başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, aralarında Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün de bulunduğu önde gelen devlet adamlarına şef denilmekteydi. Ancak bu sıfat 1938'den itibaren sadece İsmet İnönü için kullanılır. Bu değişim sadece şef kabul edilenlerin değişmesinden veya sayılarının azalmasından kaynaklanmaz. Aslında bu değişim topyekûn bir dönüşümün habercisidir. Türkiye siyasetinde zaman zaman otoriter ve totaliter yönetimin izlerini görmek mümkündür. Bu izler ilk defa ikinci mecliste ortaya çıkar, Atatürk döneminde büyür, gelişir ve sistemleşir, İnönü döneminde doruk noktasına ulaşır. Bu sistemin de en önemli ayağı şeflik sistemidir. Şeflik var olan rejimin meşruiyet kaynağıdır. Recep Peker bu sistemin oluşmasında önemli katkıları olan ve sistemi ateşli bir şekilde savunan siyasetçidir. Peker'e (1984: 63-64) göre “Siyasal Parti hayatında bilhassa üzerinde durulmaya layık başlıca unsur, şeftir. Şef bir siyasal

partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır. Bütün efradını, kendine ve birbirine içten gelen bağlarla sararak, doğruladığı amaca iletir... Fakat, şef nüfuzu olmaksızın hiçbir toplulukta dirlik, düzenlik ve güler yüzlülük olmaz... Biz, şefi anlamak yolunda en bahtiyar milletiz. Ulusça içinde piştiğimiz büyük hadiseler, şef kıymetini ölçmek ve anlamak hususunda birçok milletlerden ve birçok nesillerin görmediği örneklerle doludur... Bugünkü yaşayışta ulusça üstün olmak gerektir. Ulusça üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların bir büyük ve ana inanışta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmiş olmaları ve sarılmaları şarttır. Bizim bugünkü anlayışımız, şef tanıyışımız ve gidişimiz bu sözlerde şekillenir.”

Şeflik, sadece Türkiye'ye özgü bir sistem değildir; bir çok ülkeye uygulanmış ve bazılarında da hâlâ uygulanmaya devam etmektedir. O dönemin gözde yönetim anlayışı şeflik ve benzeri oluşumlardır. Almanya, İtalya, Rusya dönemin en güzel örnekleridir. Almanya'da nasyonal sosyalist devletin üç unsuru ulus-führer-partidir ve en önemlisi führerdir. Bu nedenle, Türkiye'deki şeflik sistemini dünyadaki genel ölçütlerinin dışında düşünmemek gerekir.

İsmet İnönü'nün iktidarı sadece kendi bireysel özellikleriyle sahip olduğu bir güç odağı değildir. Yalnız hemen şunu belirtmek gerekir ki İnönü gölge bir lider de değildi. Zira kendisi hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Kurtuluş Savaşında önemli başarılar kazanmış bir paşa, Lozan'da Türkiye'yi temsil eden önemli bir delege ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanıdır. Yalnız İsmet İnönü gerçek gücünü Mustafa Kemal Atatürk'ün bırakmış olduğu mirastan almaktaydı. O yüzden kendisi “Ebedi Şef”ten sonra gelen “Milli Şef” yada “Tek Adam”dan sonra gelen “ikinci Adam” olmasıdır. Burada kritik unsur, her iki adlandırmada da ortak olan “Şef” niteliğidir. Bir defa, işaret edilen bağlamda, Atatürk'ü "ebedi" sıfatı da eklenerek de olsa, "Şef" diye nitelemek, onun karizması ile bu karizma zeminine oturan otoritesinin birbirinden ayrıştırılması demektir. Bu ayrıştırma sonucundadır ki, Atatürk'ün karizması, "münhasıran kendi şahsına bağlı" olmayı sürdürürken, karizmatik otoritesi, önce onun şahsına bağlı olmaktan çıkarılmakta, ardından "Şef" olma şeklinde yeniden tanımlanarak, objektif bir vasıf ve fonksiyon haline dönüştürülmekte, böylece başkasına, yani bir başka "Şefe" aktarılması mümkün hale

gelmektedir. Söz konusu durum, Weber'in nesnelleştirme (objectification-depersonalization) dediği mekanizma ile tam bir uyum halindedir (Sak, 2003: 60-61). Nitekim, aynı "Şef" nitelemesinin İnönü için de kullanılması, bu aktarımın şeklini, yani rutinleşmenin niteliğini ortaya koyar: İlk aşamada nesnelleştirilen karizmatik otorite, bu kez, asıl sahibiyle aynı niteliği taşıyan, yani tıpkı onun gibi "şef" konumunda olan halefine intikal etmekte, böylece güncelleşerek ülkenin somut olarak yaşanan gerçekliğinde varlığını ve etkisini devam ettirmiş, yani rutinleşmiş olmaktadır.

Ancak herhangi bir şekilde değil: Burada, Atatürk'ün "Ebedi Şef" olarak yeni konumu çok önemlidir: Ebedi, yani zaman üstü, yani ahistorik. Kısacası soyut ve manevi bir şefliktir bu ve sonuçta ülkenin ve Ulus'un tüm geleceği Atatürk'ün manevi hatta neredeyse ruhani otoritesine tevdi edilmektedir. Ancak bu adlandırma, aynı zamanda, Atatürk'ü ülkenin somut ve güncel gerçekliğinin dışında bırakmakla, yukarıda işaret ettiğimiz aktarmayı da mümkün hale getirmiş olmaktadır: Böylece Atatürk dönemi, tarihi bir olay olarak geride kalmakta, fakat aynı zamanda-yine Weber'in tabiriyle- "sonsuz dün" olarak ülkenin bugününde ve yarınında kalıcı kılınmaktadır. Bu ise gelenekleşme şeklindeki rutinleşmenin ilk adımıdır. Çünkü, "Ebedi Şef" nitelemesi, aynı zamanda, Atatürk'ün adına ve imajına bağlı (karizmatik) otoriteyi (dolayısıyla, onun bu otoritesini eyleme geçirmedeki tarz ve üslubu) ülkenin yarınlarında da hazır, en azından taklidi mümkün bir model haline dönüştürmektedir.

Esasen, İnönü'nün "Milli Şef" olma vasfı da; onun, Atatürk'ün yaşarken bir "Şef" olarak fiilen kullandığı otoritesinin tamamını siyasi miras olarak devraldığını ve otoritesinin de adı üstünde, tıpkı Atatürk'ünki gibi, Ulusun yaşanan somut gerçekliğini yine tümüyle kapsadığını göstermektedir. Burada tabii ki, bizatihi Atatürk'ün karizmasının değil, ancak karizmatik otoritesinin İsmet İnönü'ye intikalinden bahsediyoruz. Ayrıca, kendisinin hem Atatürk'ün Makam'da halefi, hem de aynı zamanda onun silah ve yol arkadaşı olması, bir yerde, karizmatik otorite intikalinin iki yönlü bir meşruiyete dayandığına da işaret ediyor: yasal/kurumsal ve kişisel. Şu anlamda ki; bunlardan birincisi, yani Atatürk'le İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı makamında -geçerli anayasal kurallara uygun bir şekilde- halef-selef olmaları, otorite aktarımının yasal/kurumsal meşruiyet kaynağını teşkil ederken, ikincisi, yani karizma sahibi ile onun siyasi varisi arasındaki yakınlık ve ilişki

(affiliation) de kişisel diye nitelendirdiğimiz ve bizce otorite aktarımım, sıradan bir yasal/kurumsal nöbet değişimi olmanın ötesine taşıyarak, sadece Makam'a bağlı otoritenin ötesinde, asıl karizmatik otoritenin kişiden kişiye naklini sağlayan bir meşruiyet getirmiştir. İşaret ettiğimiz durumun bir anlamı, İnönü'nün potansiyel rakiplerinin açabileceği meşruiyet tartışmasını baştan önlemiş olması ise; bir başka anlamı da, miras aldığı karizmatik otoritenin, eskisi gibi, kişisel nitelikli olmasıdır. Nitekim İnönü de özellikle Cumhurbaşkanlığının ilk dönemlerinde, Atatürk'ün sahip olduğu fiili otoriteyi, onu neredeyse hiçbir değişime veya ayrışmaya tabi tutmaksızın, aynen tevarüs etme gayretini, paralar üzerindeki Atatürk resimlerini kendi resimleri ile değiştirerek, devletin sembollerinde bile onu ikame edecek kadar ileri götürmüştür (Sak, 2003: 62).

4. ÇOK PARTİLİ DÖNEM, ADNAN MENDERES, KURUMSAL VE DEMOKRAT KARİZMA

4.1. ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE KURUMSAL KARİZMA

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi demokrasinin seyri kadar karizmanın seyri noktasında da önemlidir. Atatürk sonrası dönemde gelenekselleşen karizma Demokrat Parti ile kurumsal bir kimlik kazanır. Demokrat Parti'yi yada çok partili hayatı hazırlayan bir çok iç ve dış unsur bulunmaktadır. Her şeyden önce savaş sonrası duruma Türkiye'nin ayak uydurması gerekiyordu. Sovyet tehdidiyle baş başa olan Türkiye'nin yalnız kalmama adına Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki devletlerin çok partili hayatı şart koşmaları, savaş sonrası sundukları yardımlardan faydalanabilmek adına CHP'nin bu geçişi kabul etmesi gerekiyordu. Daha öncede bahsedildiği üzere 1946 yılına kadar ülke parti demektir. Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi hem ülke hem de millet anlamına geliyordu. Bu noktada Türkiye demek CHP demektir. Her ne kadar basitleştirerek anlattığımız şema doğal olarak yer yer baskıcı, otoriter, merkezci ve hegomonik bir yapıya bürünmüş muhalefeti yok edici bir şekilde halka rağmen halk için politikalar izlemekteydi. Her ne kadar eleştirilse de İsmet Paşa'nın bu geçişe razı olduğu yada en azından göz yumduğu inkar edilemez bir gerçekliktir. Ama öncesinde CHP'nin artık tahammül edilemez noktaya gelen yönetim anlayışı ister istemez içeride değişiklik talebini ortaya çıkarmıştı.

Menderes'i iktidara getiren şey, "Milli Şef" dönemine duyulan tepkidir kanaati, geniş çevrelerce paylaşılmaktadır. Atatürk'ün ölümünden sonra İkinci Adam İsmet İnönü dönemi başlamıştır. İkinci Dünya Savaşına girmemekle birlikte Türkiye, gerek savaştan, gerekse savaş sonrası ekonomik ve siyasal gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. İç ve dış güvenlik şartları Osmanlıdan kalan gelenekler; CHP'yi otoriter bir yönetime zorlamıştır. Bir yandan büyük bir ordu besleme zorunluluğu, öte yandan sıkı bir polis ve jandarma örgütü, karneyle ekmek, sıkıyönetim uygulamaları halkı usandırmıştır. Diğer taraftan yönetime yakın duran, karaborsadan yararlanan türedi bir zengin zümresi ve zaten mevcut olan büyük toprak sahipleri; siyasal iktidara da ortak olmak istemişlerdir. Oysa hükümet halka gösterdiği sert davranışı, görece serveti yüksek bu kesimden de esirgememiştir. Bu konudaki bardağı taşıran son damla ormanları devletleştirme ve toprak reformu çalışmaları olmuştur. Nitekim "Dörtlü Takrir" adıyla Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'nın parti grup başkanlığına yaptıkları sunuş ve yeni bir parti oluşumu, doğrudan toprak reformuyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır (Ülker, 2011: 8).

CHP içinde ilk olarak 1945 ortalarında filizlenmeye başlayan ve birkaç ay gibi kısa bir süre içinde DP'nin kurulması ile sonuçlanacak olan muhalefet hareketinin başlıca taleplerinden birisi, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı mevkilerinin birinden çekilmesi idi. Böylesi bir talep, Devletle Partinin ayrışmasını hedef almakla, kuşkusuz, Parti-Devlet özdeşliği yoluyla Otoritenin tek elde/tek partide toplanmasına belki de o zamana kadarki en radikal bir itiraz niteliğindedir (Sak, 2003: 64). Bu durum bir bakıma, çok partili sisteme geçişle Ulus, egemenliğin kaynağı olarak, Devlet otoritesini tek-parti hükümetinin tekeline tutan İcra karşısında özerkliğini ilan etmiş olmaktadır. Çünkü gerçek bir çok partili sistem, aynı zamanda, Halkın Ulusa dönüşmesi (yahut Ulus olarak yeniden tanımlanması), böylece Ulusun siyasi bir varlık olarak tescili demektir. Bir başka ifadeyle, kendi içinde siyasi hiçbir farklılaşmaya uğramamış düz ve amorf bir kitle anlamındaki Halk'ın üyelerinden oluşması itibariyle, devlet otoritesine ve onun kullanıcılarına kayıtsız şartsız boyun eğmek durumunda olan teb'a, Ulus'un bireyi olarak, siyasi haklara sahip "yurttaş" haline gelmektedir. Bu da, kanımızca en veciz bir şekilde,

DP'nin 1950 seçimleri öncesinde kullandığı "Yeter! Söz Milletindir." sloganında ifadesini bulmaktadır (Sak, 2003: 65).

Weber'in karizmatik otorite topolojisi açısından bakıldığında bu demokratik değişim bir önceki dönemin özelliği olan gelenekselleşmiş karizma anlayışında bir kopuşu ifade eder. Elbette, demokratikleşme şeklinde ortaya çıkan bu kopuş, karizmatik otorite mirasının reddi anlamında, karizmadan bütün bütün kopuş şeklinde de görülemez (çünkü o zaman rutinleşmenin tamamen sona erdiğine hükmetmek gerekirdi); daha ziyade bu mirasın yeniden dağılımı ile ilgilidir. DP dönemi icraatının tek parti yönetiminden ayrılan pek çok yönü de bunu göstermektedir. Örneğin ortaya çıkan yeni konfigürasyonda Atatürk'ün yeri yeniden belirlenmiştir: Devlet Başkanı için bir önceki dönemde kullanılan ve Atatürk'le İnönü arasındaki halef-selef ilişkisini (birine Milli, diğerine Ebedi sıfatı eklenerek aralarında sembolik bir hiyerarşi kurulmakla birlikte) otorite mirasının fiiliyatta aynen ve kişisel olarak devri anlamına dönüştürmüş yapı yoktur. Ayrıca DP iktidarının ilk döneminde, 25 Temmuz 1951 günü kabul edilen ve halk arasında Atatürk'ü Koruma Kanunu diye bilinen 5816 sayılı kanun çerçevesinde, Atatürk'ün şahsı her türlü eleştiri ve saygısızlıktan masun tutulurken, bir yandan toplumun kutsalları arasına yüceltilmiş, ama bir yandan da, fiili uygulamaları ve otorite kullanım tarzı kendi kişiliğinden ayrılmaz, dolayısıyla her zaman aynen taklit ve tekrar edilmesine gerek kalmayan bir konuma dönüştürülerek tarihselleştirilmiştir. Nitekim, paraların üzerine tekrar Atatürk resimlerinin konması da yine Atatürk'ü Koruma Kanunu kapsamında ele alınmış olmakla, bu değerlendirme doğrulanmaktadır (Sak, 2003. 66).

Kurumsallaşan yani Atatürk'ün oluşturduğu karizma bir kuruma yani Cumhurbaşkanlığı yahut devlet başkanlığına geçerken aslında Türkiye siyasetinde karizma yeni bir şekle bürünmekteydi. Böylece sadece devlet başkanlarının yani cumhurbaşkanının devleti yönetmediği artık simgesel bir konuma dönüştüğü bir evreye girmektedir. Bu da aslında lider profilinin değişmesini destekler niteliktedir. Özellikle 1950 seçimiyle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle liderlik anlamında yeni bir dönüşüm başlıyordu. Seçim sonrasında Parti lideri Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması ve başvekil olarak Adnan Menderes'i ataması Türk siyasetinin yeni bir döneme yelken açması anlamına geliyordu.

4.2. ADNAN MENDERES VE DEMOKRAT KARİZMA

Ali Adnan Menderes'i farklı biçimlerde anlatmak mümkündür. Ama iki kelime onu özetler niteliktedir; demokrasi ve ihtilal. Adnan Menderes Türkiye'nin tek partili dönemden demokrasiye geçişin en önemli figürü ve en önemli kurbanıdır. Bu noktada Türkiye'de yaşanan değişim ve dönüşümün simgesi olurken aynı zamanda Türkiye'nin ilk darbeyle devrilen ve sonrasında idam edilen başbakanıdır. Ali Adnan Menderes Türk siyasal hayatını anlamada bir döneme damgasını vurmuş bir şahsiyettir. Adnan Menderes gerek iktidarda olduğu 10 yıllık dönemde iken yaptıkları gerekse trajik ölümü ile değerlendirilmiş, yargılanmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Değerlendirilmiştir, çünkü yapıp ettikleri tarih sahnesinde etkileyen bütün unsurlarıyla ortadadır. Yargılanmıştır, çünkü toplumda hala bir kutupsallık temelinde anlaşılmaktadır; anlaşılmaya çalışılmıştır, çünkü derinlemesine yapılan siyasal analizlerde artı ve eksileri olan bir insan ve bir çok ihtiyacın acilen giderilmesi gereken bir ülkenin siyasi liderliğini yapmıştır. Bu anlamıyla Adnan Menderes bir yandan Türk siyasal hayatında halka yönelik siyaset yapma geleneğinin ve demokratik uygulamaların başlatıcısı kabul edilirken, diğer yandan popülist siyasetin başlangıcı ve Cumhuriyet devriminin karşı devrim sorumlusu olarak aktarılmıştır.

Türk siyasal hayatında halka yönelik siyaset yapma geleneğinin ve demokratik uygulamalarının başlatıcısı olarak kabul edilen Adnan Menderes genel olarak şöyle temellendirilir. Menderes Celal Bayar'ın ifadesine göre; "Halk iradesi felsefesine çok bağlı, milletten başka dayanacak güç olmadığına iman etmiş, tam bir demokrattır. Gücünü halkın içinde yaşamış ve onun içinden gelmesinden alır. Halkın psikolojisini, özellikle köylünün psikolojisini çok iyi bilir ve bunu liderliği için doğru kullanabilir. Bununla birlikte, milyonlarca insanla, kısa süre içinde 'sihirli bir muhabbet' gerçekleştirebilen bir siyasi önderdir." (Bozdağ, 1986: 86) Menderes'in idam sehpasında "hiçbirinize kırgın değilim, vazifenizi yaptınız, vatan sağ olsun" demesi de onun siyasi önderliği ve vatana dair bağlılığı hususunda ciddi bilgiler vermektedir. Bunun yanında Menderes'in demokrathlığı hakkında halk arasında anlatılan bir anektod anlayış hakkında önemli ipuçları verir. Menderes iktidarda iken bir üniversite öğrencisi olan Deniz Baykal, bir şekilde Başbakan Menderes'in boynuna yapışmış, yakasından tutup ileri geri sarsarak "bize özgürlük verin" diye

söylemiştir. Menderes ise son derece sakin bir şekilde, Baykal'ın ellerini işaret ederek “başbakanın yakasına yapıştın, daha ne özgürlüğü istiyorsun” demiştir (Işık, 2012: 180). Adnan Menderes karşıtlarına göre Adnan Menderes, Cumhuriyet devriminin kazanımlarını gerileten, ülkenin tam bağımsız karakterine zarar veren bir siyasi şahsiyettir. Bunun için de Türkiye'yi ilk dışa bağımlı hale getiren bir siyasetçi olması, özelleştirme ile gelişmekte olan ülkenin sanayisini zor duruma sokması, vatan topraklarına yabancı sermayeyi davet etmesi, “tahkikat komisyonları” gibi uygulamaların yapılması, CHP hükümetinin 1948'de kurduğu imam hatip kurslarını imam hatip liselerine dönüştürmesi ve sayısını artırması, Said-i Nursi'nin yaşadığı Emirdağ'ı ziyaret edip şeriatçı gösterilerle karşılanması, CHP'yi muhalefet edemez duruma getirmesi, Cumhuriyet devrimlerini ve uygulamalarını güç duruma düşürmesi gibi iddialar savunulmaktadır. Yeni kurulmuş ve savaştan yeni çıkmış Cumhuriyet devriminin kırılğan yapısı ile oynandığı ve o dönemden sonra Cumhuriyet devrimlerinin ilk coşkusuna hiç ulaşamadığı ve bu anlamıyla Türk milletinin çok önemli, tarihi bir fırsatı kaçırap emperyalizme teslim olduğu iddiası aktarılmaktadır (Aydoğan, 2002: 49).

Adnan Menderes'in hayatı onun kişiliğinin ve liderlik özelliklerinin tahlili konusunda son derece önemlidir. Zira kendisi Osmanlı'nın son döneminde dünyaya gelmiş, ilk gençlik yıllarında buhranlı dönemi yaşamış, anne, babası ve ablasını küçük yaşta kaybetmiştir. Osmanlı'nın çöküşünü izlerken aynı zamanda büyük şehirlerde kendini gösteren modernleşmenin tanığı olmuştur. Adnan Menderes'in hem anne hem de baba tarafının kökenleri hatta bazen isimleri noktasında bir fikir birliğinin olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Özellikle anne tarafının kökenleri konusunda tartışmalar mevcuttur. Adnan Menderes, 1315/1899 yılında Aydın'da doğdu. Babası Kâtipzâdeler'den mülkiye mensubu ve mektebî kaleminde görev yapan Ethem Bey, annesi Kırım Türklerinden ve Aydın'ın Çakırbeyli civarındaki büyük arazi ve çiftlik sahibi ailelerinden Hacı Ali Paşa'nın kızı Tevhide Hanım'dır(Efe, 2012: 63). Tevhide Hanımın sağlığı Adnan'ın doğumundan sonra bozuldu. Aslen İzmirli olan Adnan Menderes'in babaannesi Fitnat Hanım oğlu İbrahim Ethem ve ailesini alarak İzmir'e yerleşti. Bu arada Tevhide Hanımın hastalığı da iyice ilerlemişti. Tevhide Hanım için İzmir'in doktorları seferber edilirse de hastalığının verem olduğu ve kontrolden çıktığı anlaşıldı. Tevhide Hanım fazla

yaşamadan İzmir'de vefat etti Tevhide Hanımın vefatından kısa bir süre sonra İbrahim Ethem de verem hastalığına yakalandı. İbrahim Ethem yurt dışında tedavi olmayı düşünse de neticede şansını İstanbul'da denedi. Ethem Bey İstanbul'da bir otel odasında verem hastalığına yenik düştü. Sırasıyla hala Sacide Hanım ve son olarak abla Melike veremden vefat ettiler. Adnan Bey, anne ve babasını hatırlamazken, Ablasını da hafızasında güçlkle canlandırmaktadır. Artık hayatta büyük yalnızlık ve sıkıntı içersindedir. Adnan Bey'in hayattaki tek yakını babaannesesi Fitnat Hanımdır (Demir, 2009: 2). Adnan Bey 1910 yılında kadrosunda, Şükrü Bey [Saraçoğlu], Salih Zeki Bey, İzzet Bey, Baha Bey, İsmail Zühdü Bey gibi hocaların bulunduğu, İttihat ve Terakki İdadisi'nin orta kısmına kaydoldu. Adnan Bey, İttihat ve Terakki Mektebinin orta kısmını bitirmeden İzmir Kızıllıçullu'daki Amerikan Kolejine geçti. Mahmut Celal (Bayar) ile Adnan Menderes'in ilk karşılaşmaları bu günlere rastlamaktadır. Amerikan Kolejinden üç genç, İttihat ve Terakki Fırkası İzmir teşkilatı önde gelenlerinden Mahmut Celal Bey'in yanına geldiler ve okullarındaki misyoner rahiplerin öğrencileri Hıristiyan yapmak için çaba gösterdiklerini söyleyerek şikâyet ettiler. Mahmut Celal Bey şikâyetle ilgilenerek okul yönetimi hakkında soruşturma açtırdı. Celal Beyin yanına gelen üç öğrenciden birisi de Adnan Bey'dir (Bayar, 1986: 22).

Kolejin son sınıfında okurken patlak veren Birinci Dünya Savaşı sebebiyle seferberlik ilân edildiğinden bu okulu bitirmeden zabıt subayı olarak askere çağrıldı. 1917 yılında İstanbul Erenköy İhtiyat Zabıt Talimğâhı'na askere alındı. Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru genç ihtiyat mülazımı Adnan Suriye-Filistin Cephesi'ne doğru yol alırken hastalandı. Hastalığı sebebiyle Adnan Bey'i geri hizmete verdiler. İzmir'deki 17. Kolordu'ya tayin edildi. Ancak rahatsızlığı nedeniyle yedek subay rütbesiyle askerlikten terhis edildi. Savaşa katılmadığı için son derece üzgündü. İzmir'de kalmak niyetinde değildi. Çiftçilik ve ziraatçılık yapmak üzere Aydın'a döndü. 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların Aydın'ı yirmi bin kişilik bir ordu ile işgal edince Adnan Bey, arkadaşları ile birlikte Ay yıldız direniş örgütünü kurarak milli direniş hareketlerine katıldı. Koçarlı'da inzibat kumandanı Besim Bey'in maiyetine atandı. Büyük Taarruz'dan önceki devrede de Söke karşısında, Bağlararası'ndaki piyade alay yaverliğine tayin edilerek İstiklâl Savaşı'na katıldı. Zaferden sonra İzmir Kordon'da sansür şubesinde tercüman olarak çalıştı. Savaşta

yararlılıklarından dolayı kırmızı şeritli İstiklâl madalyasıyla ödüllendirildi (Aydemir, 1969: 32).

9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun zaferle çıkmasından sonra Adnan Bey, Aydın'da çiftçilikle uğraşmaya başladı. Avukatı Sadık Bey aracılığıyla İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazâdeler'in küçük kızı Berin Hanım'la tanıştı ve 1928 yılında evlenerek Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliği'ne yerleştiler.

4.3. ADNAN MENDERES'İN LİDERLİK YOLU

Menderes'i trajik sona götüren başvekillik yolu ona çok kolay sunulmadı. Özellikle kalıplaşmış ve sert bir hiyerarşisi olan Cumhuriyet halk Partisi'nde istediği gibi sorumluluk verilmedi. Menderes, siyasal yaşamı her ne kadar CHP'de başlamış olsa da asıl DP ile parlayan ve doğal ömrü de onunla sonlanan ilginç bir siyaset adamı ve liderdir. Menderes İş Bankası Genel Müdür Yardımcısına şunları anlatmıştır: "CHP çok istediğim ve yararlı olacağımdan emin olduğum Tarım Bakanlığı'nı bir türlü vermedi. Şayet verseydi, ne DP kurulurdu ne de ben ayrı bir siyasi partiye katılırdım."(Çizmeli, 2007 , 123) Adnan Menderes, 2 Ağustos 1930 yılında Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Aydın'da örgütlenmesinde katkıda bulundu ve firkanın Aydın il başkanlığına seçildi. SCF, kurulduktan üç ay sonra 17 Ağustos 1930'da Atatürk'ün işaretiyle feshedilince Menderes'in ilk siyasi çıkışı , istediği gibi sonuçlanmadı.

1934 yılında çıkan kanunla "Ertekin" soyadını almış meclis arşivlerine bu unvanla geçmişti. İkinci kez milletvekili seçildiği 1935 seçimlerine Adnan Ertekin ismiyle aday olmuştu. İkinci dönem milletvekilliği sırasında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitiren Adnan Bey, "Ertekin" soyadını değiştirip, kendi yöresini çağrıştıracak "Menderes" soyadını aldı. Bir ara Beden Terbiyesi Teşkilatında çalışan Adnan Bey, 1930 yılından 1945 yılına kadar on beş yıllık parlamento hayatı boyunca TBMM'de komisyon raportörlüğü ve Kütahya parti müfettişliği yaptı. Bu dönem Menderes'in siyasete alıştığı ve ileride yapacağı başvekilliğe hazırlık dönemi niteliğindedir. Bu dönemde hukuk fakültesini bitirdiği sosyal ve siyasal ilişkiler kurduğu dönemdir.

Adnan Menderes'in yıldızının parladığı ve aynı zamanda parti ile ters düşmesi ve muhalif kanatta yer alması 1945 yılına rastlar. Aynı yıl parti içinde bir

başka muhalefet hareketi Köy Enstitüleri Teşkilat Yasası ile Toprak Reformu'nun tartışıldığı sırada ortaya çıktı. Adnan Menderes ve bazı arkadaşları 5 Haziran 1945 günü TBMM'de Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası oylanırken oylamaya katılmayarak tepkilerini göstermişlerdi. 14 Mayıs 1945 günü Toprak Reformu Yasa Tasarısı TBMM'de görüşülmeye başladığı sırada CHP ikiye ayrılmıştı. Adı geçen yasa tasarısı görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, sert bir muhalefet yaparak kendini gösterme imkânı buldu. Bu konuşmasında "Savaş bittiği ve gerek milli, gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve milli egemenlik ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmesine dünyaca uğraşılmakta olduğu bugünlerde olayların önüne geçmek gerektiği inancındayım. Memleketin selameti için şart olan ve son zamanlarda gelişmekte olan tartışma hürriyetinin bu kanun meclise getirilince durdurulduğunu" belirtmiştir. Adnan Menderes konuşmasının bir başka bölümünde yer alan Çiftçi Ocakları için de "Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır... Bunlar Nasyonal Sosyalist Sistemin Erinhof Kanunu'ndan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir." Menderes bu konuşmalarda, özetle önerilen toprak reformunun ülkenin ihtiyaçlarını karşılamayacağını ve üretimde gerilemeye yol açacağını, büyük gayrimenkulleri bölerek parçalamakla, eski, kapitalizm öncesi aile ekonomisi canlandırılacağını söylemiştir. Toprak reformu ile ilgili tartışmalar bitmeden, hükümet, 1945 yılı Bütçe Tasarısı'nı meclise getirdi. Toprak Reformu Yasası'na karşı çıkan muhalif milletvekilleri bu kez Bütçe Yasasını bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların içler acısı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sistemindeki verimsizlik ve adaletsizlik gibi gerekçelerle sert bir şekilde eleştirdiler. Eleştiriler Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından cevaplandırıldı. 77 milletvekilinin katılmadığı oylamada 368 kabul oyuna karşılık 5 ret oyu çıkmıştı. Ret oyu verenler Hikmet Bayur, Recep Peker, Emin Sazak, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü idi. Bunun gibi küçük sayılabilecek örneklerle başlayan CHP içindeki muhalefet hareketi 7 Haziran 1945 günü iyiden iyiye belirginleşti. Demokrat Parti'nin dört kurucusunun (Celal Bayar [1883-1986], Refik Koraltan (1889-1974), M. Fuat Köprülü (1860-1966) ve Adnan Menderes) imzaları bulunan bundan dolayı da "Dörtlü taktır" olarak da bilinen, taktır müzakereye alındı. Anayasada ifade edilen milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanması ve parti işleyişinin demokratik

kurallara göre iletmesini isteyen bir öneriyi parti meclisine sundular. Meclis grubu 12 Haziranda öneriyi tartışmaya açtı, aralıksız yedi saat süren müzakerelerin sonunda o zamanki Başvekil Şükrü Saraçoğlu kürsüye geldi. Halk Partisi'nin takirde yazılı olduğu şekilde bir demokratik ıslahata ihtiyacı olmadığını, temelde demokratik ilkelere dayanmış bulunduğunu anlattı ve "Tavsiye ederim, arkadaşlar bu takirlerini geri alsınlar" dedi. Bu sırada bazı milletvekilleri "Arkadaşımız değillerdir" diye bağırıyorlardı. İmza sahibi dört milletvekili hariç bütün milletvekilleri öneriyi çoğunlukla reddetti.

Bütün iç ve dış gelişmelerin yanı sıra ülke içinde birtakım dalgalanmaların ortaya çıktığı görölüyordu. Mesela CHP'nin sözcülüğünü yapan Ulus gazetesinde başyazılarında sürekli olarak demokrasi aleyhine yazılar yayımlanıyor ve demokrasiden yana olanlara çatılıyordu. M. Fuat Köprölü Tan Gazetesinde bu konuda bir yazı kaleme almıştı. Falih Rıfkı Atay bu yazıya karşılık vermişti. Başvekil Saraçoğlu, bu polemiki bitirmek için bir demeç verdi. Fakat başvekilin iki tarafı da okşayan bir dil kullanmayı tercih etmesi Adan Menderes'in Vatan gazetesinde başvekilin söz konusu demeci üzerine bir makale yayımladı. Bu durum CHP parti grubunda sert tepkilere yol açmış, muhalif milletvekilleri parti disiplinini bozmakla suçlanmıştı. Sonunda 21 Eylül 1945'te Menderes ve Köprölü'nün yazıları CHP parti divanı inceledi ve bu iki milletvekilinin partiden ihraç edilmesini karara bağladı. Bu cezayı parti tüzüğünü çiğnemek olarak değerlendiren ve parti yönetimini eleştiren Koraltan da ihraç edildi. Bayar da bu olaylara tepkisini 1 Aralık 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifa ederek göstermiş oldu. Ancak parti üyeliği devam ediyordu. Celal Bayar, Saraçoğlu kabinesinin hiç beklemediği bir anda CHP'nden fiilen ayrılarak yeni bir parti kuracağını, düzenlediği basın toplantısında açıkladı. 4 Aralık'ta Çankaya'da yemeğe davet edilen Bayar, İsmet İnönü'ye kurulacak partinin ilkeleri konusunda bilgi vermişti. Bütün bu gelişmelerin sonunda nihayet 7 Ocak 1946'da CHP eski milletvekillerinden oluşın bir grup önderliğinde ve Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti kurularak Türk siyasi hayatındaki yerini aldı. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, (TCF, SCF, Türkiye Amele ve İşçi Partisi, Milli Kalkınma Partisi gibi kısa ömürlü partilerle çok partili hayata geçme tecrübeleri yaşamışsa da) 23 yıl sonra DP ile gerçek anlamda çok partili hayata adım atmış oldu.

DP'nin lideri Celal Bayar, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin hemen akabinde, 22 Mayıs günü 387 oyla meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilince hükümeti kurma görevi Adnan Menderes'e verildi. Aslında bu durum onun da beklemediği bir şeydi. Zira kendisi hükümet içinde bir bakanlık beklentisi vardı ama başvekillik onun da beklediği bir şey değildi. Aynı zamanda DP genel başkanlığına getirilen Menderes DP'nin iktidara geldiği 22 Mayıs 1950'den iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960'a kadar başbakanlık yaptı. Bu süre zarfında beş hükümet kurarak, Türk siyasi tarihinde "Menderes Dönemi" diye anılan devre adını verdi. 17 Eylül 1961 günü idam edildi ve İmralı'da Fatin Rüştü Zorlu (1910-1960] ve Hasan Polatkan'ın (1915-1960) yanına defnedildi. İdamından 30 yıl sonra 17 Eylül 1990'da yapılan bir devlet töreniyle Vatan Caddesi'nde hazırlanan anıtmezaraya nakledildi. DP onun döneminde programlarıyla en büyük inkişafını gösterdi (Efe, 2012: 69).

4.4. ADNAN MENDERES'İN KARİZMASI

Adnan Menderes ölümünden 50 yılın üstünde bir zaman geçse de hala tartışılan bir isimdir. Bu tartışma iki ekseninde devam etmektedir. Birincisi cumhuriyet devrimlerini gerilettiğini ileri sürüp başına gelenleri hak ettiğini düşünenler ve ikincisi onu demokrasi şehidi olarak görüp kahraman olarak ilan edenler. Bu araştırmanın amacı daha önceden de belirtildiği üzere her iki bakış açısını incelemek ama birisinden yana taraf olmamaktır. Amaç bir lider olarak Adnan Menderes'in karizmatik yönlerini incelemektir.

Bu incelemeye geçmeden önce Menderes'i bu sürece hazırlayan duruma göz atmak gerekir. Bu süreci hazırlayan en önemli etken Osmanlı Devleti'nin son süreçlerinde başlayıp Cumhuriyetle devam eden yenileşme/modernleşme hareketleridir. Bilindiği üzere modernleşme süreci sekülerleşme ve bireyselleşme süreçleri ile paralel hareket eder. Ülkemizin modernleşme süreci doğal bireyselleşme ve sekülerleşmenin bir sonucu değildir. Modernleşme sürecimiz üst yapısal kurumların doğrudan modernleşme sürecine, modernleştirici olarak katılımı ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyet devrimi ile gerçekleşen modernleşme çabalarını, bireyselleşmenin de kendine özgü şartlar altında totaliter bir biçimde gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçte kitlelere modern insan tipi popülist şablonlarla aktarılmaya çalışılmış bu da toplumun gelenek değerleri ve inanç dünyası ile

çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreç aydınların Cumhuriyet normlarını politikalarla kitlelere aktarmaya çalıştığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla halka dair yapılan birçok şey halka rağmen yapılmak durumunda kalmıştır. Anlatılan ve yapılanların halk için olduğu doğru bir biçimde anlatılamamış, her yapılan devrim köklü bir geleneğin sürekli dönüşümü zorlayıcı etkisi altında kalmıştır. Söz konusu bu ayrışmanın ilk görünür hale geldiği, tarih sahnesine çıktığı dönem ise Adnan Menderes'in başvekillik yaptığı dönemdir. Çünkü söz konusu dönemde, çok partili hayata geçişle birlikte, eleştiri yapılanların değerlendirilmesi, eski yapılanların yerine yeni metotların denenmesi, anlayış farkı gibi etkenlerle farklı duruşlar ve bu farklı duruşların gerekçelendirildiği anlamlar ayrışmıştır. Kaba bir tasnifle, modernleşme sürecini kendi içinde bağımsız bireyler yetiştirme olarak anlayan, daha Batılı değerlerle donanmış, sekülerleşmiş bireyler yetiştirmeyi hedefleyen, doğru bilgiyi gerekirse otoriter yöntemlerle uygulanmasını savunan, üretici, devrimci, ulusal karakterli ve siyasal alanda tam bağımsız olmayı gerekli gören bir anlayış olarak anlayan bir grubun karşısına çok partili döneme geçişle birlikte ikinci bir grup çıkmıştır. Bu guruba göre belirleyici öge çoğunluk olan halktır ve halkın taşıdığı gelenektir. Gelenek ise daha çok dini değerler dünyasından anlamını bulan bir yapı arz etmektedir. Bu anlamıyla Cumhuriyet devrimi sonunda yapılan ve halkın geleneksel beklentilerine uymayan her anlayış, halkın beklentileri doğrultusunda yeniden organize edilmesi gerektiği görüşünü savunan bir anlayıştır. Bu anlayış da modernleşme karşıtı değildir fakat modernleşmeyi "kendilik" değeri içinde dini hayatı dışlamadan gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu anlayış, Osmanlı mirasına bir geleneksel bağla bağlı olup, Osmanlı'nın kültürel ve tarihsel devamını temsil etmeyi daha doğru bulmaktadır. Yine bu anlayış, emperyal güçlere karşı bağımlı, işbirliği içinde bir ekonomi ve siyasal yapı öngörmektedir. Söz konusu anlayış emperyalist nitelikli ülkeler tarafında da destek bulmakta ve bu tarz siyasal yapılarla kendi emperyal amaçlarını söz konusu ülkelerde gerçekleştirmektedirler. Birincinin açmazı bağımsızlık adına içe kapanma iken, ikincinin açmazı ise uluslar arası güç unsurlarının denetimine girmektedir. Kabaca sınıflandıracak olursak bu iki anlayış kendisini çok partili hayata geçiş dönemiyle somutlandırmış, daha sol değerlerle bütünleşmiş gözükken CHP ilk grubu temsil ederken, daha çok sağ değerleri temsil eden DP ise ikinci grubun anlayışına karşılık gelmiştir (Işık, 2012:

182). Bu anlamda Adnan Menderes'i karizmatik liderlik safına katan en önemli unsurların başında halkın isteklerini göz önünde tutması ve demokratik mekanizmaları hayata geçirmeye çalışmasıdır.

Ayrıca bu ayrışma noktasında Menderes kişisel özellikleriyle de ön plana çıkmaktadır. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki her karizmatik lider de olduğu gibi o da zaman zaman yalnız bir adamdır. Galiba bu durum karizmanın getirdiği bir kara büyü gibidir yada karizma zaten çoğu zaman ego iktidarı olduğu için doğası gereği yalnızdır. Menderes'in halk karizmasının yanı sıra kişisel karizması da önemlidir. Nazik, kibar, davranışları ve konuşmasıyla karşısındaki etkileyebilen bir yapıya sahiptir. Zira Atatürk'ün Aydın'ı ziyaretinde onu etkilemesi ve CHP'den milletvekili seçilmesi bu tezi destekler niteliktedir. Menderes milletvekili olduktan sonra (siyasete girince) kuralsız ve disiplinsiz, başka bir ifadeyle plansız davranış örüntüsü içerisinde gözükmektedir. Ancak kişilik yapısını anlatan sözcüklerin, frekansı yüksek olanlar şöyle sıralanabilir: Güçlü, ihtiraslı (partide tek adam ve parti başkanı) çift kişilikli, istikrarsız, çelişkili, gariplikleri olan, duygusal, hercai, programsız, hırslı, cesur, takıntısız, nazik, terbiyeli (Aydemir, 1998: 67-68) Menderes'in kişilik, tutum ve davranışında önemli bir kırık nokta da 1955 yılıdır. Bu yıl onun siyasal yaşamında ikinci dönem olarak anılır. (DP'nin 4. hükümet programının başladığı yıl) Menderes 1955 öncesi daha uysal, edilgen, 1955 sonrası umulmadık biçimde baskın ve etken bir kişilik özelliği göstermiştir. Menderes'in politik kişiliği ise enerjik, otoriter, mütevazı, korkusuz ve girişkendir. O her zaman büyük düşünen, yurtsever ve durumu veri olarak almayan siyasetçi olmuştur.

Bir lideri karizmatik yapan başka bir unsur o lidere yapılan atıftır. Her halde Türkiye'de sağ partilerin neredeyse tamamı Demokrat partiye ve Adnan Menderes'e atıfta bulunur ve onun devamı olduğunu belirtir. Bu noktada Adnan Menderes referans alınan bir liderdir ve mirası üzerinde bir çok hak talep eden vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bir ismin referans olabilmesi onun performansı ile doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla Adnan Menderes'den bir referans olarak bahsediyorsak, Onun hayat boyu mücadelesini, hayatına mal olan mücadelesini en başa koymak gerekmektedir. Bir insan, hayatını vereceği değerler uğruna mücadelesini zor zamanlarda bile sürdürmüşse, tabii ki bu niteliği tarih içinde

onu manşete çıkaracaktır. Adnan Menderes fikirleri, stratejisi, mücadelesi kadar icraatları ve kadroları ile de tarihe geçmiştir. Hem çalışma ekibi hem etkilediği kitle hem de bugüne kadar oluşan sevgi bağı ile Adnan Menderes, siyasi hayatımız içerisinde bize sürekli kendisini hatırlatmaktadır. Öte yandan 1960 İhtilali'nden sonra Türkiye'de demokrasi için yola çıkan her hareket, yapacağı işin meşruluğunu göstermek üzere Adnan Menderes ve Demokrat Parti'ye referansta bulunmaktadır. Üsttenci, tektipçi olmayan ve aşağıdan yukarıya (Halktan Meclise) bir siyaseti savunan her siyasal partinin sözlüğünde Adnan Menderes ve Demokrat Parti mutlaka yerini almaktadır (Tekin, 2012: 617-618). Türkiye'de kurulan muhafazakâr ya da sağ olarak kendini nitelendiren her parti Demokrat Parti'ye ve Adnan Menderes'e atıfta bulunur ve kendisinin partisinin onun mirasçısı ve takipçisi olduğunu ifade eder. Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında zorunlu olarak siyasetten çekildikten sonra kurulan Adalet Partisi, Demokrat Partinin oy tabanını hedefleyerek siyasi faaliyete girişmiştir. Adalet Partisi'nin toplumsal tabanına ait yaygın kanaat Demokrat Parti'nin mirasçısı olduğu yönündedir. Teşkilat farklı politik geçmişe sahip kişilerden oluşmakla birlikte eski DP'li milletvekilleri parti politikalarında etkin bir yere sahip olmuştur. 1965'ten 12 Mart 1971'e kadar iktidara hakim olan AP kısa sürede güçlü bir parti konumuna gelmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından ise DP mirasına talip olan Anavatan Partisi lideri Turgut Özal politikalarını Menderes dönemi ile ilişkilendirmiştir. Ancak Doğru Yol Partisi'nin kurulmasından sonra aynı kökenden gelen iki parti DP misyonunu sürdürme iddiasıyla da rekabet etmişler ve hiçbir zaman siyasi zeminde bir uzlaşma sağlayamamışlardır. 2000'li yıllarda ise DP mirasına AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) sahip çıkma iddiasında olduğu görülmektedir. 12 Eylül 1980 sonrasında, Özal 1983 seçimleriyle birinci parti olduğu dönem askerin iktidarı ona teslim edip etmeyeceği tartışmaları yapılırken “Benim iki gömleğim var, biri bayramlık diğeri idamlık” diyerek kendisini bir anlamda Menderes'le özdeşleştirmiştir. Turgut Özal'dan sonra DP'nin mirası uzun bir süre DYP ile ANAP arasında kavga, daha doğrusu Çiller-Yılmaz arasındaki rekabetin temel konusu olmuştur. Bu dönemde Menderes'in oğlu Aydın Menderes'i Refah Partisi saflarına katan Necmettin Erbakan'ın da, “Demokrat Parti'nin devamı biziz” demeye başlaması ilgi çekici bir gelişmedir. Mesut Yılmaz'ın da Özal ve Menderes isimlerini modernleşmenin

öncüleri ve ANAP'ı da bu hedefi gerçekleştirebilecek tek adres olarak sunması DP mirasından yararlanma düşüncesinin 21. yüzyıla taşındığının göstergesidir. Türkiye'de sağ siyasetin sembolü olan Menderes'in ve DP'nin mirasından pay kapma yarışı bugün de popülerliğini korumaktadır. İktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Tayyip Erdoğan'ın da bu mirasa talip olduğu açıkça ortadadır. 22 Temmuz 2007 seçimleri öncesinde yapılan seçim kampanyasında Erdoğan, Menderes ile birlikte demokrasi yıldızı olarak lanse edilmiştir. Seçim kampanyasında Özal, Menderes ve Erdoğan'ın fotoğraflarının bir arada kullanılması ile hem demokrasi vurgusu yapılmış hem de AKP'nin sağ siyasetteki hedefinin merkez sağ olduğu gözler önüne serilmiştir. Konuşma yaptığı her fırsatta “ söz de milletin karar da milletindir” diyerek Demokrat Parti referansını kullanan Erdoğan'ın partisinin grup toplantısında muhalefetin kendisine yönelik eleştirilerine cevap verirken “... biz bu yola çıkarken daha önce de demokrasiye inanmış insanların söylediğini söylüyoruz. Biz o beyaz çarşaflarla beraber yola çıktık, biz bu konuda bedel ödemeye hazırız, bu konuda rahatız” (Bulut, 2009: 87).

İster yakın dönem siyaset, ister demokrasi, isterse mücadele bağlamında olsun, Türkiye'nin siyasi ve sosyal tarihi Adnan Menderes paranteze alınarak yazılamaz. Hatta daha da ötede Türkiye'nin sosyal, kültürel, siyasal işleyişini anlamak için Adnan Menderes ve Demokrat Parti zorunlu uğrak noktasıdır. Ayrıca toplumların gelecekte yapacakları atılım ve dirilişin bir istinat noktası ve yakın örneklige ihtiyacı vardır. Adnan Menderes ve Demokrat Parti, Türkiye siyasi hayatının kendisini daha sağlıklı kurmasında bir istinat (dayanma) noktası olduğu kadar yakın örnekliktir. Türkiye siyaseti bugüne gelinceye kadar zor ve engebeli yollardan geçmiştir. Bugün bir siyasi hareket olarak var olmak isteyen parti ya da oluşumlar, soyut ideallerini sağlıklı bir şekilde ete kemiğe büründürerek istiyorlarsa, Adnan Menderes tecrübesini sürekli dikkate almak zorundadırlar. Aslında Adnan Menderes'in siyasi mücadelesi ve dönemi anlaşılmadan, Türkiye'de devletin ve siyasetin nasıl işlediğine dair bir kavrayış elde etmek pek mümkün görünmemektedir. Onun siyasetine bugün de referans yapılmasının temel sebeplerinden birisi halkla arasında kurduğu metafizik bağ ve kuvvedir. Onun konumu, referanstan karizmaya doğru bir süreç izlemiştir. Açıkçası belirtmek gerekirse, Türkiye Tanzimat'tan bu yana bu iki siyasa arasında gel-gitler

yaşamaktadır. Türkiye’de Adnan Menderes ve Demokrat Parti halk temelli, talep ve arzulara açık, periferiyi merkeze mobilize etme anlayışları çerçevesinde siyaset yapanların bir referansı durumundadır. Bu anlamda halkın gönlünde sürekli bir yer edinmiş; Türkiye’de siyaseten kendisine pozitif referansların yapıldığı bir konum kazanmıştır. Nitekim halkın taleplerinin dillendirilmesi, demokrasi, millet-devlet arasındaki kaynaşma vb. gibi Türkiye’de demokrasi hanesine yazılan artı puanların, hala Adnan Menderes’e atıfla gündeme gelmesi bu bağlamda hatırlanabilir (Tekin, 2012: 618). Bu noktada kurulduğu günden itibaren yoğun bir ilgi ve taleple karşı karşıya kalan Demokrat Parti, halk arasında “Demir Kırat” olarak adlandırılmıştır. “Demir Kırat” kısa sürede Türk siyasetinde “46 ruhu” olarak bilinen mücadelenin ve demokrasinin simgesi haline gelmiştir ve Adnan Menderes bu ruhun en önemli simgelerinden biri olmuştur.

Hiç şüphesiz bu bağın oluşmasında Menderes’in kendi döneminden yaptığı icraatlar kadar, takip ettiği siyasanın üslubu ve halka verdiği değer de etkili olmuştur. Halk onu kendisinden biri olarak görmüştür. 1960 darbesiyle birlikte Menderes’in yaşadıkları toplumun vicdanında hala bir sızı olarak durmakta ve bugüne bakiyeler vermektedir. Adnan Menderes’in idamı, onun icraatları ve halkla kurduğu bağı daha da görünür kılp sağlamlaştırmış. Menderes’i kahramanlaştırmıştır. Bugün toplumsal bellekte Adnan Menderes ismi zikredilince, akla gelen anahtar kelimelerden önde geleni halktır. Türkiye siyasetinde de demokrasi ve halk kelimelerine yapılan atıflar, somut olarak hep Adnan Menderes üzerinden yapılmaktadır. Demokrat Parti’nin “yeter! Söz milletindir” mottosu, hala partilerin işe başlarken takip edecekleri yol haritasının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu sözün, özgül ağırlığının ötesinde, hala halkla bağları diri tutma noktasında etki taşıdığını görebiliriz. İşte halkla bağın metafizikleştiği noktalardan birisi budur (Tekin, 2012: 622). Bu konuda CHP’nin izlediği merkezde ve seçkinci politikaların sürekliliği de etkili olmaktadır. Siyasi iletişim tarihinin ilk ve en etkili sloganlarının başında kabul edilen bu slogan aynı zamanda halkın tek parti iktidarına ve baskıcı uygulamalara duyduğu tepkinin de bir ifadesidir. Halkın iktidara ortak olma isteğini en etkili ve yalın bir şekilde ifade eden bu slogan daha sonraki yıllarda Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi gibi bazı partiler tarafından da kullanılmıştır.

5. TURGUT ÖZAL LİBERAL-MUHAFAZAKAR KARİZMA

24 Ocak 1980'den sonra Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılmasının mimarı olan Özal, önce askeri yönetim sonrası yapılan ilk genel seçimleri kazanan Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı olarak, 1990 sonrasında da Cumhurbaşkanı kimliğiyle Türk siyasetini yönlendiren en belirleyici kişi olmuştur. Türkiye'nin yakın döneminde ekonomik ve siyasi alanlarda gündemi önemli ölçüde Özal ve icraatları/önerileri ekseninde belirlenmiştir. Özellikle 1983-87 yılları arasında Anavatan Partisi'nin tek başına iktidarda olduğu dönem Türk siyasal hayatında ayrı bir parantez açılarak "Özal Dönemi" olarak adlandırılır. Ayrıca icraatları, söyledikleri (hatta bazen söylemedikleri), düşünce ve önerileriyle farklı bir akım ortaya çıkarmıştır: Özalizm. Bu noktada Özal Weber'in karizmatik lider tipolojisine uygun düşmektedir. Zira 80 darbesi sonrası sessizleşen ve derinleşen ama bitmeyen kriz dönemi lideridir. Partisini 1983 Genel seçimlerinde tek başına iktidara taşıyıp mutlak bir başarı yakalamıştır. Bu durumu kolaylaştırıcı etmenler olmuştur. Zira Milli Güvenlik Kurulu'nun üç partiye HP, MDP ve Özal'ın partisi Anavatan Parti'sine izin vermiştir. Ama darbe öncesinde siyasal alanda faal olan, darbeyle yasaklanan liderlerin tekrar siyaset sahnesine çıktıkları 1987 seçimlerinde oy kaybına uğramasına rağmen tek başına iktidar oluşu geniş halk kitlelerini etkileyebildiği, başarısının tesadüf olmadığı ve devam ettiği anlamındadır. Bu durum Weber'e göre karizmatik liderlerde bulunması gereken önemli özelliklerdendir. Karizmatik liderin önemli başka bir özelliği ise eskisinden farklı bir yapı ortaya çıkartması, değişim ve dönüşüm yaşatmasıdır. Bu tanımlama Özal'ın karizmatik yönüne daha fazla vurgu yapar. Özal, 1980 sonrası yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün en önemli mimarıdır.

Özal icraatlarıyla, düşündükleriyle, söyledikleriyle, aile mensuplarıyla ve ölüm şekliyle tartışılmış ve tartışılmaya hala devam eden bir liderdir. Turgut Özal, Türkiye'nin yenileşme tarihinin dönüm noktalarından ve sembol isimlerinden biridir. Onun Atatürk'ten sonra Cumhuriyet döneminin en büyük reformcusu olduğu söylenmiştir (günümüzde ise bu tabir Recep Tayyip Erdoğan için kullanılmaktadır). Yine Atatürk'e benzer biçimde, Türk siyasetine yeniden liderliği, uzak görüşlülüğü, sıradanlığı aşma çabasını getiren bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Gerçekten o 80'li yılların global eğilim ve yönelişlerini doğru teşhis etmenin avantajından

Türkiye’yi faydalandırmayı başarmıştır (Erdoğan, 2003: 30). Özal dönemi Türkiye’nin bir çok alanda dönüşüm yaşadığı bir dönemdir. Dönüşüm Özal’la toplumsallaştı, yaygınlaştı ve derinleşti; yaşamı etkileyici bir işlevsellik kazandı. Bu dönüşümün derin izleri ölümünün üzerinden yirmi yılı geçmiş olmasına rağmen günümüzde hala hissedilmektedir.

Özal Sadece Türk siyasetine değil aynı zamanda, ekonomiden modernleşmeye kadar birçok alana damgasını vurmuş önemli bir liderdir. Özal kimilerine göre “tabuları yıkan, korformizme karşı çıkan, ekonomik yaşamın elindeki kelepçeyi çözen, Türkiye’yi az gelişmiş ülke kompleksinden kurtaran, dış politikada büyük düşünmeyi öğreten bir devrimci, İslam rönesansını yaratmayı kafasına koymuş bilgisayar delisi bir gelecek savaşçısıdır. Aynı zamanda Özal farklı bakış açılarıyla farklı kimlikler kazanır. Örneğin liberal/laik anlayışa yakın olanlar için “Atatürk’ün başlattığı devrimleri tamamlayan”, Nakşibendi Tarikatına mensup olanlar için “Anti-Atatürkçü”dür. Öte yandan kimilerine göre Özal, “zenginlerden yana olan, ulus devletin kuyusunu kazan, döneminde yolsuzluğun ve vurgunculuğun arttığı, devlet geleneklerinin bozulduğu, toplumu ahlak erozyonuna uğratmış, Türkiye’yi uluslar arası kuruluşların yönlendirmesine terk eden bir takunyalıdır” (Bozkurt, 2001: 171).

Turgut Özal’ı en yakından tanıyan Hasan Celal Güzel’e göre Turgut Özal hakkında çok şey söylenebilir, kendisinin yaptıklarını tarif edecek bir takım ifadeleri vardı. İki tanesinden çok hoşlanırdı. Birisi transformasyonu sağlamak, yani bir dönüşümü gerçekleştirmek, bir sosyal ekonomik dönüşümü gerçekleştirmek. İkincisi biraz daha mübalağalı bir lâftı ve muhalefet ve medya tarafından da epeyce de tenkit edilmişti ama kullanmaya ısrarla devam etti: Çağ atlamak... “Biz Türkiye’ye çağ atlattık” demişti. Ben gerçekten moderniteyi bu kadar takip eden, post modern gelişmeleri en seri şekilde izleyen, teknolojik gelişmeleri takip eden bilgi enformasyon toplumundan haberdar olan kişi görmedim. Diyebilirim ki rahatlıkla Türkiye’de aydınlar arasında, yaklaşan bilgi toplumunu ve 21. Yüzyılın şartlarını ilk keşfeden, tespit eden Merhum Özal olmuştur (Köseçik, 2011: 9) .

5.1. TEKNOKRAT VE BÜROKRAT ÖZAL'IN LİDERLİK YOLU

Özal'ın yaşam hikâyesi, banka memuru Sıddık Bey ile ilkokul öğretmeni Hafize Hanım'ın oğlu olarak 13 Ekim 1927'de Malatya'da dünyaya gelişiyle başlamıştır. İyi derecede Osmanlıca ve matematik bilen babası içine kapanık biri olmakla birlikte ailesine düşkünlüğüyle tanınmaktadır. Mesleğinin gereği sosyal olan annesi ise etrafındaki dünyayla hatta siyasetle ilgili, yetiştirdiği öğrencilerini takip edip kollayan bir Anadolu kadımıydı (Uğur, 2007: 33).

Aile Mehmed Sıddık Bey'in memuriyeti nedeniyle sık sık il değiştirmek zorunda kalmıştır. Nitekim Özal bu arada ortaokulu da Mardin'de bitirmişti, ama Mardin'de lise bulunmamaktaydı. Bunun üzerine annesi, oğlunun ya Konya Lisesi'nde ya da Kabataş Lisesi'ni okumasını arzu etmişti, ancak her iki okul da paralıydı. Özal'ın paralı yatılı okuması gerekmektedir. Böylece Özal, daha ucuz olduğu için, Konya Lisesi'ne verildi. Fakat bu arada ortanca oğul Korkut da ortaokulu bitirdi. Ailenin her iki çocuğu da paralı yatılı okutmaya gücü yetmemektedir. Aile buna bir çözüm yolu olarak iki kardeşin de dayıları Süleyman Doğan'ın Malatya'daki evlerine belli bir kira karşılığında yerleştirilmesini bulur. Bu evde yeğenleri Hüsnü de yanlarında kalacaktır. Sanki ANAP'ın iktidar yıllarındaki önde gelen siyaset ekibinin temelleri atılmaktaydı.

Aile sonunda Kayseri'de tekrar buluştu. Özal liseyi Kayseri'de bitirdikten sonra girdiği üç fakültenin de imtihanlarında başarılı oldu. Fakat bunların arasından İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Elektrik Mühendisliği'ni seçen Özal burs almaya da başlar. Özal'ın İTÜ'deki yılları ve başta Demirel'in kardeşi olmak üzere arkadaşları da bürokrasi kariyeri ve siyasi yaşamında önemli olacaktır. Hatta yıllar sonra İTÜ'nün amblemindeki arı logosu kendisine kuracağı parti logosu için ilham kaynağı olmuştur. Özal, 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinden Elektrik Mühendisi olarak mezun olan Özal devlet bursuyla okuduğu için mecburi hizmetini Ankara'da Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde mühendis olarak yaptı. 1952 yılında ise ABD'ye giderek ekonomi tahsili gördü. İlk defa Amerika'yla bu vesileyle tanışan Özal, her geldiği yeni vazifesinde Amerikan modelini uygulamaya bu ilk seferinde karar verecektir (Emin, 1993: 14).

Özal Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdür Yardımcısı oldu ve Türkiye'nin elektrifikasyonu ile ilgili projelerde çalıştı. Özal, 1960'ların başında, Demirel ve Adalet Partisi yandaşı muhafazakâr bir bürokrat ve siyasetçi grubuna katıldı. Özal ve arkadaşları, Cumhurbaşkanlığı yarışında da 1960 darbesinin lideri ve darbecilerin adayı olan Cemal Gürsel'in karşısında, muhafazakâr görüşe mensup, senatör Ali Fuad Başgil'in adaylığını destekledi, ancak Başgil başarılı olamamıştır (Acar, 2008: 186).

Özal, 1961-62 yılları arasında askerlik hizmetini Milli Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak ifa etti ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasına katkıda bulundu. Bu sırada, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde ders de vermiştir. Bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu üyesi olarak çalıştı ve 1967-71 yılları arasında da Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürüttü. DPT yılları Özal'ın yıldızının parladığı ve başbakanlık müsteşarlığına kadar yükseleceği kariyerinin başlangıcı olmuştur (Kavak, 2010: 34).

Özal, atandığı tarihe kadar solun müstahkem mevki olmuştur olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) başına geçtikten sonra, bu kuruma çok sayıda muhafazakâr görüşlü kişiyi atamaya başladı. Özal, o sırada Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) genel müdürü olan kardeşi Korkut Özal'la birlikte, "takunyalı biraderler" diye anılmaya başladı (Acar, 2008: 187). DPT'de sol görüşlü planlamacılar ağırlıkta olmasına rağmen, Özal ısrarla planlamada özel girişime ağırlık verilmesi gerektiğini savunmuştur. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra da DPT'deki görevinden ayrılmış ve ABD'ye gitmiştir.

ABD'de 1973 yılına kadar kalan Özal, Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde sanayi ve maden konularında özel danışmanlık görevi yaptı. Özal, Dünya Bankası tecrübesinden sonra yurda dönüşünde ise özel sektörde bankacılık, demir-çelik, otomotiv sanayi, tekstil, gıda, dögme ve döküm alanlarında yönetici olarak çalıştı (Emin, 1993: 15).

Aslında siyasette önünün açıldığı kader anının kaybettiği ilk seçimler olduğu söylenebilir. "Abi" dediği Süleyman Demirel'den beklediği milletvekilliği aday teklifi gelmeyince 1977'de Millî Selamet Partisi'nin İzmir milletvekili adayı olan Özal, seçimi az bir farkla kaybetmiştir. Eğer bu süreçte vekil olarak parlamentoda

yer alsaydı, 12 Eylül ihtilaliyle birlikte "içeri" alınan siyasi kadronun belki de en önemli isimleri arasında yer alacaktı. Kader sanki O'na bu seçimde kaybettirerek adeta O'nu 12 Eylül sonrası için hazırlamıştır.

12 Eylül 1980 İhtilali'nin hemen öncesinde Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı olarak kritik kararlara imza attı. Bunlardan en önemlisi 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomi alanında alınan tarihî kararlardı. Özal, Ağustos 1970'te uygulamak istediği ama 12 Mart Muhtırası ile yarım bırakmak zorunda kaldığı ekonomik tedbirleri bu kez bu kararlarla hayata geçirme fırsatı bulmuştur.

12 Eylül sabahı Özal da Genelkurmaydan gelen bir telefonla tıpkı diğer siyasiler gibi gözaltına alındı. Akşam saatlerinde ise ihtilalin başı Kenan Evren, kendisine Başbakan Yardımcılığı teklifinde bulunmuştur. Özal, 24 Ocak Kararlarının kesintiye uğramadan uygulanabilmesi için bu görevi kabul etmiştir (Uğur, 2007: 35).

24 Ocak Kararları ile ekonomide liberalizasyon dönemi başlamıştır. Bu sayede Türk ekonomisi yurt dışında üretilen tüketim mallarına açık hale gelmiş ve Türk sanayicisinin korunmasını amaçlayan ithal ikameci politika rafa kaldırılmıştır. Aslında bu kararlar alınırken orduda da darbenin son hazırlıkları yapılmaktaydı. 12 Eylül ve sonrası ise, Özal'ın yıldızının iyice parladığı yıllar olmuştur (Örmeci, 2010: 78).

Bu noktadan hareketle 12 Eylül'ün aslında Özal'ın hayatında dönüm noktası olduğu söylenebilir. Özal'ın siyaset sahnesine esas çıkışı 12 Eylül'den sonra olmuştur. Doğrusu, daha çok bürokratik kimliğiyle bilinen Özal'ın bürokrat olarak başarısı O'nunla aynı veya karşıt siyasi geleneklerde yer alan hemen hemen herkes tarafından kabul ve takdir edilmektedir. Ancak siyasetçi Turgut Özal hakkında buna benzer bir uzlaşmanın olduğu söylenemez (Yayla, 2003: 428).

Engin Güner (2008: 216), Özal'ın 12 Eylül sonrasındaki yükselişi konusunda Özal'ın basamak basamak iktidara geldiğini, yani paraşütle "pat" diye bu mevkilere gelmediğini belirtmektedir. Güner, Özal'ın çeşitli devlet kademelerinden geçtiğini, özel teşebbüs deneyiminin bulunduğunu, işverenler sendikasında görevde bulunup işçi-işveren meselelerini kaptığını, Dünya Bankası'nda çalışıp dış dünyayı görüp kavradığını ve tüm bunların birikimiyle o makamlara geldiğini ifade etmektedir.

5.2. LİBERAL-MUHAFAZAKAR VE DÖNÜŞÜMCÜ KARİZMA

Özal, Türkiye'nin zor yıllarının lideri olmuştur. Bu durum için, aslında hem onun işini zorlaştırdığı aynı zamanda da şansı olduğu söylenebilir. Çünkü her ne kadar 1980 darbesi sonrası askeri yönetim zaman zaman onun işini zorlaştırsa da aynı zamanda darbe öncesi siyasi aktörleri siyaset arenasına sokmaması partisini iktidara taşımamasını kolaylaştırmıştır. Darbe öncesi gergin olan ortamın aslında darbe sonrasında ortadan kalktığını söylemek çok doğru olmaz, aslında sadece derinleşmiş ve sessizleşmiştir. Özal aslında bir enkazı devralmıştı. Zira 1980 öncesi Türkiye manzaraları çöküşü yaşayan bir toplumun fotoğraflarından oluşmaktaydı: Bölünmüş bir toplum; kıtlık ve yoklukla can çekişen bir ekonomi; iradesini ve basiretini kaybetmiş bir siyaset ve değerleri alt üst olmuş çatışmacı bir kültür (Sezal, 2003; 163). Darbe sonrası bu enkazın yeniden küllerinden doğması Özal zamanında gerçekleşmiştir. O, gerçek anlamda “Yeni Türkiye”nin mimarıydı. Bunun nedenini, Turgut Özal'ın bir siyasi partinin kurucu lideri olması ve iki dönem başbakanlık yapmış olmasından çok Türkiye'nin 1980'li yıllarda deneyimlediği yapısal dönüşümlerde oldukça kritik roller oynamış olmasında aramak gerekir. Turgut Özal gerek devlet bürokrasisinde görev yaptığı 1979-1982 dönemindeki icraatları ile gerekse siyasi iktidar sahibi olduğu 1983-1989 dönemindeki icraatları ile Türkiye'yi dünya kapitalizminin değişen yapısına entegre etmek üzere başlatılan neo-liberal dönüşümün en önemli aktörü olmuştur. Dönemin dünya siyasetine hakim olmuş yapıyı ve bu yapının oluşumunda kilit roller oynamış siyasi figürleri dikkate aldığımızda, Turgut Özal'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan, İngiltere'de ise Margaret Thatcher tarafından temsil edilen ve ‘yeni sağ’ olarak adlandırılan siyasi bir söylemin Türkiye özelinde temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz. Yeni sağ söyleme sahip diğer siyasi liderler gibi Özal da iktisadi liberalizm ile milliyetçi-muhafazakâr unsurları eklemlen bir söylem dile getirmiştir. Turgut Özal'ın, dünya siyasetinde 1980'lerde öne çıkan siyasal figürler ile taşıdığı paralelliklerin yanı sıra, Türkiye siyasetine 1950'lerden itibaren damgasını vurmuş ve önce Demokratik Parti ardından Adalet Partisi ile temsil edilen yerel sağ siyasi geleneğin de önemli bir temsilcisi olduğu söylenebilir. Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi'nin 1980'lerdeki seçimlerdeki başarısı, 1950'lerdeki Demokrat Partinin ve 1960'ların ikinci yarısındaki Adalet Partisi'nin başarılarıyla paralellik

taşır, zira her üç durumda da merkez-sağda yer alan bir siyasi parti seçimlerde ardı ardına çoğunluğun oyunu alma başarısı göstererek uzunca bir süre ülke yönetimine tek başına hakim olmuştur (Sayarı 2002: 202).

Özal, bir yandan bireyi ön planda tutarak, devletin yetki alanının sınırlandırılmasını ve bürokrasinin müdahaleci anlayışının azaltılmasını savunmuş, diğer yandan da muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle “devlete sadık-toplumcu” bir anlayışı gündeme getirmiştir. Aynı zamanda, değişik toplumsal kesimler arasında gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmak adına sosyal adalet ilkesini savunmuştur.

Özal, her ne kadar hiçbir zaman kendisini liberal olarak adlandırmamış ise de, görüşleri ile bürokrasinin etkinliğinin minimize edildiği liberal devleti temsil eden Amerika ve İngiliz devlet sistemini örnek model olarak göstermektedir. Turgut Özal’ın liberalizme bakışı için, “teorik ve sistematik” olmaktan çok daha ziyade “pratik ve pragmatik” olduğu (Fedayi, 1999: 470) söylenebilir. Özal 1980’lerin koşullarında, piyasa ekonomisi ile siyasal demokrasinin bir bütün oluşturduğu fikrinin global olarak yaygınlaştığı bir dönemde, bu ikisi arasında düz çizgisel bir ilişki kuruyordu. Toplumsal sonuçları doğrudan doğruya ekonomik ve maddi gelişmelere bağlayan “mühendis yaklaşımın” tipik bir örneğiydi (Ülsever, 1999: 234). Özal bu durumu şu şekilde açıklıyordu: Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batıda demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde durması lazım (Cemal, 2000: 337). Aslında Özal’ın liberal anlayışının temeli II. Meşrutiyet’e dayanır. Prens Sabahattin ve Osmanlı Ahrar Fırkası’yla başlayan bu süreç, cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Demokrat ve Adalet Partisi’nden sonra Anavatan Partisi’yle devam eder. Yalnız Özal’ın liberal anlayışı aslında felsefi bir nitelikten ziyade uygulama esasına dayalıdır. Özal’ın düşüncesinin temelinde özgürlük ve demokrasinin tesisi vardır. Global düşünce eksenini ve ülkenin yaşadığı darbeler, demokrasinin sadece liberal iklimde yeşerebileceği düşüncesini doğurmuştur. Ayrıca güçlü devletçi-seçkinci “merkez”e karşı “çevre”ye liberal-özgürlükçü düşünce kalıyor ve o dönemin çevreyi merkeze taşıyacağını vadeden Özal, liberalizmin en önemli simgesi oluyordu.

Özal, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için ekonomik ve teknolojik açıdan Batılı ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelmesi gerektiğini savunmuş, o güne kadar bu hedef için yanlış politikaların uygulandığını ve bu açıdan da Türkiye'nin kısa vadede yeni bir siyaset anlayışına ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Nitekim Özal'ın, ekonomik, politik ve demokratik nitelikli politikalarına bakıldığında; içe kapalı, devletçi, anti-bireyci ve yasakçı bir zihniyet taşıyan geleneksel Türk siyaset anlayışının bu süreçle birlikte dönüşüme uğradığı görülecektir.

Özal'ın siyaset felsefesi, anti-devletçi (birey merkezli) ve liberal-muhafazakâr bir anlayışa dayanıyordu. Bu anlamda Özal, Türk modernleşmesinde özellikle devletin faaliyet alanını daraltmış, gelişmenin itici gücü olmaktan çıkarmaya çalışmış ve aynı zamanda bu değişme ve gelişmenin merkezine bireyi koymaya çalışmıştır. Bu amaçla sık sık devletin küçültülerek yerini özel sektöre bırakmasını, siyaseti de bazı seçkin kesimlerin (Kemalist bürokratlar-sol aydın) tekelinde olan bir meslek olarak değil, millete hizmet etmek amacıyla siyasete atılan herkesin bir hakkı olarak görmüştür. Özal, bu yeni siyaset anlayışıyla; Kemalizm'in modernleşme hedefini "çağ atlamak" sloganıyla devralırken, bir tarafta liberalizmin rekabetçi bireyi ve girişimcilik ruhunu, diğer taraftan muhafazakârlığın dini ve geleneksel değerlerini ön plana çıkartmaya çalışmıştır.

Özal siyaset felsefesinde şu üç temel özgürlük üzerinde ısrarla durmuştur; "düşünce ve ifade", "din ve vicdan" ve "girişim özgürlüğü"dür. Bu üç temel özgürlüğün, ancak liberal ve demokratik toplumlar için söz konusu olabileceğini dile getiren Özal, bunun için öncelikle düşünce ve ifade, insan hak ve hürriyetlerinin korunmasıyla mümkün olabileceğine inanmış ve bir toplumun gelişebilmesi açısından sadece ekonomik kalkınmanın yeterli olamayacağını, demokratik özgürlüklerin de sağlanmasının zorunlu olduğunu düşünmüştür. Ona göre, düşünme yeteneğinin çeşitli yollarla engellenmeye çalışılması durumunda, düşünceye olan saygı ortadan kalkacak, insanlar kendi potansiyellerini ortaya koyamayacakları için de bireysel kabiliyetleri körelecektir (Duman, 2005: 291).

Özal'ın liderliği döneminde ANAP'ın iktisadi liberalizm ve "araçsal devlet" tezleri üstündeki vurgusu daha belirgindir. Bununla beraber, ANAP'ı da tam bir

liberal parti saymaya imkan yoktur. Çünkü, ANAP'ın ilk döneminde, bir koalisyon özelliği gösteren kurucu kadrolarının ve toplumsal tabanının muhafazakar-milliyetçi etkisi partinin sosyal ve kültürel politikalarında büyük ölçüde etkili olmuş ve parti iktisadi özgürlükler ve din özgürlüğü konusunda gösterdiği duyarlılığı genel olarak sivil ve siyasi özgürlükler söz konusu olduğunda göstermemiştir. ANAP'ın Özal sonrası döneminde ise, iktisadi liberalizm söylemi korunmuş olmakla beraber, parti gitgide daha fazla devletçi "merkez"e yaklaşmıştır. Bununla beraber, Özal'ın kendisi cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-93) daha liberal bir söylem geliştirmiştir.

Özal'ın liberal görüşünü anlamak için aslında ikinci dünya savaşı sonrası Türkiye'yi de içine alan siyasal ve ekonomik iklimi incelemek gerekir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan "soğuk savaş" ortamında Türkiye Sovyet tehdidine karşı batılı ülkelerden yana olmak zorunda kalır ve dış yardımların kapısı açılır. Marshall Yardımı ile başlayan bu süreç, Türkiye'nin IMF ve Dünya Bankası'na üye olmasıyla birlikte hızlanmış, dış yardımlar ekonomik kalkınmanın olmazsa olmazını oluşturmuş, ve 1947'den beri bu kuruluşlarla olan ilişkiler siyasi-iktisadi yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin bir başka kronikleşen sorunu da ödemeler dengesidir. 1930-1947 yılları arasında dış ödemeler dengesinde açık vermeyen bir ülke iken bu yıllardan itibaren açık veren bir ülke haline gelmiştir (Kazgan 1985:380). Tabii ki bu dönemin dışa kapalı bir ekonomik yapı sergilemesi önemlidir. Bu açık, 1973-74 dünyadaki petrol şokları ve batıda yaşanan enflasyonla birlikte daha da fazlalaşmış, dış ticaret dengesinin bozulmasına ve cari işlem açıklarının artmasına yol açmıştır. Dengelerin sağlanmasına yönelik ithalat baskı altına alınmış, döviz kontrolleri artırılmıştır. Böylece 1980 yılına kadar dışa kapalı bir ekonomik model uygulansa da dış konjonktürün yarattığı krizden ya da durgunluktan uzak kalınmamıştır (Yeldan 2001:23). Türk ekonomisi 1980 öncesi dışa kapalı, ithal ikameci sanayileşme politikası izleyerek yoğun bir biçimde üretim malları, ara ve temel tüketim malları üreten sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programını devreye koymuştur. Bu dönemin bir diğer özelliği ithal mallarına uygulanan kotalarla, ulusal sanayi burjuvası koruma altına alınmıştır. Devletin bu şekilde mal ve iş gücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığı ile yoğun müdahalede bulunması 1977'den başlayarak ülkeyi döviz ve finansman krizine

sürüklemiştir (Yeldan 2001:38). Türkiye ekonomisi, iç ve dış etkenler nedeniyle büyük bir bunalım içine girmiş, döviz darboğazı, çeşitli mallarda yaşanan kıtlıklar, enerji üretiminin yetersizliği, petrol ve yan ürünlerinin ithal edilememesi krizi somutlaştırmıştır. Türkiye'nin dış kaynaklı kredilere ihtiyaç duyduğu bu dönemde IMF'nin kredilerinden yararlanmak için IMF'nin istediği önlemleri alması gerekmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları bu istikrar önlemlerindedir. Yalnız bunun daha önceki programlardan farkı, yetmişli yılların sonunda Türkiye ekonomisinin bir darboğaza girmiş olması ve bu krizden çıkmanın tek yolunun da yeni kredi bularak borçlanılması zorunluluğu olmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu zor durumdan yararlanan IMF ve Dünya Bankası gibi kredi veren kuruluşlar kamunun küçültülmesi ve ekonominin serbestleştirilerek dışa açılması yolundaki yeni neoliberal politikaları kabul ettirmeye dönük kararlar aldırılmışlardır. Turgut Özal tarafından IMF'e verilen niyet mektubundaki taahhütler 24 Ocak Kararları'yla bir noktada aynıdır.

Özal, liberalliğin yanında muhafazakarlığı da ön planda olan siyaset adamıydı. Özellikle seçkinci-bürokrat yapının “takunyalı” yakıştırmaları küçümseme ifadesinin yanı sıra aynı zamanda onun muhafazakâr yönünün ifadesiydi. Türkiye siyasetinin sağ kanadındaki Menderes-Demirel çizgisinin üçüncü halkasına Özal'ı yerleştirmek mümkündür. Ancak seçkinler zümresinden gelen Menderes'in aksine, Demirel ile benzeşen yönleri daha fazladır. Yoksul bir aileden gelmedir ve taşralıdır. Muhafazakâr kimliği, yaşamının ilk dönemlerinden beri güçlü bir şekilde var olageldi. “Öldükten sonra beni İstanbul'a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmed'in manevi ruhaniyeti altında bulunmak istiyorum” diyen Özal, maneviyata yönelik bu inancını iktidarı boyunca uyguladığı muhafazakâr politikalar ile göstermeye çalıştı. Ayrıca 1970'lerin politik mücadelesi içinde İslamcı ve milliyetçi bir konumda olan Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki müsteşarlığı döneminde muhafazakâr “dindar” bürokrat grubunun lideri durumundaydı. 1970'lerde Milli Selamet Partisi'ne (MSP) yakın durmaktaydı. Öyle ki, 1977 milletvekili genel seçiminde MSP'den İzmir Milletvekili adayı olmuştu. Bu dönemde bir konuşmasında “bilgili, fakat imansız insanların ne kendilerine ne de memleketlerine hiçbir faydaları yoktur” diyecektir (Uluç, 2014: 120).

Türkiye'de merkez sağ biçiminde ifade edilen liberal-muhafazakâr siyasetin sosyolojik temellerini, muhafazakârlık, din, milliyetçilik ve liberalizm meydana

getirmektedir. Türkiye sağının dayandığı bu değerler, Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte, 1950'den sonra siyasi bir kimlik özelliği kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin dine ve toplumsal değerlere karşı takındığı tavra karşı bir tepki biçiminde ortaya çıkan ve belli bir sınıfın ideolojik tutumundan ziyade bir halk muhalefeti biçiminde gelişen Türkiye'deki merkez sağ ideoloji, her dönemde siyasi söyleminin merkezine ekonomik büyümeyi koydu. Bu söylem Demokrat Parti'de "nurlu ufuklar", Adalet Partisi'nde "Büyük Türkiye" ve Anavatan Partisi (ANAP)'nde ise "çağ atlamak" şeklinde sloganlaştırılmıştır (Duman, 2010: 184).

Yalnız liberal muhafazakar siyasetin çok da samimi olmadığını düşünenerler de vardır. Uluç'a (2014: 114) göre Merkez sağ partiler bir yandan muhafazakâr/dini değer ve sembollere önem atfederken, diğer yandan da ekonomik gelişmeye büyük önem verdiler. Ancak bu anlayış, sivil alanda ekonomik örgütlenmelere sıcak bakarken, aynı sıcaklığı siyasi ve ideolojik sivil toplum örgütlerine göstermedi. Serbest Fırka'dan Demokrat Parti'ye, Adalet Parti'sinden, Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi (DYP)'ne uzanan liberal-muhafazakâr siyasi kadrolar ile tabanları arasında, varlığını sürekli gizleyen bir fark vardır. Yönetici kadrolar, Batılaşmış, modern dünyanın değerlerini içselleştirmiş, Cumhuriyet devleti terbiyesinden geçmiş kişilerden oluşmaktadır. Fikir yapıları, dinin daha çok bireysel dünyada yaşandığı, Batı Avrupa muhafazakâr-Hiristiyan Demokrat Parti yöneticileri ile benzerlik göstermektedir. Buna karşılık, oy istedikleri tabanları, geleneksel ve İslami değerlere sahip kişilerden oluşmaktadır. Seçmenleri durumundaki bu geniş toplumsal kesimin beklentisi, sosyal ve ekonomik liberalizmin savunucusu durumundaki kadroların değil, kendilerine daha yakın gördükleri bu liberal-muhafazakâr söylemli çevrelerin iktidara gelmesi ve değerleri ile bir hesaplaşma içinde algıladıkları seçkinci/devletçi elitlerin iktidarlarına karşı bir denge unsuru oluşturmalarındır. Yalnız bu eleştirinin Özal ve Menderes ve Erdoğan için tam olarak bu şekilde söylenmesi doğru değildir. Zira Özal ekonomik gelişmeyi önemsemiş fakat onun ekonomiye öncelik vermesinin asıl nedeni diğer özgürlüklerin elde edilebilmesi için öncelikle ekonomik gelişmişliğin şart olmasına inanmasıdır. Özal aynı zamanda Türk toplumuna öteden beri gösterilen modernite hedefini daha somut, günlük hayatın dokularına nüfuz ettirici tarzda "teknoloji" olarak tanımlamıştır. Öte yandan bu hedefe ulaşırken,

bireylere zaman zaman durup ruhlarını beklemelerini yönünde telkin etmiştir. Bu, Özal'ın hem o kadar “reformcu” ama aynı zamanda bir o kadar “muhafazakâr” oluşunu görmemize imkan tanıyıcı bir durumdur.

5.3. ÖZAL VE ÇAĞ ATLATAN KARİZMA

Turgut Özal'ın Weber'in karizmatik lider modeline uygun düşen bir çok özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki bunalım dönemi lideridir. 80 darbesi öncesi yıldızı parlayan bir bürokrat, darbe sonrası orduya rağmen ekonomiyi yönlendiren en önemli isim ve 1983 yılından ölümüne kadar siyasete damgasını vurmuş önemli bir siyasetçidir. İkinci olarak karizmatik lider, yenilikçi reformcudur. Özal Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı değişim ve dönüşümün en önemli mimarıdır. Üçüncü olarak karizmatik liderler kendisinden sonra gelenler için referans noktasıdır. Özal kendini liberal-muhafazakar olarak niteleyen bir çok siyasal yapının atıfta bulunduğu kişidir. Özal başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dahil 12 yıl boyunca önemli değişim ve dönüşümleri gerçekleştirmiş ve bunlar demokrasinin kökleşmesine yardımcı olmuştur. Weber'in karizmatik otoritenin rutinleşmesi kavramı açısından bakıldığında Özal dönemine “demokratik rutinleşme” demek pek de yanlış olmaz. Zira rutinleşme karizmanın gündelik siyasi hayatın bir parçası olarak yerleşik hale gelmesini ifade ederken zaman zaman karizmanın tekelleşmesine ve “tek adam” iktidarına dönüşür/dönüştürülür. İktidar demokratik bir unsurdan daha ziyade hegomanik bir yapıya dönüşür. Fakat Özal hukukun yada kurumsal mekanizmaların öngördüğü demokratik meşruiyeti ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Sak'a göre (2003: 83) Özal dönemine atıfla tarif ettiğimiz “demokratik rutinleşmeyi” hiçbir şekilde karizmatik otoritenin tamamen ortadan kalkması olarak nitelememek gerekir. Cumhuriyetin kurucu prensiplerini, devletin ve sistemin değiştirilemez niteliklerinde yansıtması itibariyle, Atatürk'ün manevi otoritesinin etkinliğini kuşkusuz Özal döneminde de sürdürmüştür. Ancak devletin temel ilke ve esasları, sadece Atatürk'ü adına referansla (ve bu referansın meşrulaştırıcı prestijinden yararlanarak) değil, kendi asli içeriklerinden itibaren de ulusun gündelik siyasi yaşamında mevcudiyetlerini ve etkinliklerini korumuş, ve sistemi sadece Atatürk'e sadakat bağlamında değil, asli içeriği itibariyle de sahip çıkmıştır. Sözü edilen durumu,

deyim yerindeyse “karizmatik meşruiyetin demokratikleşmesi” olarak nitelemek mümkündür.

Özal kişiliğine yapılan vurgu, onu başlı başına bir karizma figürü olarak mütalaa etmek anlamına geliyor. Özal, hayatının oldukça geç bir döneminde de olsa, siyasi bir lider olarak ön plana çıkmasında, hatta cumhurbaşkanlığı makamına yükselmesinde önemli bir faktör oluşturan kişisel karizması ve buna bağlı liderlik yetenekleri, onun siyasi kariyeri boyunca işgal ettiği makamların “hakkını vermek” suretiyle ülkede gerçekleştirdiği devrim niteliğindeki değişim ve dönüşümlerdeki başarısında şüphesiz büyük bir paya sahiptir. Dahası, Özal’ın kendine özgü istisnai vasıflarının eseri olan karizmasının onun sadece bir “siyasi kişilik” olarak değil, ondan da önemlisi bir “kamusal kişilik” olarak sivrilmesinde büyük rolü de herhalde inkar edilemez (Sak, 2003: 85).

Özal’ın karizmatik niteliklerinden biri de Türk toplumuna yeni bir kimlik kazandırmak istemesidir. Cumhuriyetle birlikte yüzünü batıya çeviren ve kabuğuna çekilen Türkiye’nin kabuğunu kırmak istemesidir. Özal’ın yeni kimlik oluşturma çabası onun liberal yanının bir yansıması olarak algılanmaktaydı. Bunun liberal olmaktan çok, mevcut tanımların reddine dayanan reformist bir mahiyeti vardı. Çünkü Özal’ın iddiası topluma ve bireye yeni bir kimlik kazandırmaktı. Türkiye’yi bir teknoloji patlamasıyla dışa açarak “dünya devleti” yapmayı amaçlayan Özal; olmadığımız, fakat olabileceğimiz bir hedef gösterdiği için kimlikleri önemsiyordu (Sarıbay, 2001: 153-154).

1980 darbesi öncesi Türk toplumunun içinde bulunduğu durumu özetlersek:

1. Tarihine yabancılaştırılmış bir toplum
2. Kendisiyle barışık olmayan bir toplum
3. Kavga ve tahrip ilkelerine oturtulmuş bir siyaset yapma anlayışı
4. Devleti kayıtsız şartsız kutsayan bir zihniyet

Gerçektende 12 Eylül 1980’nin yakaladığı ve bir iki-üç yıl daha sadece sessizleştirdiği; ama değiştiremediği Türkiye, kısaca çeşitli siyasi ve ideolojik bölünmüşlükleri yaşayan; birbirleriyle düşmanlık derecesinde kavgalı, tarihini bilmeyen, tarihi redd-i mirası yegane varlık sebebi gören devleti her şart ve durumda

bireyin ve toplumun üstünde kabul eden bir Türkiye'ydi. Bu Türkiye kendi kimliğini oluşturan tarihi ve kültürel bütün değerleri inkar ediyor, hatta onlara savaş açıyordu.

Özal'ın yapmak istediklerini özetlersek:

1. Cumhuriyeti Osmanlıyla barıştırma
2. Cumhuriyeti islam'la barıştırma
3. Toplumunu birbiriyle barıştırma
4. Halkı siyasetle ve devletle barıştırma (Sezal, 2003: 165-166).

Dışarıdan Türkiye'ye bakanların gözünde Turgut Özal, 'Atatürk'ten sonra Cumhuriyet tarihinde en köklü reformları yapan' ya da 'Türkiye'yi dünyaya açan kişidir'. Onlara göre Özal 'Türkiye'yi hem içeride hem de dışarıda çok daha güçlü hale getirmiştir'. The Sunday Telegraf'ın ifadesiyle "Türkiye'yi haritaya koyan adam"dır. Özellikle, AB, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların gözünde en çok güvenilen kişi olmuştur (Bozkurt, 2003: 171).

Özal sadece ekonomi değil aynı zamanda toplumsal değişiminde lideri olmuştur. O iyi bir mühendis, ileriye görebilen bir ekonomist ama aynı zamanda darbe sonrası yeni Türkiye'nin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Sezal'a (2003: 164) göre Özal'a aldığı eğitim dolayısıyla kendisine -ki çoğunlukla karşıtları küçümseyici bir şekilde- mühendis olduğunu söylenirdi. Özellikle kendilerini 'cumhuriyetin tek ve değişmez koruyucuları' olarak ön planda tutmaya çalışan aydınlar. Özal dönemini ve Özal kimliğini sosyolojik analizin derinliğine oturtabilmek için bir başka kavramı kullanmak çok daha doğru olacak : mimarlık.

1. Özal her şeyden önce yönetimi ekonomik ağırlıklı bir bakışla ele almış, özelleştirme dahil olmak üzere devleti küçülterek, yönetimde verimliliği artırıcı önlemler üzerine yoğunlaşmıştır.
2. Geleneksel olarak statükocu ve yenilikleri önceleyici tavır takınan ve yönetimi denetleme üzerinde yoğunlaşan maliye bürokrasisine karşı olmuştur. Bu nedenle, maliye ve hazine yönetimini birbirinden ayırmıştır. Böylece hem teoride belirtilen maliye ve iktisat ilmi ayrımına uygun olarak maliye ve iktisat politikalarının ayrılmasını sağlarken, diğer taraftan iktisat politikası ve hazine yönetimini geleneksel olarak denetleyici tepki gösteren maliye bürokrasisinin etkisinden kurtarmaya çalışmıştır.

3. Kitlerde ve ekonomiyle ilgili kurumlarda geleneksel personel sistemi yerine sözleşmeli personel uygulamasını yaygınlaştırmıştır. Bununla personelin ekonomik verimlilik esaslarına ve piyasa şartlarına göre çalışmasını sağlamayı hedeflemiştir.
4. Kamuda da statü ve hiyerarşi yerine “liyakata” yönelmiştir. Siyasi mülahazalarla atanan personel yerine bilgi ve uzmanlığa dayalı sözleşmeyle çalışan kariyer uzmanlık sistemini yaygınlaştırmıştır (Yılmaz, 2003: 99-100).

Bu çabalarıyla Özal yönetimin yapısı yanında siyasi anlayışı ve yönetim kültürünü de değiştirmeyi hedeflemiştir. Özal bu çalışmalarıyla işe ve hizmete yönelik bir bürokrasi oluşturmaya çalışmış, akılcı ve üretken yapının hakim olmasını istemiştir.

Özal’ın siyaset anlayışı, başka bir yönüyle de, özünde Cumhuriyet Türkiye’sinin bürokratik yönetim geleneğiyle bağdaşıyordu. Tanzimat’la başlayan bürokratik modernleşme, Osmanlı ve Cumhuriyet seçkinlerinin devleti modernleştirici bir aygıt olarak görmeleri yüzünden nitelik değişikliğine uğrayarak bir tür bürokratik diktatörlüğe dönüşmüştü. Bunda, Osmanlı modernleşme hareketlerinden bu yana, bürokratik kadroların rasyonalist modernleşmeciliği bir devlet misyonu olarak görmelerinin ve toplumsal hayatı bütünüyle sekülerize etmeye çalışmış olmalarının önemli etkisi olmuştur. Tanzimat sonrası dönemde ortaya çıkan bürokratik seçkinler, bu rasyonalist-inşacı ve laikleştirme siyaset anlayışını hakim kılabilmek için, bürokrasinin demokratik süreçlerden bağımsız olarak karar verebilme olanaklarını artırmaya çalışmış ve bunda önemli ölçüde başarılı da olmuşlardır. Böyle bir politikanın maliyetinin ise “demokrasi kaybı” olması kaçınılmazdı. Özal ise, her ne kadar kendisi de bürokrasinin içinden gelmiş olsa da, geleneksel bürokrasinin bu baskıcı, rasyonalist laikleştirme politikasını benimsemiyordu. Geleneksel bürokratik ideolojiden ayrıldığı ölçüde de halka yakın düşünüyordu. Bu durum ise, Özal’ı ister istemez demokrat bir konuma itmekte ve onu “devlet” yerine “cumhur”un yani halkın temsilcisi haline getirmekteydi.

6. RECEP TAYYİP ERDOĞAN: MARKA KARİZMA

Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinde Atatürk'ten sonra hakkında en çok yazılan, konuşulan, tartışılan, araştırma yapılan liderdir. Gerek Belediye Başkanlığı gerekse Başbakanlığı döneminde Türkiye ve dünya gündemini belirleyen icraatlara imza atmış, söylem, tutum ve davranışlarıyla sürekli gündemde olmuştur. 2015 itibariyle 1994'ten beri girdiği hiçbir seçimi kaybetmemiş, 12 yıllık iktidarı boyunca dokuz genel ve yerel seçimi önde tamamlayan Erdoğan, 91 yıllık cumhuriyetin en uzun süre tek başına iktidarda kalan lideri olmuştur. İlk yıllarında hem ülke içinde hem de dışarıda reformlarıyla anılan bir Başbakan iken, yıllar içerisinde muhaliflerinin daha sert eleştirileriyle karşılaşmasına rağmen tabanından desteği kaybetmemiştir. Aynı destekle 10 Ağustos 2014 tarihinde halkın doğrudan seçtiği ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

Her liderde olduğu gibi Recep Tayyip Erdoğan'ı sevenler/takdir edenlerin yanında sevmeyen/eleştirenler de bulunmaktadır.. Kimilerine göre Erdoğan, "Karizma sahibi olduğu, iktidar kokusu taşıdığı" düşünülse de, kimilerine göre ise çoğunlukla küçümseyici tavırla "Kasımpaşalı" olmaktan öteye gidemeyen bir siyasetçidir. Aynı zamanda Turan'a göre (2001; 18) Erdoğan için "Dua ile, yani 'yukarısı' ile dost, içli dışlı, kalbi ile yaşayan ve Kasımpaşalılığı terbiye etmiş bir gönül adamı. "Zeki, kurnaz ve becerikli. Sert ve hırslı, Amerikalıların 'winner' dediği cinsten ifadeleri kullanılmaktadır. Hani o sadece kazanmak için ateş edenlerden". Erdoğan halk tarafından o kadar benimsenmiştir ki mahkum olduğunda gazetelerde çıkan ilan "hizmet aşkını, Türkiye sevdasını, güler yüzünü, vakarını, delikanlılığını, şiir dolu gönlünü, yufka yürekliliğini, yiğitliliğini seviyoruz" ifadesi bu durumun açık bir göstergesi niteliğindedir.

Erdoğan Türkiye siyasetinde yeni bir satır başıdır. İktidara geldiği günden hatta öncesinde bile liderlik ışığını üstünde taşımaktadır. O, Kasımpaşa'dan çıkıp devletin en üstüne çıkılabileceğinin simgesi durumundadır. Adnan Menderes, Turgut Özal çizgisinin devamı olarak görülürken aynı zamanda hem doğu hem de batı ülkelerinin gözünde tanınan ve kendini kabul ettirmiş önemli bir isimdir. Sadece Türkiye'de değil, Bosna'dan Arnavutluk, Makedonya'ya, Libya'dan Mısır, Tunus, Filistin ve birçok Arap ülkesinde sevilen bir isimdir. Hatta Recep Tayyip Erdoğan

ismi sayılan bu ülkelerde seçime katılsa küçümsenmeyecek bir oy alacağı aşikardır. Bu noktada Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri, Adnan Menderes "hasta adam" olarak nitelenen Osmanlı Devleti'nin küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin nefes aldığı dünyaya gösteren lider, Turgut Özal'ı dünya haritasına Türkiye'yi yeniden koyan lider olarak tanımlarsak, Recep Tayyip Erdoğan'ı sıkıştırdığı/sıkıştırıldığı kabuğu kıran ve Türkiye'nin yeniden önemli ve güçlü bir ülke olduğunu hem dünyaya hem de Türk insanına gösteren lider olarak tanımlamak gerekir.

6.1. KASIMPAŞA'DA ZİRVEYE: RECEP TAYYİP'İN LİDERLİK YOLU

26 Şubat 1954 yılında İstanbul'un eski semtlerinden Kasımpaşa'da doğan Recep Tayyip Erdoğan aslen Rize'nin Güneysu ilçesindedir. Annesinin adı Tenzile, babasının adı ise Ahmet'tir. Deniz yollarında kıyı kaptanı olarak çalışan Ahmet Bey, ailesiyle birlikte 13 yaşında Rize'nin Güneysu ilçesinden İstanbul'a göç etmiş ve Kasımpaşa semtine yerleşmiştir. Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'un en eski semtlerinden biri olan Kasımpaşa'da doğmuş, büyümüştür. Kasımpaşa'nın onun kişiliği üzerinde etkisi büyüktür. Her ne kadar "Kasımpaşalılık" zaman zaman 'kabadayı' çağrışımı yapsa da aslında 'delikanlılık' anlamındadır. Erdoğan, ilkokulu Kasımpaşa Piyale Paşa İlkokulu'nda okudu. Buradan 1964–65 öğretim döneminde iyi derece ile mezun oldu (Çetin, 2003: 10). İlkokuldan sonra okul müdürünün etkisiyle İstanbul İmam Hatip Lisesine kaydını yaptıran Erdoğan, bu okula kaydını şöyle anlatır: "ilkokul besinci sınıfta iken, din kültürü derslerimize giren okul müdürümüz – Allah rahmet eylesin – İhsan Aksoy, o dersteki başarımla sebebiyle bir gün omzumdan tutarak sınıfın penceresine yaklaştırdı. Haliç'in karşısında bir yeri göstererek 'seni o gördüğün okula gönderelim' dedi. Orası İstanbul İmam Hatip Okulu idi. Böylece, 1965 yılında Piyale Paşa İlkokulu'nu bitmiş, artık İmam Hatip Lisesi yıllarım başlamıştı" (Gür, 2003: 13). İstanbul İmam Hatip Lisesi'nin Recep Tayyip üstünde birçok etkisi vardır. Her ne kadar muhafazakâr bir ailede yetişmiş olsa da İmam Hatipli yılları görüşlerinin olgunlaşmasını ve sistemleşmesini sağlamıştır. Ayrıca bu okulda tanıdığı bir çok kişi ya o onunla aynı yolda yürüyecek yâda kapıların açılmasına yardımcı olacaktır. Erdoğan, kişilik gelişiminde çok önemli bir etkisi olan İmam Hatip Okulu yılları için şunları söylemiştir: "İmam Hatip

dönemi benim her şeyimdir. Hayatımın çizgisini, çevresini hep orada kazandım. Vatan aşkını, insanları sevmeyi, bu ülkeye hizmeti, ibadet etmeyi, sadece Allah için sevmeyi, zulmetmemeyi, çevre bilincini, sosyalleşmeyi, dayanışma şuurunu, kendim için istediğimi başkası için de isteme zevkini bana İmam Hatip Lisesi öğretti... Bana beni İmam Hatip Lisesi kazandırdı” (Pamuk, 2001: 21-22).

Erdoğan’ın genç yaşta edebiyata düşkünlüğü gözden kaçmıyordu. 1973 yılında Tercüman Gazetesi tarafından düzenlenen şiir okuma yarışmasında Türkiye birincisi oldu. Ertesi yıl ise liselerarası kompozisyon yarışmasında birinci oldu. Erdoğan, daha ilkokul çağlarında okulda yapılan müsamerelerin değişmez ismi, sosyal faaliyetlerin önde gelen öğrencilerindendi. İmam Hatip yıllarında ise öğrenci kollarının ve Milli Türk Talebe Birliğinin başkanlığına seçildi. Birliğin şiir okuma yarışmalarında aldığı dereceler bunda etkili olmuştu. Böylece siyasi liderlik vasfının ilk sinyallerini daha bu yıllarda vermeye başlamış oldu (Gür, 2003: 15). Erdoğan, İmam Hatip Lisesi’yle birlikte üniversiteye giriş sınavlarında imam hatiplilerden puan kırıldığından farklı dersleri vererek Eyüp Lisesi’nden de mezun oldu. 1973 yılında Erdoğan, İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisine başladı ve 1982 yılında adı Marmara Üniversitesi olacak bu okulu 1981 yılında bitirdi.

Recep Tayyip Erdoğan’ın hayatında önemli bir yere sahip olan başka bir unsur futboldu. Zira hırsı, mücadeleli ve kazanma güdüsünü barındıran bu oyun kişisel özelliklerine uygun olmasının yanı sıra geçimini sağlamasına yardımcı oluyordu. 15 yıl boyunca futbolla hep iç içe yaşamıştır. Futbol ile uğraşması, kendisine güven duymayı, kazanmayı ve kaybetmeyi, düşünerek hareket etmeyi, yılgınlık göstermemeyi kazandırmıştır. Bugün kazandığı başarıda uzun yıllar boyunca oynadığı bu takım oyununun etkisi çok büyüktür. Mücadeleci kişiliği, zorluklarla başa çıkmadaki inatçılığı, önüne çıkan fırsatları değerlendirme ve belirlediği hedeflere ulaşmadaki kararlılığına, yaptığı sporun büyük katkısı olmuştur. Spora, özellikle futbola olan düşkünlüğü, on beş yaşına geldiğinde Kasımpaşa Camialtı Spor Kulübünde futbol oynamasını sağlamıştı. Burada gösterdiği başarılarından dolayı İstanbul Gençler Karması’na seçilen Erdoğan, Türkiye Gençler Karması’na da katılmak istemiş ancak babasından gerekli olan izni alamamıştı. Babası onun futbol oynamasını değil okumasını istiyordu. Ancak Erdoğan İETT’de

uzun yıllar futbol oynamaya ve eğitimine devam etti. 12 Eylül Dönemi'ne kadar burada futbol oynayan Erdoğan 12 Eylülde futbol oynayan oyuncuların sakallarını kesmesi kuralına uymadığı için bu dönemde futbolu bırakmak zorunda kaldı (Çetin, 2003: 11).

Erdoğan siyasetle hep iç içeydi fakat aktif siyasetle uğraşması İmam Hatipli yıllarına rastlar. Erdoğan, siyasete olan ilgisini şu şekilde anlatmaktadır: “İlkokul çağlarında siyasetin içinde değildim ama yaptığım bütün çalışmalar aslında siyasetin alt yapısını oluşturuyordu... Orta öğretim çağı başladığı zaman bu etkinlikler biraz daha artmaya başladı. Okulumuzun bütün kültürel etkinliklerinde her türlü sportif faaliyetlerinde yerimi alıyordum... Orta öğretim bittiğinde, artık kendimi aktif olarak siyasetin içinde bulmuştum (www.arsiv.aksam.com.tr/15.06.2015)

Okulun öğrenci kollarının ve Milli Türk Talebe Birliğinin başkanlığına seçildi. Okul yıllarındaki bu başarılarının ardından ve MTTB Başkanlığından sonra Erdoğan, Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi saflarına da katılarak Milli Görüş Cemaati içinde etkin rol oynamaya başladı. Milli Selamet Partisi Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanlığına seçildi(Çakır ve Çalmuk: 2001:21). Erdoğan siyasi çalışmalarına dikkat eder, çok çalışır, konuşmasına, davranışlarına ve giyimine dikkat ederdi. Çabaları gözden kaçmamış, kendisine Milli Selamet Partisinin İstanbul İl Gençlik Kolları Teşkilat Başkanlığını getirmişti. Yeni görevi ile birlikte çalışmalarını daha çok arttırmış, bu nedenle kendisine “Mücahit Erdoğan” lakabı takılmıştı. (Gür, 2003: 16). Erdoğan, 1976 yılında MSP Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanlığına seçildikten sonra yine aynı yıl MSP İstanbul İl Başkanlığına seçilmiştir. Bu dönemde çeşitli gençlik faaliyetlerine katılmış ve toplantılarda heyecan uyandırıcı konuşmalar yapmıştır. MSP İstanbul Gençlik Kolları'nın Mayıs 1980'de düzenlediği “İstanbul'un Fethi'nin 527. Yıldönümü” etkinliklerinde Erdoğan, İslamcı gençlik arasında popüler olan Necip Fazıl Kısakürek'in “Zindandan Mehmet'e Mektup” şiirini okuduğunda, “Sebil” dergisine göre salon birden ayağa kalkmış, tekbir sesleri sloganlarla karışmıştır (Çakır ve çalmuk, 2001: 28).

12 Eylül darbesiyle birlikte siyasete zorunlu olarak üç yıl ara veren Erdoğan, Siyasetin serbest bırakılmasıyla birlikte kapatılan Milli Selamet Partisi yerine kurulan Refah Partisi'nin saflarına katıldı. Bu partinin İstanbul İl Teşkilatının

kurulmasında önemli rol oynadı. 1984'te partisinin Beyoğlu İlçe Başkanlığına, 1985'te ise İstanbul İl Başkanlığına seçildi. Ayrıca Refah Partisi'nin MKYK üyeliği görevini de yürütmekteydi (Gür, 2003: 16). Erdoğan, 1986 yılı ara seçimlerinde Refah Partisi'nden milletvekili adayı oldu; ancak kazanamadı. 1987 yılı genel seçimlerinde ise partisinden tekrar milletvekili adayı oldu. Bu sefer de Refah Partisi baraj engeline takıldığından Erdoğan amacına ulaşamadı. 1989 yılında yerel seçimlerde bu kez de Beyoğlu Belediye Başkanlığına aday olan Erdoğan, seçimi kazanamamasına rağmen başarı grafiğinin arttığını aldığı oylarla ispatladı. Partisinin İstanbul'da en zayıf olduğu ilçelerden birinden aday olmasının altında yatan amaç seçim kazanmak değildir. Bu seçimler Recep Tayyip Erdoğan'ın partisi için radikal olarak bile nitelenebilecek bir takım yenilikleri ilk kez sahaya inerek uyguladığı ve yıllar boyunca sürecek olan zaferler silsilesinin bir provası olarak görülebilir. Bu seçim sürecini Recep Tayyip Erdoğan şu şekilde anlatır:

“Beyoğlu Belediye Başkan Adaylığı'na ben talip oldum. Bu seçimleri bir fırsat olarak görüyordum. Çünkü, RP olarak bugüne kadar aldığımız oyların, almamız gereken oyun çok altında olduğuna inanıyordum. İnsanlar bize oy vermek istiyor; ama aramızda görünmez duvar, birbirimizle ilişki kurmamızı engelliyordu. 70'lerden beri bu duvarı bir türlü yıkamıyorduk. Eğer halkla ilişki kurmanın bir yolunu, yöntemini bulabilirsek, duvar yıkılacak ve biz Türkiye'nin birinci partisi olacaktır. Bu seçime katılarak, bir anlamda bu inancımı ispatlamak ve halkla aramızda yer alan duvarın yıkılmaz olmadığını göstermek istiyordum” (Besli ve Özbay, 2010: 43).

Bu seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan'ın uyguladığı değişikliklerden bazıları, ilk kadın üyenin partiye kaydedilmesi ve kadınların seçim çalışmalarında sahaya inmeleridir. Üniversite öğrencisi başı açık genç kızların anket çalışmalarında ve saha çalışmalarında yer alması da partililerin büyük kısmından tepki çekmiştir.

1991 yılında tekrar milletvekili adayı olmuştur. Seçimi kazanmış ve milletvekili olmuştur. Daha sonra tercihli oy sistemi nedeniyle yüksek seçim kurulu mazbatasını iptal etmiştir. Bülent Arınç, bu olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Tayyip Erdoğan, 1991'de İstanbul'dan milletvekili adayı oldu, mazbatasını almaya gitti. Dediler ki bu seçimde tercihli oy sistemi var. Bir arkadaşın tercihlerini

sayıyoruz. Onun tercihi belli bir noktaya gelirse mazbatayı size değil ona vereceğiz dediler. Hâlbuki mazbata Recep Tayyip Erdoğan adına imzalanmıştı. Alınan oylara göre milletvekiliydi. Sonunda akşamüzeri haber geldi, Mustafa Baş'ın tercih oyları sizin önünüze geçti, mazbatayı ona vereceğiz, siz milletvekili olmadınız, dediler. 1991'de Mustafa Baş, Bayrampaşa ilçe başkanıydı. Bayrampaşa civarından 6-7 bin civarında tercih oyu alınca Tayyip Bey'in önüne geçti ve kendisi milletvekili oldu. Tayyip Bey çok üzüldü. Mazbatası hazırды, il başkanı olarak seçime girmişti, bu seçimde milletvekili olmayı da istiyordu ve bunu da müsait görüyordu. Sonra bir iki itiraz oldu netice vermeyince kendisine haber geldi. Şöyle bir itiraz yaparsanız, Mustafa Baş da şöyle bir dilekçe verirse sizin milletvekili olmanız mümkün. Tayyip Bey dedi ki ben kadere itiraz etmem. Hem nasipte yok hem de arkadaşşıma karşı bir takım itirazlarda bulunuyorsunuz bunların hiç birini yapmam dedi ve çok güzel bir anlayış gösterdi. (arsiv.sabah.com.tr/07.08.2012)

Bu seçimlerden sonra Erdoğan, 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel yönetim seçimlerine kadar İstanbul il başkanlığı görevine devam etmiştir. Yerel seçimler öncesinde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adaylığı için eski ANAP'lı Ali Coşkun RP'nin adayı olarak Erbakan'dan söz almıştır. Ancak İstanbul İl Başkanı olan Erdoğan'ı destekleyen ilçe teşkilatları, kulis çalışmaları yapmış ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı için ortak aday olarak Erdoğan'ı göstermişlerdir. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için ANAP'lı İlhan Kesici, SHP'li Zülfü Livaneli ve DYP'li Bedrettin Dalan gibi güçlü adaylarla yarışan Recep Tayyip Erdoğan, bu seçimlerde zorlu rakiplerini geride bırakarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın yönetim becerileri gösterdiği ve tüm ülkeye hatta dünyaya ismini duyurduğu dönem İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı dönemidir. Seçimler öncesi kullandığı (daha sonra Refah Partisi'nin de kullanacağı) yöntemlerle, hitabet şekliyle, davasına adanmışlıyla kendinden söz ettirmiş, partililer içinde sevilen ve sayılan, İstanbul başta olmak üzere partisi içinde önemli isim haline gelmişti. İstanbul'un su, kanalizasyon, hava kirliliği, trafik ve çevre kirliliği gibi kronikleşmiş sorunlarına çözüm üretmesi onu ülke çapında tanınır ve sevilir bir lider yapmıştır. Hatta İstanbul'da yaptıkları diğer şehirlere ilham kaynağı olmuştur.

Ancak bu süreçte siyaseten önemli bir kırılma yaşanır ve 28 Şubat süreci ile Refah Partisi önce iktidardan ayrılmak durumunda kalır ardından kapatılır. Yeni kurulan Fazilet Partisi'ne geçer. 28 Şubat sürecinin baskıları Recep Tayyip Erdoğan üzerine yoğunlaşmıştır. 12 Aralık 1997 tarihinde partisinin Siirt teşkilatının düzenlediği mitingde yaptığı konuşma nedeniyle Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandı ve on ay hapis cezasına mahkum edildi. Belediye başkanlığı görevinden alındı (Besli ve Özbay, 2003: 205).

Abdullah Gül'ün, Recai Kutan'a karşı genel başkan adayı olduğu Fazilet Partisi kongresinde Recep Tayyip Erdoğan aktif bir şekilde yenilikçi kanadı desteklemiştir. Bu akımın siyasi yasaklı doğal lideri kabul edilen Recep Tayyip Erdoğan, Fazilet Partisi'nin Refah Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılmasının ardından kurulan Saadet Partisi'ne geçmemiştir ve siyasi yasaklı olmasına karşın 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucu genel başkanı olmuştur. 2002 yılında yapılan genel seçimlerden sonra partisi iktidar olmuş ancak başbakan olamamıştır. Yapılan Anayasa değişikliği ile siyasi haklarını geri kazanmıştır ve Siirt'te seçimlerin yenilenmesinin ardından 2003 yılında milletvekili seçilerek meclise girmiş ve başbakan olmuştur. 10 Ağustos 2014 tarihinde ilk defa doğrudan halkın seçtiği seçimle cumhurbaşkanı olmuştur.

6.2. RECEP TAYYİP ERDOĞAN VE KARİZMASI

Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik yapısı Weber'in karizma anlayışına uygun düşmektedir. İlk olarak Erdoğan, 28 Şubat süreciyle başlayan sonrasında devam eden siyasal, ekonomik ve toplumsal buhran döneminin lideridir. İkinci olarak 2002'den itibaren oylarını artırarak büyük halk kitlelerini etkilemiş, girdiği her seçimi ve tarafı olduğu her referandumdan başarıyla çıkmıştır. Böylece başarısının şans olmadığını göstermiştir.

Sadece Türkiye de değil dünyanın birçok ülkesinde sevilen bir liderdir. İsmi yazılı olduğu pankart ve resimleri 2009 Davos Krizi sonrası birçok Arap ülkesinde miting ve gösterilerde birçok kadın ve erkeğin elinde yer almıştı. Şüphesiz bu durum hiçbir Türk lidere nasip olmamıştı. Geniş halk kitlelerini arkasından sürükleyebilmesi Weber'in karizmatik lider tipolojisine tam olarak uymaktadır.

Üçüncü ve en önemlisi Erdoğan, Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Karizmatik liderlerde olması gereken en önemli özelliklerden biri eskiye benzemeyen yeni bir dönemi başlatmalarıdır. Şüphesiz Türkiye'nin iki binli yılların başından beri yaşadığı siyasal, ekonomik, toplumsal kırılma, değişim ve dönüşümün en önemli simgesi ve mimarı Erdoğan'dır. Hırslı, dinamizmi, siyasete farklı bakış açısıyla Türkiye'nin pek de alışık olmadığı bir lider portresi çizmesi de, onu karizmatik yapan başka faktör olduğu da söylenebilir. Ayrıca halka verdiği değer, hem belediye başkanlığı dönemi hem de başbakanlığı döneminde bir çok yeniliğe imza atması ayrıca ekip çalışmasına verdiği önem onun liderlik özelliklerinden bazılarıdır.

6.3. RECEP TAYYİP VE LİDERLİĞİN ANLAMİ

Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasette başarılı olmasının en önemli nedenleri şüphesiz çalışkan, hırslı ve mücadeleci ve başarısızlıklardan yılmamasıdır. Kişilik yapısının oluşumunda yaşadığı çevrenin, ailesinin ve ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasal durumunun etkisinin de olduğunu söylemek gerekir. Nüfusunun çoğunluğunun gelir durumunun orta ve alt gelir seviyesinden oluşan heterojen bir nüfus yapısına sahip Kasımpaşa'da doğup büyümesi de önemlidir. "Kasımpaşalılık", sosyolojik anlamda ortak özelliklere vurgu yapan bir "kalıp yargı". Bilinçaltı düzeyinde "kabadayılık" çağrışımlarına yol açsa da, günlük dilde "delikanlı" olma haline atıfta bulunan bir kavram. "Diklenmeden, dik durma" zihniyeti. Bu yönüyle de yalnızca o mahallede meskûn olmanın yeterli sayılmadığı, zata mahsus bir hal ve tavır (Besli ve Özbay, 2003: 21). Küçük yaşlardan itibaren oynadığı futbolun ve yaşadığı toplum içerisinde orta halli sayılacak bir aileye mensup bir fert olmasının etkisi büyüktür. Tüm hayatı boyunca karşılaştığı birçok zorluğa asla boyun eğmemiş ve her defasında düştüğü yerden kalkmayı bilmiştir. Okul yıllarında harçlığını çalışarak kazanmış, imkânı olmadığı için okula yürüyerek gidip gelmiştir. Çok başarılı bir okul hayatı olmasa da sosyal yönden her zaman aktif biri olmuş, tavır ve davranışları ile emsallerinden daha farklı görünerek öne çıkmayı başarmıştır. Gençlik yıllarından itibaren en zor şartlarda bile siyasi çalışmalar içinde bulunmaktan çekinmemiştir. Siyasal yarışlardaki adaylıkları hep mücadele içerisinde geçmiş, karşılaştığı başarısızlıklar kendisini yıldırmamıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye

Başkanı iken Siirt'te yaptığı bir konuşmada okuduğu şiir nedeniyle siyasi yasaklı haline gelmiş ve cezaevine girmiştir. Bütün bunlara rağmen, olanları kabullenip bir köşeye çekilmemiş, yeni hareket tarzları belirleyerek daha hırslı ve kendinden emin bir şekilde yoluna devam etmeyi bilmiştir. Bütün bu olanlar kuşkusuz Erdoğan'ın lider bir kişiliğe sahip olduğunun açık bir kanıtıdır (Aytaş, 2013:103).

Liderlikte başarıyı sağlayacak özellikler; karar alma süreçlerindeki zamanlama uygunluğu, konuya hakimiyet, işbirlik ve en önemlisi de grubun ve grup üyelerinin psikolojik yapısını, durumunu ve ihtiyaçlarını sezme ve anlama yeteneğidir. Bu yeteneğin ortaya çıkmasında eğitimin katkısı çok sınırlıdır; daha ziyade yaşanan tecrübelerden, hayatın öğretmenliğinden bahsedilebilir. Liderlik esasen insanın potansiyel olarak taşıdığı bir özelliktir. Doğuştan başarılı liderlik potansiyeline sahip insanlar vardır. Hem lider doğulur hem lider olunur; ikisi de doğrudur. Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik başarısı, liderliğin daha ziyade doğuştan getirilen bir özellik olduğunun kanıtı gibidir. Recep Tayyip Erdoğan lider ve liderlikle ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bence şu liderlik kavramını açıklamakta fayda var. Bakın liderlik, aslında bir partinin genel başkanı olmak değildir. Liderlik başbakan olmak da değildir. Yani siz, bazı olayların neticesinde de gelip bir yere başbakan olursunuz, hatta cumhurbaşkanı da olursunuz ama bu lider olduğunuz anlamına gelmez. Ben liderliği aslında böyle bir sanal liderlik olarak görmüyorum. Şu anda bazı siyasi partilerin genel başkanları sanal liderlerdir. Organik liderliktir asıl olan. Bunu sağlayabiliyorsa bir lider başarıda çok daha etkindir. Ve dünyada da dikkat edilirse organik liderlik başarıya gidiyor. Diğerleri başarıya gidemiyor. Ve onlar, bakıyorsunuz rüzgâr gibi geldi geçti şeklinde oluyor. Bizim hedefimiz önce kimsesizlerin kimi olabilmek, sessiz yığınların sesi olabilmek.”

Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik özelliklerini gösterebildiği en önemli zaman İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı yaptığı dönemdir. Burada yaptığı icraatlarla hem ismini duyurmuş, kendisinde bulunan liderlik ışığının sadece bir yansıma olmadığını, cevherin kendisi olduğunu ispatlamıştır. İnsan kaynakları ve maliye konularındaki başarılı yönetimi, şehrin kronikleşmiş sorunlarının çözümünde önemli rol oynadı. Belediye Başkanlığı döneminde İstanbul'un ağır altyapı

sorunlarının çözülmesi gibi hizmetlerde önemli düzenlemeler oldu. İstanbul'un trafik sorununun çözümü amacıyla 50'den fazla köprü, geçit ve çevre yolu inşa edildi. Belediye başkanlığı süresince 2 milyar dolar borç ödenirken, 4 milyar dolar yatırım yapıldı. Tüm bunlar, para yönetimi, insan yönetimi, ve kaynak yönetimi konusunda yeteneklerini ortaya koymasını sağlarken; aynı zamanda geniş halk kesimleri nezdinde büyük bir sevgi ve saygı görmesine imkan yarattı (Türkmen, 2007: 10-11).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni kazandıktan sonra yaptığı ilk basın toplantısıyla İstanbul için yapacaklarını anlatırken aslında ileri de yapacakları konusunda ip ucu vermişti :

“ Hemen belirtmeliyim ki, Refah İktidarı, bu güne kadar iş başına gelen diğer bütün iktidarlardan farklı olarak asla tek bir kişinin ya da kliğin iktidarı olmayacaktır. Dünyadaki gelişmeler de göstermektedir ki, ne kadar yetenekli, ne kadar becerikli olursa olsun tek bir kişi olağanüstü karmaşık hale gelen yönetim ve siyaset sorunlarını çözemez. Çözüm, ekip çalışmasıdır. Çağdaş yönetim anlayışında iyi yönetici, iyi ekip kurabilen, ekibini iyi çalıştırabilen ve ekibindeki uzmanların her birinden en yüksek verimi alıp, onları en ideal biçimde sentezleyebilen yönetici demektir. Biz, İstanbullulara; en başta İstanbul'a layık, İstanbul'u bilen, İstanbul'un sorunlarına ve bu sorunların çözümlerine vakıf, emin ve ehliyetli bir ekip vad ediyoruz. Kaldı ki İstanbullulara vaat ettiğimiz bu ekip çalışması, sadece bizim subjektif tercihlerimizden değil, İstanbul'un objektif durumundan da kaynaklanan bir zorunluluktur. İstanbul, tarih boyunca olduğu gibi büyük ve farklı fikirlerin kaynaştığı bir dünya şehridir. Şehrin bu polifonik (çok sesli) dokusu da çoğulculuğu ilke edinmiş bir ekip çalışmasını zorunlu hale getirmektedir (Besli ve Özbay, 2010:134-135).

İstanbul Erdoğan'ın siyasi gelişiminde o kadar önemlidir ki, siyasi yaşamının sonraki evrelerinde kullanacağı birçok siyasayı ilk defa burada kullanmış ve yine kadrosunun temellerini yine bu dönemde atmıştır. Erdoğan'ın siyasi yaşamı için şu şekilde tespitte bulunmak çok da yanlış olmayacaktır: siyasete ilk atıldığı Beyoğlu İlçe, İstanbul İl Parti Başkanlığı dönemleri onun siyasetteki çiraklık, İstanbul Belediye Başkanlığı kalfalık, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı onun ustalık dönemidir.

6.4. HALK ADAMI, İYİ BİR HATİP VE EKİP GÜCÜNE VERİLEN ÖNEM

Erdoğan'ı karizmatik yapan en önemli unsurların başında halktan biri olduğunu ve halk adına konuştuğunu söylemesidir. Sadece hitap ettiği kesimden değil de birçok kesimin oyunu alması ve sosyal tabana eğilebilmesi onu halkın gözünde kahraman dolayısıyla karizmatik yapmaktadır. Siyasi hayatı boyunca kitle ile iyi bir ilişki kurmak konusunda son derece başarılı olmuş olan Recep Tayyip Erdoğan, bu özelliğini içinde yetiştiği ortamdan almıştır. “Çevre” olarak nitelenen sosyal yapıdan yetişmiş biri olan Recep Tayyip Erdoğan'ın, siyaseten yükselişi sırasında milyonları arkasına katarak yürümesinin altında yatan gerçek, tıpkı Süleyman Demirel'in iktidara gelişinde olduğu gibi, “bizden biri” imajına sahip olmasıdır. Varlıklı ve nüfuzlu bir ailenin içinden gelmeyişi, insanlarla kurduğu iyi diyalogların temelinde yatan en belirleyici unsurdur. Gençlik yıllarından itibaren siyaseten yetiştiği siyasal İslam akımı içerisinde her zaman değişim ve yenilikten yana tavır almış olması, bugün incelendiği zaman merkez sağa bir açılım yapma çabası olarak değerlendirilebilir. Geniş kitlelerin güvenini ve desteğini kazanmayı, o dönem içinde bulunduğu Refah Partisi için en önemli hedef olarak niteleyen Recep Tayyip Erdoğan, kendi kurduğu partisinde bunu başarmıştır. Erdoğan'ı doğumda, düğünde, cenazede görmek mümkündür. Cenaze namazlarında ön safta yer alması, tabutu ilk omuzlayanlardan olması, çağrıldığı evlere çay içmeye gitmesi, halkın dilinden konuşması ve onlar gibi düşündüğünü hissettirmesi onu farklı kılan temel nedenlerin başında gelmektedir. Erdoğan 2006 yılında bu durumu yaptığı bir konuşmada şöyle özetlemektedir: “Biz milletten aldığımız görevi, mazeretlerin arkasına gizlenmeden, demokrasiden taviz vermeden, popülizme sapmadan başarıyla yerine getirdik. Aynı sorumluluk duygusuyla devam ediyoruz. Milletimizle gönül bağımız, bugün her zamankinden daha sağlamdır. Çünkü AK Parti, millet siyasetinin tezahürü, millet beklentilerinin tercümanı olmuştur. AK Parti milletin kendi sesi ve hür iradesidir. Biz milletimizle etle tırnak gibiyiz” (Türkmen, 2007: 15).

Recep Tayyip Erdoğan'ın halk gözünde karizmatik gücü; siyasette ortaya koyduğu cesaret, milletin kangrenleşmiş ve artık acil hale gelmiş meselelerine çözüm ihtiyacını karşılayabilme umudundan besleniyordu”. Göka'ya göre “Onun simgeselliği; milletin devletle kavgasının sonlandırılması, Cumhuriyet'in nihayet halkına kavuşması, halkın vatandaş olması anlamlarına matuf. Doğduğu ve yaşadığı

yer, aile profili, eğitiminden duruşuna, yürüyüşünden konuşmasına ve yaşama tarzına tüm özellikleri halkın ihtiyaçlarını giderme umudunu birebir karşılıyor. Halk, onun başbakanlığı zamanlarında ona atfettiği karizma sayesinde kendisini hür ve eşit vatandaş olarak görüyor, onun sayesinde mukadderatına el koyabildiğini düşünüyor, kendisini Cumhuriyet'in cumhuru gibi hissedebiliyor. Millet, bırakın vasiye ve veliye ihtiyacı olmadığını haykırmayı, vesayet sisteminin temsilcilerine karşı kendisini bizatihi "Başbakan" gibi yaşıyor. Onun için yapılan sosyolojik analizlerdeki çevrenin merkeze yürüyüşü ve yerleşmesi metaforu, doğru ama yetersiz; o, milletin bizzat kendisinin iktidar olması demek (www.yenisafak.com.tr/12.04.2015). Bu anlamda Erdoğan'ın halk gözünde karizmatik olmasının nedeni halkın sorunlarını kendi sorunu gibi algılaması, halktan biri gibi davranmasıdır. Belirtilmesi gereken başka bir husus ise, halk Erdoğan'ın iktidar gücü ne kadar artarsa sorunlarının o kadar azalacağı, Erdoğan'ın iktidar gücü ne kadar azalırca sorunların o kadar büyüyeceği inancı da, halk ve onun arasında metafizik bağ kurulmasıdır. Dağı'ya göre "Tayyip Erdoğan'ın birinci sırrı, partisinin kaderiyle Türkiye'nin kaderini eşleştirebilmesi. Türkiye geliştikçe, büyüdükçe AK Parti de büyüyor. Yeni orta sınıflarıyla, sivil toplumuyla, şirketleriyle, eğitim kurumlarıyla, gençleriyle Türkiye kazandıkça AK Parti de kazanıyor. AK Parti 'yükselen Türkiye'nin taşıyıcı aktörü. Toplum, önünü açan bu partiye destek veriyor kendi önünü açmak, umudunu gerçekleştirmek adına. Çöken bir AK Parti'yle kendi geleceğinin, umudunun, refahının, kazancının da çökeceğini düşünüyor. Yani AK Parti siyasi desteğini toplumun gelecek beklentisine sigorta ettirmiş durumda. Kazanmak isteyen, yükselmek, özgürleşmek isteyen toplum AK Parti'ye seçim kazandırıyor önce. Ardından da kendisinin 'daha iyi, daha güvende, daha müreffeh' olacağını biliyor (www.zaman.com.tr/14.06.2011).

Erdoğan'ın karizmatik liderliğine katkı sağlayan en önemli özelliklerinden biri de iyi bir hatip olmasıdır. Duruşuyla, konuşmasıyla, hal ve hareketleriyle hatta bazen susmasıyla karşısındaki insanı etkileyebilme gücüne sahiptir. Öğrencilik yıllarından itibaren şiir okuma noktasındaki yeteneği, münazaraların aranan ismi olması, iletişim becerilerin üst noktası olması siyasette işine yaradığı aşikardır. Gerek konuşmanın muhtevası, gerek ona uygun beden dili ile seslendirilmesi, gerekse de dinleyiciler üzerindeki tesir gücü vb. noktalar açısından iyi bir hatiptir. Halkın

içinden gelmesi, aynı dili konuşması, aynı duyguları beslemesi, gönüllere seslenmesi onu hitabet noktasında her zaman rakiplerinin önüne geçirmiştir. Aynı zamanda Erdoğan verdiği mesajlarda itinalı ve konuşacağı kesime göre hazırlık yapmaktadır. Aynı zamanda Erdoğan esnek siyasal dili ve kuşatıcı merkeziliği ile farklı ve geniş toplum kesimleri nezdinde bir şekilde karşılık bulmuştur. Siyasal kampanyalarını ideolojiden uzak, ekonomik ve sosyal umut ve beklentileri oluşturabilecek siyasal söylemler üzerine kurgulayarak Türk toplumunu gelişmiş ülkeler statüsüne yükseltmek yönünde eşitleyici bir siyasal dil kullanmıştır.

Recep Tayyip Erdoğan aynı zamanda iyi bir ekip lideri olduğunu birçok alanda göstermiştir. Erdoğan hangi işte kiminle çalışılacağını çok iyi biliyor. Takım ruhu, istişare Erdoğan için çok önemli bir kavram. Hem parti içinde hem de hükümet içinde konular tartışıldıktan sonra karara varılmaktadır. Zaman zaman bu işlemin tersine işlediği durumlarda olmamış değildir. Yani Erdoğan'ın karar verip, sonrasında tartışıldığı durumlar da olmuştur. Ama ne olursa olsun Erdoğan'ın konuşma metinlerinin hazırlanmasından, siyasal, toplumsal birçok değişim de Erdoğan'ın beyin takımının önemi büyüktür.

Erdoğan, Adnan Menderes ve Turgut Özal'a göre kadro anlamında daha şanslıdır çünkü diğer liderler kalıp kırıcı, zaman zaman devrimci nitelik taşıyan adımları atarlarken yalnız sayılabilirlerdi. Çevrelerindeki kadroların büyük bir çoğunluğu onların yapmak isteyeceklerini anlayacak yada nasıl yapılacağını önerecek vizyon ve donanımdan yoksundu. Ancak Özal dönemiyle başlayan sınıf yapısındaki değişimin bir sonucu olarak, Erdoğan hükümeti kurulduğunda, artık ağırlıklı olarak “çevre”den gelen Ak Parti'nin yeni perspektifini ve stratejilerini oluştururken donanımlı akademisyen ve bürokratlar vardı (Özipek, 2011: 677)

6.5. KARİZMATİK LİDERLİKTE YENİ BİR MARKA: RECEP TAYYİP ERDOĞAN

16 Ağustos 2001 yılında Adalet ve kalkınma Partisi kurulurken Recep Tayyip Erdoğan yeni bir siyaset yapma biçimi oluşturacağını ifade etmişti. Kendi ifadesiyle bunu “marka” olarak tanımlamıştı. Erdoğan bu durumu “Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya (milli görüş) ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir

"muhafazakar demokrasi" diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu, bizim kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha 'bunun adı ne olur?' bunu zaman gösterecek ama şu anda bir muhafazakar demokrat kimlikle yürüyoruz" (www.hurriyet.com.tr/13.07.2015) diyerek ifade etmişti. Erdoğan, "milli görüş" markasından "muhafazakar demokrasi" markasına geçişin en önemli aktörü haline gelirken, sonrasında siyaset yapma biçimiyle, duruşuyla, sözleriyle, şiirleriyle, şarkılarıyla hatta cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında kullandığı logosuyla kendisi siyasette bir marka haline gelmiştir.

Bu anlamda Erdoğan'ı karizmatik kılan en önemli etkenlerden biri yeni bir siyasal söylemin simgesi olmasıdır. Ak Parti'nin, "muhafazakar demokrasi" temelinde siyaset yapan bir kitle partisi olduğunu açıklamıştır. Erdoğan, Ak Parti'nin "muhafazakar demokrat" söylemiyle Türk siyasal hayatında yeni bir siyaset tarzını getirdiklerini, partisinin, İslami kimliğine paralel olarak, çağdaş demokratik ve laik değerleri de gözeteceğini, farklı fikir ve görüşlere saygılı davranacağını vurgulamıştır. Erdoğan yeni markanın ana hatlarını şu şekilde ifade etmiştir; "Adalet ve Kalkınma Partisi kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır... Muhafazakâr Demokrat çizginin muhafazakârlığının genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığımız coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya konması, Türk siyasetine yeni bir soluk getirecektir... AK Parti geçmişten veya bir medeniyet havzasından siyaset çizgisi ödünç almak yerine, kendi düşünce geleneğiyle dünya genelinde test edilen bir siyasal tutumu yeniden üretmeyi doğru bulmaktadır" (Akdoğan 2003: 3).

Recep Tayyip Erdoğan, model olarak artık Erbakan'ı değil Turgut Özal ve Adnan Menderes'i örnek alıyor; miting meydanlarında 1946 ruhu aranıyordu.... Erdoğan miting meydanlarında Menderes'in adını anmadan geçmiyor, onun "Yeter söz milletin" şiarı, AKP'nin miting meydanlarında "yeter karar milletin" sözleriyle yankılanıyordu. Bu durumu sadece bir partinin yada onun başındaki liderin değişimi yada dönüşümü olarak algılamamak gerekir aslında bu dönüşüm topyekun siyasal iktidarsızlıktan yorulan bir ülkenin yeni bir yola girmesinden başka bir şey değildi.

Ama bu değişimin temelini de iyi analiz etmek gerekir. Soğuk savaş sonrası komünizmin çökmesiyle birlikte tek başına kalan Batı, yeni bir hasım olarak İslamcılığı ilan eder. Aslında bu durum nedensellik ilişkisinin bir sonucudur. Batı dünyasının kendi hayalinde oluşturduğu ‘Doğu’ üstünde kurduğu hegemonyaya karşı Siyasal İslam’ın yükselmesi, Samuel P. Huntington’ın ilk defa ortaya atacağı “Medeniyetler Çatışması”nda liberal Batı demokrasisi karşısına Siyasal İslam en büyük düşman olmuştur. Huntington, küreselleşmenin dünyayı yorumlamak için anahtar kelime olarak kabul edildiği bir dönemde ve güncel gelişmeler ışığında, tarih sarkacının hala doğu ile batı arasında salındığına dikkat çekerek bu bölünme çizgisinde, birer ayağı iki kampta olan Türkiye, çok önemli bir konum işgal eder gibi görünmektedir. Bir yandan nüfusunun büyük bir çoğunluğu, önemli bir bölümü, Sünni mezhebine mensup olan inançlı Müslümanlardan oluşmaktadır. Tarihsel açıdan, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin selefti olan Osmanlı Devleti, XV. ve XIX. Yüzyıllar arasında önde gelen Müslüman bir devlettir. Öte yandan Türkiye, 1920’li yıllardan beri, anayasal açıdan laik bir devlet, NATO’nun bir üyesi, Avrupa Birliği’ne aday bir ülkedir. Huntington’ un (2002: 42) vardığı sonuç “Türkiye’nin, kendisini Batı’nın bir parçası olarak gören bir siyasal elitle, bu tanımlı kabullenmeyi reddeden ve ülkelerini Müslüman Ortadoğu’nun bir parçası olarak gören Türk toplumunun geniş kesimleri arasında bölünmüş “parçalanmış bir toplum” olduğuydu.

1970’lerden bu yana Türkiye’de İslami eksenli partilerin ve hareketlerin gelişmesi, bunların arasından 2002 seçim zaferinden itibaren Türkiye’yi yönetmiş olan Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakan olması ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin doğması bu tartışmayı daha da keskinleştirmiştir. Bazılarına göre bu hikâye, Müslüman dünyası için bir ümit ışığı, iktidar partisinin inanç temelli kökleri olsa bile Müslüman bir toplumda demokratik bir yönetimin pekala mümkün olabileceğinin açık bir işaretidir. Başkalarına göre ise Recep Tayyip Erdoğan önderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi gerisinden radikal İslamcıların otoriter bir İslam devleti dayatma ümidinde oldukları bir perdeden başka bir şey değildir (Özbudun ve Hale, 2010; 13). Aslında birinci iddia, inancı, yaşama biçimi yok sayılan, sürekli dayatmalara maruz kalan “çevre”nin hayalinin, ikinci iddia ise ‘Batılı’ gibi anlamaya ve bakmaya çalışan sivil-bürokratik seçkin “merkez”in korkusunun ifadesidir. Recep Tayyip Erdoğan’ın iktidara geldiği günden itibaren bu hayalin somut bir kanıtı olmuştur.

Erdoğan ve Ak Parti sadece ideolojik anlamda değil siyasal reform, kültürel, ekonomik ve dış politika açısından bakıldığında Türkiye'ye yeni bir kapı aralamıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın 15 Ocak 2004 tarihinde manifesto niteliğinde olan "Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu"nda yaptığı konuşmayla bu durumu net bir şekilde ifade eder:

Adalet ve Kalkınma Partisi yeni milenyumun ilk yıllarında kurulan, bir yıl sonra da iktidara gelen, Türkiye'nin en büyük partisidir. Sadece Cumhuriyet tarihinde değil, dünya tarihinde de bu siyasal başarının çok az örneği vardır.

AK Parti Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ediyor. Muhafazakar Demokrasi olarak ifade ettiğimiz siyasal kimlik altında ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürü sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılamdır. Dünya üzerinde sosyalizm, liberalizm ve muhafazakarlık arasında olduğu gibi diğer siyasal çizgiler arasında da ciddi bir ilişkinin ve etkileşimin olduğu görülüyor. Artık çok katı ve kesin hatlarla ideolojilerin birbirlerinden ayrılması ve kutuplaşmasına değil, farklı ideolojiler arasındaki geçişkenliklerle birlikte yeni siyasal kulvarların oluşmasına tanık oluyoruz. Siyah ve beyazın keskinliği yerine daha renkli ve çok boyutlu bir tablo var önümüzde. Biz AK Parti olarak Muhafazakar Demokrasi anlayışına önem atfediyoruz, çünkü bu çabanın siyasetin yenilenmesi ve güçlenmesi açısından ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyoruz... Ak Parti, "muhafazakarlık temelinde bir kitle partisi"dir. Siyasetin fikir ekseninde yapılmasını temel almakta, buradan kalkarak kitlelere dönük merkez siyaseti üretmektedir. Böylece Ak Parti toplumsal merkezden aldığı güçle siyasi merkezi yeniden inşa etmiş ve merkez sağı tartışmasız tek gücü haline gelmiştir... Türkiye'de AK Parti'nin ortaya çıkması, mevcut siyasal anlayışların milletin değer ve beklentilerine cevap verememesinin, kriz ve gerilimlerin siyasal alanı daraltmasının bir neticesidir. Ak Parti sayesinde Türkiye'nin önünü tıkayan siyaset tarzlarını tasfiye etmiştir. Bu yüzden AK Parti dünden de ders alarak geleceğe yelken açmıştır. Türkiye'de artık Siyaset, birlikteliğin ve kuşatıcılığın lokomotifini olmaktır zorundadır. Halkımız Türkiye'yi kutuplaşmalara götüren, halkın genelini kucaklamayan, söylem ve üsluplarıyla marjinalleşen partilere tam anlamıyla güvenememektedir.

AK Parti, Yeni Muhafazakar Demokrat çizgiyi muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır. AK Parti kendi düşünce geleneğinden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakar siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır. AK Parti değişime değil, gerileme ve yozlaşmaya direnen bir anlayıştadır. Değişimi gelişim ve ilerleme anlamında savunmaktadır. AK Parti geçmişin statükoculuk üzerine bina edilen muhafazakarlığı yerine yeniliğe açık modern bir Muhafazakarlık üzerinde durmaktadır. AK Parti, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimi savunmaktadır. AK Parti'nin muhafazakarlıktan anladığı mevcut kurum ve ilişkilerin korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır. Koruma ise değişime ve ilerlemeye kapalı olma değil, özü yitirmeden gelişmeye uyum sağlamaktır.

Muhafazakar Demokrasiye göre “siyaset” bir uzlaş alanıdır; toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılırlar... AK Parti, radikal söylem ve üslubun Türkiye siyasetine bir fayda sağlamadığını; Türk siyasetinin çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaş, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurulması gerektiğini düşünmekte ve ılımlılığın toplumun genel bir talebi olduğuna inanmaktadır.

Siyasi iktidarın en temel dayanağı milli iradedir ve özelliği, meşruluğunu halkın genel kabulünden almasıdır. Biz hukuki ve siyasi meşruluğu her partinin “olmazsa olmazı” olarak görüyoruz. Her türlü dayatmacı, buyurgan, tektipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımlar sağlıklı bir demokratik sistem için engeldir. Hiç kimse masa başından toplumları yönlendirmeye, onlara biçim vermeye kalkmamalıdır... Türkiye’de kendine özgü bir demokrasi yerine; çoğulculuk, çokseslilik ve tahammül duygusunu sindirebilmiş bir demokrasi tesis edilmelidir. İdeal olan seçimlere ve belli kurumlara indirgenmiş mekanik bir demokrasi değil; idari, toplumsal ve siyasal tüm alanlara yayılmış organik bir demokrasidir.

Biz buna “derin demokrasi” diyoruz.

- *geleneği dışlamayan bir modernlik,*
- *yerelliği kabul eden bir evrensellik,*
- *manayı reddetmeyen bir rasyonellik,*
- *köktenci olmayan bir değişim istemektedir (Ak Parti, 2004, 7-8).*

Adalet ve Kalkınma Partisi'ne gelene kadar neredeyse Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi hatta Refah Partisi gibi tüm sağ partilerin ideolojilerinde güçlü bir süreklilik vardır. Özbudun ve Hale'ye göre (2010: 66) "bu partilerin ortak karakteristiği Türk milliyetçiliğinin, geleneksel ve İslami değerlere duyarlılığın, bir yandan muhafazakar sosyal değerleri korurken bir yandan da teknolojik modernleşmeye (kalkınmacılık) bağlılığın ve (CHP'nin vesaitçi yaklaşımının aksine) seçmene hizmete yönelik bir parti anlayışının bileşimidir. Bu anlamda, Türk merkez sağının muhafazakârlığı, bir siyasal ideoloji olarak muhafazalıktan çok, bir "kültürel muhafazalık" olmuştur". Oysaki Ak Parti'ye gelene kadar liberal ve muhafazakâr değerleri birleştirmeye çalışan sağ partiler bir ideoloji geliştirmeye uğraşmamış, zaman zaman da bu düşüncelerinden sapmalar olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ı belki de önceki seleflerinden farklı kılan yapacaklarını bir ideoloji tabanına dayandırmasıydı.

Genel anlamda muhafazakârlık değişime karşı duran statükoyu koruyan tutucu bir yaklaşım olarak kabul edilir. Belki muhafazakârlığı değerleri koruma şeklinde ilkeli bir duruş olarak algılamak daha doğru bir yaklaşımdır. AK Parti çatışma yerine uzlaşmayı, radikalizm yerine ılımlı ve hoşgörülü bir yaklaşımı yeğlemiştir. Ne geçmişi toptan inkâr eden bir reddi mirasçı ne de geleceğe ve değişime kapalı tutucu bir tavır benimsemiştir. Bunun yerine hukuksal ve geleneksel değerleri koruyarak değişimi ve dönüşümü esas almıştır. Recep Tayyip Erdoğan, siyaseti çatışma alanından uzaklaştırıp, kültürel çeşitlilik ve hoşgörü temelinde, dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin, bireysel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınacağı, ekonomik anlamda adaletli bölüşüm esasına dayanan, kendi tarih ve coğrafi damarlarından beslenen geleneğe hareketle evrensel standartlara ulaşmış bir toplum hayal etmiş, sadece hayal etmekle kalmamış bir çok icraatıyla bunu gerçeğe dönüştürmüştür. Adalet, sosyal politikalar, bilim, sanayi, teknoloji, sağlık, ulaşım, bölgesel kalkınma, şehircilik, demokratikleşme, eğitim, tarım, milli savunma,

ekonomi ve uluslar arası ilişkilere kadar bir çok alanda zaman zaman radikal denilebilecek değişimlere imza atmıştır. Çoğu zaman farklı kesimlerden gelen emuhtıra, 367 krizi, Gezi olayları, yolsuzluk iddiaları gibi engellemelere rağmen “bu şarkı burada bitmez” diyerek çıktığı siyaset koşusuna “durmak yok, yola devam” şiarıyla devam etmektedir.

Sonuç olarak Erdoğan için Türkiye’nin iki binli yıllarına damgasına vurduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı, sonrasında üç dönem başbakan ve doğrudan halkın seçtiği ilk cumhurbaşkanı olması nedeniyle Türk siyasetinde bir daha görülmesi çok da mümkün olmayan bir başarıya imza attığını söylemek gerekir. Ayrıştırma temelli değil de birleştirmeyi esas alan siyasetiyle Erdoğan’lı yıllar şüphesiz Türkiye açısından siyasal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik değişimin yoğun şekilde yaşandığı bir dönemdir. Menderes’le başlayan, Özal’la devam eden “Büyük Türkiye” düşüncesi Erdoğan’la ivme kazanmıştır. Erdoğan bu düşüncenin hem işçisi hem simgesi hem de ilham kaynağıdır.

SONUÇ

Liderlik ve benzeri bir yapılanma, örgütlü ya da örgütsüz olsun her toplumda vardır. Dolayısıyla lider ve liderlik birçok disiplininin konusu içine girmektedir. Her disiplin kendi kuralları ve bakış açısıyla liderliği tanımlamaktır. Bu noktada üzerinde uzlaşılan bir liderlik tanımı yapmak zordur. Kesin bir tanım yerine ortak özelliklerden yola çıkarak bireyin ya da grubun davranışını etkileme ve yönlendirme çabalarının liderlik olgusunun özünde yer aldığını, insanın grup halinde yaşadığı her yerde liderliğin olacağını kabul etmek gerekir. Bu anlamda liderliğin sadece bir pozisyon değil, oldukça değişken bir süreç olduğunu; hem kendisine hem başkalarına güç vermek anlamına geldiğini söylemek gerekir.

Lider daha doğru bir ifadeyle siyasal lider, Türk siyasi hayatının dinamiğini oluşturan ve Türk siyasetinin anlaşılmasında ve açıklanmasında anahtar rol oynayan bir kavramdır. Türk siyasi tarihine bakıldığında liderlerin görüşleri, kararları ve eylemleri hayati bir öneme sahiptir. Türkiye’de siyasal liderlerin toplumsal, iktisadi, siyasal alanları şekillendirmedeki etkileri çok büyüktür. Türkiye’deki siyasal liderlerin uyguladıkları siyasalar, ürettikleri söylemler ve hatta verdikleri günlük demeçlerle siyasetin akışını alt üst edecek güce sahip olduğu görülmüştür. Türk siyasetinde merkez noktada bulunan siyasal lideri tahlil etmek Türk siyasetini tahlil etmek, anlamına gelmektedir.

Türkiye siyasetine sadece liderin yön verdiğini söylemek siyaset gibi karmaşık bir yapıyı aşırı basitleştirmek anlamına gelir. Merkez-çevre gerilimi, devletin yeri ve önemi, bürokratik gelenek, siyasetin ordu, ekonomi ve din ile ilişkisi Türkiye siyasetini anlamak açısından önemli birer araçtır. Lakin özellikle bunalım yada ülkenin sıkıntılı olduğu zamanlarda ayrıştırıcı ve ötekileştirici bir çok etken olmasına rağmen bir lider bu kadar farklılığı bir araya getirebilme gücüne sahip olmuştur. Weber’in kavramsallaştırdığı “karizma” faktörü bütün çatışma eksenlerini kaydırabilmekte, insanları sınıfsal, dinsel ve etnik konumları ne olursa olsun etrafına toplayabilmekte, siyasal tutumlarını yeniden şekillendirebilmektedir. Weber’in karizmatik otorite tipolojisi Cumhuriyet sonrası Türk siyasi yaşamını tahlil etme ve siyasal yaşamı anlamamız açısından açıklayıcı bir güce sahiptir. Weber’e göre otorite, ortak hafızadaki gelenek ve alışkanlıklardan kaynaklanıyorsa 'geleneksel', istisnai bir

şahsiyetin kendine özgü özelliklerinden kaynaklanıyorsa 'karizmatik', bürokratik yönetim anlayışından kaynaklanıyorsa 'yasal – ussal' olarak adlandırılmıştır. Weber'in otorite kavramı üzerine sınıflandırmalarında her ne kadar devlet ve yönetimi üzerine atıflar olsa da, Weber otoriteyi insan hayatının her alanında karşılaştığı otorite ilişkilerini incelemek için geliştirmiştir. “Bu ilişkinin Weber'in kullandığı anlamda siyasal bir ilişki olabilmesi için emredenin bir insan topluluğu olması ve bu emirlere belli bir coğrafyada itaat zorunluluğu olması gerekir. Weber'e göre “karizmatik otorite geleneksel meşruiyet biçimlerinden biridir. Şefin olağanüstü özellikleri ve yetenekleri olduğuna inanılan, bu nedenle kendisine itaatin meşru görüldüğü bir düzen olarak 'karizmatik' meşruiyettir. Bu meşruiyet türünde iktidar olağandışı şekilde kişiselleşir, bir kahraman ya da Allah vergisi olarak olağanüstü yetenekleri olduğu kabul edilen bir kişinin çekiciliği etrafında şekillenir. Bugünkü anlamında ise siyasal liderin doğrudan olağanüstü mucizevi özelliklere sahip olmasından ziyade, ona itaat edenlerin bu özelliklerin varlığına inanmaları kastedilmektedir.

Weber'e göre karizmatik lider; öncelikle kriz zamanlarında ortaya çıkan, düzenleri yıkıcı, yeniden yapıcı ve devrimci özellikleri olan, geniş halk kitlelerini arkasından sürükleyebilen, belirli bir amaç doğrultusunda insanları bir araya toplayabilen ve aynı zamanda başarısını devam ettirebilen kişidir. Bu anlamda Weber'in işaret ettiği karizmatik liderlik olgusu Cumhuriyet sonrası Türk siyasetinde fazlasıyla vardır. Zaten cumhuriyetin kuruluşu bile karizmatik bir nitelik arz eder. Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yılları karizmatik, sonraki dönemleri yasal-ussal otorite olarak ifade edilse de, cumhuriyetin ilanı, saltanatın kaldırılması, tevhid-i tedrisat kanunu, medeni kanun vb. yapılan bir çok yenilik karizma hüviyeti taşır.

Atatürk'ün ölümünden sonraki dönem Weber'in karizma anlayışı içinde rutinleşme dönemine girmiştir. Karizmanın rutinleşmesi kişisel nitelikleri dolayısıyla karizmanın gerçek sahibine özgü olan otoritenin, onun kaybindan sonra, nesnelleştirilerek başkaları tarafından kullanılır hale gelmesidir. Rutinleşme iki çeşittir; karizmanın gelenekleşmesi ve kurumsallaşması. Eğer karizma kişi yada kişiler tarafından sahiplenilirse geleneksel, eğer bir mevkiye geçerse kurumsallaşır. İsmet İnönü, Atatürk'ün karizmasıyla özdeşleşmiş cumhurbaşkanlığını devralmış ve

karizmanın gelenekselleşmesini sağlarken 1950'den itibaren Adnan Menderes ve Demokrat Parti ile karizma kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Aslında her cumhurbaşkanı ve başbakan bir anlamda Atatürk'ün kurum karizmasını kullanmaktadır.

Öncelikle Adnan Menderes, sonrasında Turgut Özal ve sonuncu olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın liderlik dönemleri de karizmatik özelliği taşır. İlk olarak her üç lider de buhran döneminin liderleridir. Adnan Menderes tek parti döneminin vesayetçi ve baskıcı rejiminin ve II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu melankolik ruh hali sonrası, Turgut Özal 80 darbesi sonucu, Erdoğan da 28 Şubat süreci sonrasında oluşan ekonomik, siyasal ve toplumsal kriz dönemlerinin liderleridir. Adnan Menderes çok partili hayata geçişin ve demokrasinin simgesi, Turgut Özal ekonomik ve toplumsal sorunlardan yorulmuş içine kapanık bir ülkeyi tekrar yüreklendiren ve o ülkeyi dünya sistemine entegre ederek, dünya haritasına koyan kişi, Recep Tayyip Erdoğan ise Türkiye'nin kendi kimlik kodlarından taviz vermeden, gelenekten hareketle evrensel standartlara yükselmiş bir ülke olabileceğini hem kendi halkına hem de bütün dünya ya gösteren lider olmuştur.

Cumhuriyet sonrası Türk siyaset tarihine bakıldığında büyük değişim ve dönüşümlerin karizmatik olarak atfedilen liderler döneminde gerçekleştiği görülmektedir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal kırılmalar yine bu liderler döneminde gerçekleşmiştir. Atatürk, Menderes, Özal ve Erdoğan karizmatik otoritenin olmazsa olmazı olan devrimci özelliğini de taşırlar. Bu liderler eski düzeni yıkmış ve düzeni yeniden yapılandırmışlardır. Bu dört liderin de dönemleri incelendiğinde daha önce yapılmamış, denenmiş ama yapılamış birçok yeniliğin yapıldığı görülmektedir.

Anlaşıldığı üzere karizmatik liderlik Türkiye siyasetinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Başlıca nedeni Türkiye'de siyaset anlayışı ve yapma biçimi Kıta Avrupa'sı ve Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden çok farklıdır. Bunun en önemli gerekçesi siyasal akımların ideolojik alt yapısının tam olarak oluşmaması ve demokrasi sürecinin askeri darbelerle sürekli kesintiye uğratılmasıdır. Böylece Türkiye'ye özgü siyaset kültürü ve tarzı ortaya çıkmıştır. Bu kültürün ve en önemli figürü şüphesiz karizmatik liderdir. Bu bakış açısı özü itibarıyla oryantalizmden beslenir. Türkiye özelinde diğer doğu toplumlarının siyaset

anlayışı çoğu zaman ideolojik temellerden uzaktır veya tam olarak olgunlaşmamıştır. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak doğu toplumları batının geçirdiği siyasal değişim deneyimini yaşamamıştır. Avrupa'nın dört yüzyılda yaşadığı ve olgunlaştırdığı siyasal ideoloji ve siyasal geleneği Türkiye özelinde doğu toplumları elli-atmış yılda yaşamaya çalışmaktadır. İkinci neden ise birinci nedene bağlı olarak Avrupa'da siyasal gelenek kendiliğinden ve tedricen oluşurken, doğu toplumlarında yukarıdan zaman zaman zorlayıcı ve toplumun tarihsel ve coğrafi kodlarını yok sayarak gerçekleşmesidir. Buna ek olarak cumhuriyeti kuran kadronun Osmanlı'nın yıkılış dönemi kişileri olduğundan esas olan ideolojiden daha çok pratiktir yani esas olan devletin kurtarılmasıdır. Bu özellik Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen önemli bir mirastır ve karizmatik lider ideoloji yerine çoğunlukla pratiğe önem verir. Çünkü sorunlar ortadadır ve hızlı bir şekilde çözülmesi gerekmektedir. Ayrıca İdris Küçükömer'in belirttiği gibi, bizdeki batı(lı)laşma, mevcut üretim ilişkilerinden kopuk, iktisadi temeli olmayan, sadece Batı'nın geçirdiği aşamaların bir ürünü bir takım kurumların (askeri, eğitim, siyasi ve hukuki kurumlar) üst yapısal bir biçimde Türkiye'ye aktarılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu noktada Batı ülkelerinde özellikle de Kıta Avrupası'nda Weber'in bahsettiği karizmatik liderlik/otorite fazla görülmemekte, daha çok Türkiye benzeri Ortadoğu ve doğu ülkelerinde görülmektedir. Özellikle Türkiye siyasetinde karizmatik liderlerin ortaya çıkışını iki şekilde yorumlamak mümkündür. İlk demokrasi kültürünün özümsemediği, geleneksel yönetim biçimlerinden uzaklaşamadığı, modernleşmenin tam olarak gerçekleşmediği toplumlarda ortaya çıkan, zaman zaman paternalist unsurlar taşıyan hem seven hem döven lider istenci olarak yorumlanabilir. Bu açıklama Türkiye'ye oryantalistlerin ve tarihsel ve coğrafi referansları bilmeyen yada bilmek istemeyen yerli oryantalistlerin bakış açısıdır. İkinci yorum ise, kendi toplumunu tanımayan/tanımak istemeyen, düşüncesindeki halk modelini bazen zorla oluşturmaya çalışan, cumhuriyet sonrası oluşan askeri-bürokrat ve zengin "merkez elit"e karşı "çevrenin" karşı cevabı olduğudur. Zira çoğunlukla yok sayılan, cahil, modernleşmediği ifade edilen "çevre"nin ülke kaynaklarını elinde bulunduran ve bunu paylaşmaya çok da yanaşmayan "merkez"e karşı yapabileceği tek yol, kendisi gibi hisseden ve yaşayan karizmatik bir liderin ortaya çıkmasıdır. Türk siyasal yaşamına bakıldığında karizmatik liderler çoğunlukla

bu karakterdedir ve “merkez” çoğunlukla darbelerle, muhtıralarla “çevre”nin kendi alanına girmesini engellemeye çalışmaktadır. Atatürk’ü dışında diğer üç lider çoğunlukla bu mücadelenin içinde olmuştur. Aslında Türkiye’nin demokrasi kültürünün eksikleri olduğunu kabul etmek gerekir. Bunun en büyük nedeni ideolojik alt yapının tam olarak oluşturulamaması ve genelde politik gelişmelerin ani ve çabuk geliştiği bir coğrafyada bulunan Türkiye’nin pratik çözümler bulması gerekliliğindedir. Karizmatik liderlerin belki de Türkiye siyasetinde bu kadar önemli olmasının nedenlerinden biri de bu olabilir. İstikrarsızlığı ve krizleri yaşamış bir toplum tekrar o günleri yaşamak istemediğinden karizmatik lideri çok büyük bir yanlış olmadığı sürece o desteklemeye devam edecektir. Bu durumu şeyh mürit ilişkisine bağlayıp seçmen davranışını sürü psikolojisine bağlayan bir çok yorum da mevcuttur. Aslında bu yorumlarda kendi toplumundan ne kadar uzak olunduğunun ifadesinden başka bir şey değildir. Zira bir siyasi harekette lideri kendinden çok seven kişiler muhakkak vardır fakat Türkiye’nin son dönem siyasi tutumları incelendiğinde seçmen davranışları rasyonellik temelindedir. Seçmen kazandıracığı yada kaybettirmeyeceğini düşündüğü lideri desteklemektedir. Bu durumda rasyonel temeller üzerine karizmanın inşa edilebileceğini göstermektedir.

Daha önce Özal’ın dillendirdiği şimdilerde ise Erdoğan’ın telaffuz ettiği başkanlık sistemi, Türkiye siyasetinin ana başlıkları arasında yer almaya başlamıştır. Recep Tayyip Erdoğan’ın ilk defa doğrudan halk tarafından Cumhurbaşkanı seçilmesi bu tartışmayı farklı bir boyuta getirmiştir. Türkiye için en uygun siyasal sistemin hangisi olduğu, hangi sistem uygulanırsa Türkiye’nin daha demokratik, istikrarlı ve etkin bir şekilde yönetileceği konusu siyasetten ekonomiye, akademik çevrelerden hukukçulara kadar tartışılmaya başlanmıştır. Aslında bu tartışmanın temelini rejimin kronik sorunları ve yönetsel krizler oluşturmaktadır.

Başkanlık sistemi özü itibarıyla kısmi karizmatik otorite taşır ve sert kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanır. Parlamenter sistemde ise yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesi mevcuttur. Türkiye’nin siyasal deneyimlerine bakıldığında siyasal iktidarın tek parti elinde olduğu dönemlerde istikrarın olumlu yönde olduğu, koalisyon dönemlerindeyse istikrarsız olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Yine Türkiye’nin siyasal tarihine bakıldığında iktidarı elinde bulunduran tek partilerin başında karizmatik liderler olduğu görülecektir. Dolayısıyla

dünyanın en sorunlu bölgesinde olan, darbelerle ve muhtıralarla demokrasisi sürekli kesintiye uğrayan Türkiye için, hem ülkenin yakaladığı ekonomik, toplumsal ve siyasal düzenin devamlılığı hem de tarihsel kodlarından yeniden doğan “büyük devlet” anlayışının sürekliliği için devlet başkanlığı iyi alternatif gibi görünmektedir. Yada bu seviyeye ulaşmak yeniden koalisyon dönemlerine geri dönüp krizler yaşanıp yeni karizmatik lider gelmesi beklenebilir.

Devlet başkanlığına karşı çıkanların en önemli tezi karizmadan doğan devlet başkanlığının zamanla diktatörlüğe dönüşeceği. Oysa kuvvetler ayrılığı keskin hatlarla çizilen ve sigorta mahiyetindeki bir parlamentonun varlığı bu durumu önleyici nitelikte olacaktır. Hatta kuvvetler ayrılığı daha yumuşak olan parlamenter sistemde tek başına iktidar olan liderin, yasama ve yargıya hükmetmesi dolayısıyla hegemonya kurması başkanlık sisteminden daha kolaydır. O halde Türkiye'nin ihtiyacı olan lider, tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için aslan olup amacı için her yolu meşru kılan Machiavelli'nin prensi ne de her şeyi bilen Farabi'nin bize aktardığı Platon'un filozof-kralından daha ziyade yetki ve sorumlulukları yasayla belirlenmiş, bütün toplumun menfaatlerini savunabilecek ve tüm toplumu temsil edebilecek bir liderdir.

Son olarak Türkiye'nin siyasal deneyimleri göstermektedir ki, karizmatik otorite, yasal/ussal otoritenin tıkanıdığı yerde sistemi tekrar açan ve çalışır hale getiren ilaç gibidir. Bazen demokrasi kendi kendini zehirlediğinde gerek duyduğu panzehir karizmatik liderdir. Bu noktada, siyasal grupları bir arada tutan ve grubun özü, mayası olarak ve siyasal oluşumlara renk ve ilham veren güç olarak, karizmanın yeniden keşfedildiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ak Parti Yayınları. (2004). *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sezpozumu*. Ankara.
- Akal, C. B. (1991). *Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2003). *Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akşin, S. (1991). Mustafa Kemal Atatürk'ün İktidar Yolu. *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*. içinde İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları.
- Aktay, Y. (2011). *Karizma Zamanları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Alparslan Usal, Z. K. (1999). *Davranış Bilimleri-Sosyal Psikoloji*. İzmir: Şafak Matbacılık.
- Ardigo, A. (1987). The Moral Question and Government. *Current Sociology* (5).
- Arıkan, S. (2001). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- arxiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/11/16. (tarih yok). Haziran 15, 2015 tarihinde alındı
- Aşkun, İ. C. (1988). Karizma ve Atatürk'ün önderliğindeki Gelişimi. *Atatürk Yolu* (2).
- Aydemir, Ş. S. (1969). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. (1994). *Eğitim Yönetimi*. Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- Azak, G. (2006). *Ben Adnan Menderes Yani Astığınız Adam*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1998). *Yönetimde İnsan ilişkileri*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Başaran, İ. E. (1998). *Yönetimde İnsan İlişkileri, Yönetsel Davranış*. Ankara: Aydın Yayınevi.

- Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership, Theory, Research and Applications*. New York: The Free Press.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. (İ. Bozdağ, Dü.) İstanbul.
- Bayramoğlu, A. (2010). Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği, Geleceğe Dair Genel bir çerçeve. *Türk Siyasetinde ordunun Rolü*. içinde İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Baysal, A. C., & Tekarslan, E. (1998). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: İ.Ü İşletme Fakültesi .
- Besli, H., & Özbay, Ö. (2010). *Bir Liderin Doğuşu*. İstanbul: Meydan Yayınları.
- Bingöl, D. (1997). *Personel Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bingöl, Y. (2004). Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. *Ankara SBF Dergisi* (59/1).
- Bostancı, N. (1996). *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (19), 73-90.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri. *History Studies* (3/1).
- Çağla, C. (2010). *Yeni Başlayanlar için Siyaset Bilimi*. İstanbul: Omnia Yayınları.
- Çakır, R., & Çalmuk, F. (2001). *Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çam, E. (1984). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Can, H. (2005). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Sayısal Kitabevi.
- Çaylak, A., Dikkaya, M., Göktepe, C., & Kaplı, H. (2011). *Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Çetin, B. (2003). *Türk Siyasetinde Bir Kasımpaşalı*. İstanbul: Gündem Yayınları.
- Çetin, H. (2003). Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* , 27 (1), 91-108.
- Çufalı, M. (2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi(1945-1950)*. Ankara: Babil Yayınları.
- Dağı, İ. (2011, 06 11). *Tayyip Erdoğan'ın Sırrı ne?* 11 25, 2014 tarihinde www.zaman.com.tr: http://www.zaman.com.tr/yazarlar/ihsan-dagi/tayyip-erdoganin-sirri-ne_1146616.html adresinden alındı
- Demir, Ş. (2009). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dereli, T. (1981). *Organizasyonlarda Davranış*. İstanbul: Ar Yayın Dağıtım.
- Deveci, İ. E. (2001). *Bu Şarkı Burada Bitmez*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Dilşen İnce erdoğan, T. K. (2012). *Türk Tarihinde Adnan Menderes*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.
- Dursun, D. (2003). Merkez-Kenar Üzerine. *Bilgi ve Düşünce* (4).
- Efe, A. (2012). Adnan Menderes'in 1950-1960 arası Konuşmalarında Din ve Vicdan özgürlüğüne bakışı ve Demokrat Parti uygulamaları. T. K. Dilşen İnce Erdoğan içinde, *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (s. 59-83). Aydın: Aydın Menderes Üniversitesi .
- Eisenstadt, S. N. (1968). Introduction-Charisma and Institution Building: Max Weber and Modern Sociology. S. N. Eisenstadt içinde, *Max Weber, On Charisma and Institution Building-Selected Papers*. Chicago: Chicago university Press.
- Eraslan, L. (2003). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eraslan, L. (Bahar 2004). Liderlik Olgusunun Tarihsel Evrimi, Temel Kavramlar ve Yeni Liderlik. *Milli Eğitim Dergisi* , 41.
- Erçetin, Ş. (1998). *Lider Sarmalında Vizyon*. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Erdoğan, M. (2003). Türk Politikasında Bir Reformist:Turgut Özal. İ. Sezal, & İ. Dağı içinde, *Kim Bu Özal?Siyaset, İktisat, Zihniyet*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Eren, E. (1993). *Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergeneli, A. (2006). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basın Dağıtım.
- Ergun, T. (1981). *Türk Kamu Yönetiminde Önderlik Davranışı*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Ertunç, A. C. (2004). *Cumhuriyet'in Tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Göka, E. (2013). <http://www.yenisafak.com>. 04 12, 2015 tarihinde <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ErolGöka/recep-tayyip-erdogan-ve-karizmasi-43796> adresinden alındı
- Goleman, D. (1996). *Duygusal Zeka*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Güney, S. (2001). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara : Nobel Yayın Dağıtım.
- Gür, K. (2003). *Esaretten Zirveye*. istanbul: MDS Yayınları.
- Gürsoy, A. (2005). *Liderlikte Duygusal Zeka (Liderlik Özellikleri ile Duygusal Zekalı Liderlere Ulaşılması) Türk Silahlı Kuvvetlerinde Örnek Bir Uygulama, Celal Bayar Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa.
- Halis, Ç. (2003). Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet . *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 27 (1).
- <http://arşiv.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/11/16>. (2015, 06 15).
- <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ErolGöka/recep-tayyip-erdogan-ve-karizmasi-43796>. (tarih yok). 04 12, 2015 tarihinde alındı

- Huntington, S. P. (2002). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya düzeninin Yeniden Kurulması*. (M. Turan, & C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okuyanous Yayınları.
- İhsan Çapçioğlu, M. c. (2010). Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Otorite ve Dini Liderlik. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 14 (2), 51-76.
- Işık, C. (2012). Halk Tahayülünde Adnan Menderes. D. i. Erdoğan içinde, *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (s. 175-209). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Kapani, M. (2003). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, A. V. (2000). *Karizmanın Şiddeti*. Ankara: Sis Yayıncılık.
- Kazancıgil, A. (2000). Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. A. Y. Ersin Kalaycıoğlu içinde, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keçecioglu, T. (2003). *Lider ve Liderlik*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Kirel, Ç. (1998). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: AÜ AÖF Yayınları.
- Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Kongar, E. (1999). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1980). *Atatürk ve devrim Kuralları*. Ankara: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mullins, J. L. (1999). *Maganement and organisational Behaviour*. New York: Dryden Pres.
- Ö. Demir, M. A. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara : Vadi Yayınları.
- Owens, J. (1976). *The Uses of Leadershp Theory”, Management Organization and Human Resources*. Mc Graw Hill Book Comp.

- Özbudun, E., & Hale, W. (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm*. (E. özbudun, & K. Göksel, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Özipek, B. B. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi İç ve Dış Politika(2002-...). A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe, & H. Kaplı içinde, *Türkiye'nin Politik Tarihi* (s. 669-690). Ankara: Savaş Yayınları.
- Özkaya, O. M. (2000). *Bir Lider Olarak Vehbi Koç, Adnan Menderes Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi*. Aydın.
- Özköylü, G. (2015). <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/tayyiperdogan/tayyip.asp>.
- Paksoy, M. (2002). *Çalışma ortamında İnsan ve Toplam Kalite Yönetimi*. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları.
- Pamuk, M. (2001). *Yasaklı Umut: Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sak, H. (2003). Webergil Karizmatik Otorite Tipolojisi Çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz. İ. Sezal (Dü.) içinde, *Kim bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*. Boyut Kitapları.
- San, C. (1971). *Max Weber'de Hukukun ve Meşru otoritenin Sosyolojik Analizi*. Ankara: AİTİA Yayını.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sezal, İ. (2003). Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim. İ. Sezal, & İ. Dağı içinde, *Kim Bu Özal?Siyaset, İktisat, Zihniyet*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Shils, E. (1975). *Center and Periphery*. Chicago: Chicago University Press.
- Shils, E. (1965). Charisma, Order and Satus. *American Sociological Review* , 30 (2), 199-213.

- Shils, E. (2002). Merkez ve Çevre. (Y. Z. Çelikkaya, Dü.) *Türkiye Günlüğü* (70).
- Şişman, M. (2002). *Öğretim Liderliği*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tekin, M. (2012). Adnan Menderes'in Halkla Bağının Metafiziği. T. K. Dilşen İnce Erdoğan içinde, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*. Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.
- Toynbee, A. (1971). *Türkiye*. (K. Yargıcı, Çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tükmen, T. U. (2007). *Recep Tayyip Erdoğan'la Türkiye'nin Yeni Yol Haritası*. İstanbul: Brifing Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923 - 1931)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türköne, M. (2011). *Siyaset*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam*. (Y. Aktay, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Ülker, H. İ. (2011). Adnan Menderes. E. toros içinde, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*. Ankara: Atılım üniversitesi Yayınları.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 12 (23).
- Uysal-Sezer, B. (1993). Çağdaş Karizma. *Amme İdaresi Dergisi* , 26 (4).
- Weber, M. (1962). *Basic Concepts in Sociology*. London: Peter Owen.
- Weber, M. (2002). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (1996). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Yıldız, M. Liderlik Yaklaşımları ve Türk Kamu Yönetiminde Liderlik Araştırmaları. *Türk İdare Dergisi* , 74 (435).

Yılmaz, T. (2001). *Tayyip Kasımpaşa'dan siyasetin Ön Saflarına*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Zel, U. (2001). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Şeçkin Yayıncılık.